

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

*

TIZENNYOLCZADIK ÉVFOLYAM

ELSŐ FÜZET

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1908

84. márc. 3.

TARTALOM.

	Lap
Bodnár Zsigmond. 1839—1907. <i>Dr. Nagy József</i>	1
Kisfaludy Sándor mint drámaköltő. (Első közl.) <i>Bütykó Sarolta</i>	17
Nagy Ignác »Tisztújítás«-ának hatása a politikusokra. <i>Bayer József</i>	37
Adatok szentjóni Szabó László prózai munkáihoz. (Első közl.) <i>Gálos Rezső</i> ...	44

Adattár :

Egyleveles nyomtatványok a XVIII. századból. (Első közl.) <i>Hellebrant Árpád</i> ...	66
A Csokonaira vonatkozó irodalom és a kéziratok. <i>Dr. Barcsa János</i>	95
Adatok két könyv történetéhez a XVIII. század utolsó negyedében. <i>Zoványi Jenő</i>	111

Könyvismertetés :

<i>Bírálatok.</i> I. Petőfi. Irta: Barabás Ábel. Budapest, 1907. Franklin-Társulat ...	122
II. <i>Sully Prudhomme.</i> Ein psychologisch literaturgeschichtliche Studie von Dr. Ludvig Karl. Leipzig, Chemnitz, 1907. 8° 126. l.	125
Irodalomtörténeti repertorium	127

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalom-
történeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartal-
maért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása : *Halas.*

BODNÁR ZSIGMOND.

1839—1907.

I.

Bodnár Zsigmond 1907. aug. 24-én meghalt. Vele napjaink tudományos életének egyik legérdekesebb alakja szállott sírba. Elmulása hírére önkéntelenül eszembe jut az a ködös novemberi reggel, mikor először láttam ezt a fanatikus prófétát az egyetemen. Mert próféta volt ő a maga hite szerint. Lelke telve volt izzó szenvedélylyel, melylyel a maga vélt igazát rá akarta tuszkolni a sötét tudatlanságban tévelygő többi emberre. Lángoló gyűlölet, mely a meg nem értés, a kigúnyolás nyomán éledt lelkében, vezette őt azok ellen a »buta realisták« ellen küzdelemre, a kik a törvény igazát sehogysem akarták elismerni.

Azon a novemberi reggelen csak pusztá unalomból nyitottam be Bodnár Zsigmond előadó-termébe. Kíváncsi voltam rá. Akkor éppen Eötvösről, a regényíróról, beszélt. De csakhamar elkezdte magyarázni a »törvényt«, mely egyedül fejtí meg szellemi világunk eseményeinek haladását. Szemében a fanatikus meggyőződés szikrázott, hangja erős bizonyossággal csengett, arcán látszott, hogy ez az ember nem annyira tanárnak, mint inkább diktátornak termett, a ki véleményéről nem meggyőzni, igazát nem bebizonyítani akarja, hanem meghódolásra kényszerít azért, mert ő mondotta azt és nem más. Pedig az ilyen természet szerencsétlen a tudomány terén. Vége annak az időnek, mikor az *αυτός έφα-ρα* esküdött a tanítványok serege. Bodnár Zsigmond előadásán is alig volt jelen huszonöt ember. Ezeknek egy része lázas igyekezettel jegyezte a Mester szavait, más része pedig össze-összenevetett, mikor az antisemitismust, az erkölcsi érzés lazulását és más mindenfélét magyarázott Bodnár a »törvény« segítségével. Voltak hívő tanítványai is. A mindent érteni akaró, szűk látókörű ifjúság között nem egyet babonázott meg heves fanatizmus. Ezek követőivé szegődtek egy időre, hogy aztán, értelmi képességük növekedtével, nevetve forduljanak el tőle és úgy tekintsék azt a kort, mikor hívei voltak a Bodnár-féle erkölcsi törvénynek, mint az érett emberkorban szoktak visszaemlékezni a családi tűzhely melegénél az első diákszerelem bohókás idejére.

Így maradt a próféta egymagára, hívők seregétől nem követve. Az utókor kétes elismerésében bizakodva halt meg ez az ember, kinek élete végén alig jutott más, mint tövis és kigúnyolás.

Consummatum est!

A letűnt idők krónikása földidézi sírjából, hogy a tacitusi sine ira et studio elve alapjára állva, megvizsgálhassa műveit és tanítását. A sirhalom barátságot, ellenségeskedést elfödöz; ezek ott megszűnnek.

Ki volt hát Bodnár Zsigmond?

Kicsiny tudományos életünknek alig volt nála lelkesebb tagja, de lenézettebb és kigúnyoltabb író nem igen foglalkozott napjainkban a magyar szellemi élet öregbítésén. A meg nem értés, a kinevettetés fölött érzett keserű fájdalom izzó gyűlöletbe mártatta tollát és minden sora, melyet a magyar tudományos élet mai korifeusairól írt, telve van személyes keserőséggel, a pályája felén megakasztott ambíció epességével azok iránt, a kiket haladásában megakasztóinak vélt.

1839. február 9-én Nagy-Károlyban született. Életének ifjú kora zavaros időben folyt le, mikor a jövő mindig kétséges, a jelen kietlen, reménytelen volt. A hazában érzett forrongó hangulat, mely szinte pillanatról-pillanatra változott, rajt' hagyta nyomait az ifjú fejlődő lelkén. Hozzájárult még a XIX. század általános nyugtalansága. Az emberek érezték egész Európaszerte, hogy hatalmas változások előtt áll a világ. A régibe vetett hit nemcsak a politika, hanem a tudomány, az irodalmi élet, az egész anyagi és szellemi világ mezején megrendült. Valami új, szebb időkért sóvárgott mindenki, mely elenyésztesse a jelen keserűségét, hogy azután fölvirradjon az állandó nyugalom és boldogulás napja. Még ma sem tudjuk meghatározni csak megközelítőleg is, hogy milyen lesz a holnap, még ma sem tudtunk kiszabadulni ebből a nyomasztó hangulatból. És Bodnár Zsigmond élete ilyen időkben telt el. Élénk tudásvágya figyeltette vele az események zűrzavarát és kereste bennük a törvényszerűséget. Erős volt benne a meggyőződés, hogy ennek a csudálatos világnak, a minék a neve emberi szellem, épp úgy megvannak a maga sajátos törvényei, mint a fizikai világnak. »Az ember érteni akart«. Ez a mondat, melylyel Irodalomtörténetének előszavát kezdi, mindent megmagyaráz. Ez a mondat az egész Bodnár. Ő érteni akart! És sok tépelődés, önmagát keresés után hitte is, hogy most már ért. És hogyne volna az fájdalmas, mikor egy ilyen embernek, a ki sok fáradság révén olyan eredményhez jut, mely neki mindent megmagyaráz, a többiek a szeme közé nevetnek és az elismerő taps helyett fölhangzik a gúny hahotája, a jóakarató kritika helyett a metsző hideg sértegetés, s a jutalom, ünnepeltetés helyett a többieknek az a hite, hogy ezt az embert még csak komolyan se lehet venni. Őt is, mint Csóri vajdát, nagy álmodónak tartotta mindenki, a ki megálmodta »szellemi haladásunk törvényét«.

Ez a tépelődő kutatás mutatkozik részben már abban a tényben is, hogy Bodnár a papi rendből kilépett, mivel meggyőződésével nem tudta összeegyeztetni, hogy a vatikáni zsinat a Szűz Mária szeplőtelen fogantatását dogmává avatta.

Filozófiával foglalkozván, erősen hatott rá korának pozitívista szelleme, mely szinte anyagiasítani akarja a szellemi élet jelenségeit. A vágy, hogy a dolgokat egységesen kell magyarázni, ami a XIX. sz. filozófusainak is általános törekvése, egy ilyen egységes magyarázat megalkotására vezette. Az alapot és ösztönt ehhez az alkotásához leginkább irodalomtörténeti tanulmányai érlelték meg benne. Úgy látta, hogy óriási különbségek vannak az egyes irodalomtörténeti korszakok szellemi fölfogásában, életében. Ami az egyik időben hevesen megdobogtatja a szíveket, azt a másikban észre sem veszik, vagy ha igen, akkor csak ellenséges szemmel nézik. Hitte, hogy a szellemi világ törvényei sem tűnnek kivételt, hanem természeti törvény kényszerűségével fonják az idők fonalát. »Csak akkor lehet tudomány a történetírás«, — mondja — »ha fölfedezi, fölismeri a törvényeket«. ¹ Addig csak »szellemes férfiak dicséretes játéka«. ²

És ő gondolkozott. Végül azt hitte, hogy megtalálta azt, amit keresett: a törvényt! Azt a törvényt, amely jó mindenre, mert meg lehet vele magyarázni az egész szellemi világ, az irodalom, politika, művészet, közgazdaság, stb. stb., szóval a »mikrokozmosz« jelenségeit. Ez a törvény olyanforma szerepet játszanék a szellemi jelenségek terén, mint a Newton-féle gravitatio törvénye az egész mechanikában, az astronomiában. Ez volna az az archimedesi pont, amely kívül áll az egész világon, amely az idők árjának nincs alávetve. Csak innen lehet megértésre szert tenni. Csak ezt a törvényt kell ismerni és ebből nemcsak a múlt és jelen, hanem még a jövő tüneményeket is meg lehet magyarázni.

De jó lenne, ha ez így lehetne! De sok más fontos tudományra nem lenne akkor szükség! Az egész mikrokozmoszt be tudnók szorítani egy matematikai formula rövidségű kis szabályba. Az egész lelki élet, az egész történelem nem lenne más, mint egyszerű matematikai demonstráció.

Mi volt hát Bodnár gondolatmenete? Melyik ez a törvény? Föltevése szerint a lelki életben erők működnek, melyeknek hatása az egész szellemi világra szól. Az az erő, amely a természeti világban mint fény, hang, stb. jelentkezik, a szellemi világban mint eszme szerepel. ³ Ez a fölfogás az evolúció filozófiájának terméke. Spencer az anyagot, az erőt és mozgást a Megismerhetetlen nyilvánulásainak tartja, melyek mind egy oknak működései, »gondol-

¹ Irod. I. köt. IX. 1.

² U. o.

³ Irod. Bev. XXIII. 1.

kodásunk összetett jelképeinek a legegyszerűbb jelképekre és semmi többre mint jelképekre való visszavezetése».¹

Bodnár hasonló hitet vall, mikor a fizikai és lelki világot egyazon erő kétféle megnyilvánulásának, egy működés két oldalának tekinti.

Ez a felfogás magával hozza a szigorú determinismust, mely szerint minden, a mi történik, szükségképpen van, másképpen nem is lehetne. »Életünk épp úgy természeti törvények szerint módosul, mint a mikrokosmos minden ága. Egyéni tetszésünknek, szeszélyünknek nem lehet rá semmi befolyása, az áramlat adva van és mi nem térhetünk más ösvényre, csak azokon járhatunk, melyek ki vannak tűzve».² Az egyéniség teljes tagadása Bodnár filozófiájának egyik fő tétele. Nem érezhet, nem gondolkozhat az ember egymagában, csak a nagy egészszel együtt, és csakis úgy a mint azt szigorú természeti törvények megszabják. Az írók művei sem fakadnak egyéniségük mélyéből, ezek is csak összerű termékek, melyekbe beleöntik a saját és koruk lelkét, melynek mindent lenyűgöző hatása alól nem tudnak szabadulni.³ És a kornak ez a lelke változó. Egyszer az erkölcsi, máskor az anyagi köti le az ember érdeklődését, és ehhez alakul egész lelki világunk, akkor altruisták, ekkor egoisták vagyunk. De eszméinknek ez az áramlata legkevésbé sem függ tőlünk.

Van idő, mikor gondolkodásunk egységesítő. Ilyenkor az eszmeerő egységesítő hatása alatt »egységben fogjuk föl a szép, jó és igaz eszméjét, rajongunk a tekintély uralmáért«, a társadalmi egységnek érdekéért fölládozzuk a részek érdekeit. Ez az idealismus kora.

Ezzel szemben van idő, mikor a gondolkodás részletező lesz, mikor nem tudunk egységben látni. Ekkor szétválnak a szép, jó és igaz eszméi, túlsúlyra jutnak a nagy egészet alkotó részek érdekei.

Ez az egyes kora, szemben az idealismussal, mely az egész kora.

Ezt nevezi Bodnár a realismus korszakának.

Egyik azonban a másikba belenyúlik az érintkező határokon.

Mivel itt mozgó, haladó eszme-erők működnek, nagyon természetes, hogy ezek érintkezésekor ritmus keletkezik. Az idealismus hullámhegyére következik az idealismus hullámvölgye.

Bodnár e törvény magyarázására később egy grafikus ábrázolási módot szerkesztett. Három körszerű vonal jelképezi a szép, jó és igaz eszméit, melyek idealismus idején egymásba folynak, innen kezdve pedig mindjobban távolodik egyik a másiktól, míg végre újra összeérnek.

¹ First Principles, 194. §.

² Eötvös és Kemény 85. l.

³ Irod. Bev. XII. l.

E felfogás szerint eszméink mozgása körszerű.

Az itt elmondottak alkotják fővonásokban Bodnár Zsigmond »erkölcsi törvényét«. Apróbb részleteket, hogy pl. realizmus idején deterministák leszünk; az idealismus és realizmus között ki szokott törni a forradalom; realizmus és idealismus között pedig pessimismus vesz rajtunk erőt, stb. stb. alkalom- és szükségszerűen ezret meg ezret összehalmozott Bodnár minden logikai összefüggés nélkül. De ezek a törvénnyel szoros összefüggésben nincsenek és így nem fontosak. Szükség volt rájuk az egyes jelenségek megmagyarázására, hát az író fogta magát és besorozta az idealismus vagy a realizmus jellemzői közé, a hova épen kellett. Így néha ellenmondásba keveredik, de az nem nagyon bántja őt. Tehát ilyen apró részletekkel, mivel ezek által sem jobb, sem rosszabb nem lesz a rendszer, s nem is tartoznak szorosan hozzá, e rövid értékezés keretében nem fogom untatni az olvasót.

A Bodnár törvényének minden főmozzanata meg van abban a rövid pár sorban, a mit fentebb nyújtottam róla. Ehhez fűzöm majd megjegyzéseimet.

Sok kutatás, tépelődés érlelte meg Bodnárban ezt a törvényt. Irodalomtörténete bevezetésében, még nem teljesen ilyen alakjában vallja. Végleges formáját 1891. június havában sikerült fölfedeznie.¹ Attól kezdve úgy érezte, hogy fölfedezése új korszakot jelent az emberi tudás történetében.

Hitte, hogy valóban igaz, objektív történelmet csak ennek a törvénynek segítségével lehet írni, és ez nemcsak a multnak, hanem a jövőnek az eseményeit is meg fogja nekünk magyarázni. Ezt a nagy fölfedezést, mely szinte Kolumbus tojásának látszik, sietett közölni a kor kiváló tudományos férfjaival. Tudatta Lombrosoval, Brunetière-rel, M. Bréallal, A. Fouillée-vel, de hiába. Elismerésre, szíves fogadtatásra nem talált náluk. De erős hite a törvényben így sem csüggedett. Önérzetesen hirdette, hogy »a legnagyobb fölfedezéshez jutott, melyre idáig emberi elme az erkölcsi élet terén juthatott«. Az »isteni törvény« — mint valami prófétát — folyton úzi, hajtja, hogy belekiáltsa ezt a többi emberek fülébe. Könyveknek és cikkeknek egész özönét bocsátotta közre magyar, német és francia nyelven (Az erkölcsi törvény 1897., Mikrokosmos 1898., A jog keletkezése 1898., Eszményeink 1902., Magyar irodalomtörténet 1891. Eötvös és Kemény 1905. stb. stb.) Az *Eszme* címen havi folyóiratot is kezdett, mely azonban csak hamar megszűnt.

Míndezekben az erkölcsi törvényt hirdeti, magyarázza, és alkalmazza Bodnár a legkülönbözőbb jelenségekre. Rá áldozta egész vagyonát ezekre a munkákra. Könyvei folytonos ismétlésből állnak. Olyan hatást tesznek ránk, mintha egy nagy malomban lennénk, a melynek zörgése, zúgása elkábít bennünket. Az ember-

¹ Példák. I. füzet. 1893. Előszó.

nek belefájdul a feje. Utoljára aztán hajlandó mindent elhinni. Minden logikai rend és összefüggés nélkül együtt van bennük egy roppant tömkeleg a tényekből, mind azzal az ürügygyel, hogy ez így van, mert így kell lenni az idők ideális esetleg reális árjának megfelelően. A meggyőző érvelés Bodnárnál csak üres szólam marad. Munkáiban igyekszik mindenkit letorkolni, »buta realistáknak bélyegezni, ha nem híve a törvénynek.

Ennek köszönhetette a törvény prófétája, hogy komoly, illetékes körökben nem vették őt élete végén semmibe. Mindenki azt tartotta róla, hogy a törvény rögeszméje lett, melyből képtelenség őt kiábrándítani.

Nevették, kigunyolták és ezért csak növekedett elkeseredése. De igazába vetett hite soha egy pillantra se rendült meg. Erős meggyőződése még halálában sem hagyta el. És ez a jellemvonása igazán meghatározó volt.

II.

Mikor a Ferencz József koronázási jubileumdíj pályázatának bírálói Bodnár erkölcsi törvényéről úgy nyilatkoztak, hogy »nem is új és vita tárgyát képezheti«, akkor a mi filozófusunk haragra lobbant és erős hangon követelte a bizottságtól »nyilatkoztassa ki, melyik bölcsész, gondolkodó, író fedezte föl előtte ezt a törvényt«.

Nem tudom, mi lett akkor a dolog vége. Valószínű, hogy bizonyításra nem került a sor, és így az egész vihar lecsendesedett.

Pedig kár volt ez a nagy harag Bodnár részéről, mert bizony az ő törvénye nem eredeti, hanem csupa elferdített compilatio. Szedett-vedett munka, a melyhez Bodnár tett a magáéból is, de az csak ártott a többi alkatrésznek, nem használt.

Ennek az erkölcsi törvénynek fő alkotó részei a következők:

1. *Az eszme erő.* Egy oknak munkája, a mely ok egyszer mint fizikai, máskor mint eszmei erő hat. 2. *Az eszme-erő mozog.* 3. *Egyszer egységesülnek az eszmék, — ez az idealismus, máskor szétbomlanak — ez a realismus.* 4. *Mindezek a tünemények szigorú természeti törvények szerint mennek végbe.*

A többi sallang, czifraság, a melyeknek már a fentebbi okok okozatainak kellene lenni és Bodnár szerint azok is. A törvény gerinczét a fentebbi négy pont képezi. Ezeknek az eredetét kell kimutatnunk, hogy megdőljön a Bodnár állította eredetiség joga.

A magyar irodalom története cz. munka I. kötetének elején szemlét tart Bodnár, a korabeli irodalomtörténeti elméletek közül Nisard és Taine teoriáin. Rhapsodikus menetű ismertetést mond a két elméletéről és — úgy látszik — az elsőség pálmáját Tainenek adja. Azután a maga filozófiáját magyarázza, az actio és reactio tanát. Ez a bevezetés bizonyítja, hogy Bodnár jól ismerte Taine milieu-elméletét, bár nem adott neki mindenben igazat.

Ezek alapján erős a meggyőződése, hogy Bodnár az indító erőt Taine-től nyerte. Sok közös vonás van pályájukban, mely ezt látszik megerősíteni. A Taine elsőbbsége bizonyításra nem szorul; kettőjük közül csak ő lehetett az, a ki a ható erőt képviselte, és nem megfordítva.

Egy cél felé indultak. Taine már ifjúkorában elhatározta, hogy keresni fogja a történet egyetemes törvényeit. (Je me mis à chercher les lois générales de l'histoire.)¹ Bodnár célja szintén ez volt egész életében, megérteni az emberi élet szellemi jelenségeit. Más szavakkal mondotta ezt, de a gondolat, az értelem ugyanaz. A mint Taine bámulatos szelleme az irodalomban, művészetben, erkölcsben tudományban pusztán documentumokat látott, melyekből a történelem ható, mozgató erői megismerhetők és kiszámíthatók, úgy Bodnár is ebben a véleményben van. Összes munkái, miket 1891 óta írt, illusztrálni akarják az erkölcsi törvény föltétlen érvényesülését az egész történet területén épp úgy, mint Taine művei a milieu-elméletet. De a mint Taine önmagát, a maga tünényes egyéniségét, élesen analysáló pszichológiai tehetségét belemagyarázza a tünényekbe, s rajta, az ő szellemén keresztül megtörve gyönyörű, bár hamis képeket varázsol elénk, melyekben tátongó hézagok merednek a figyelmes szemlélő elé, úgy Bodnár is megkísérelte ezt a módszert, azonban hasonlíthatatlanul kisebb tehetséggel. Könyvei szinte szó szerinti ismétlések bosszantó halmozából állanak. Sokszor szeretnénk letenni, hogy soha többé a kezünkbe ne vegyük, míg Taine alkotásait mindig a lehető legnagyobb érdeklődéssel olvassuk. Ez magán hordozza a genie minden bélyegét, míg Bodnár könyvei az erőlködés kellemetlen benyomását keltik bennünk, a ki föltett egy színes szemüveget és hülyének mondja az ép szemű, tisztán látó embereket, mert azok nem olyan színben látják a dolgokat mint az ő szemüvege mutatja.

Bodnár olvasmányaiából összeszedett eszméket megrontva, fényes ruhájukból kivetkőztetve mutat be és mégis fanatikusan hirdeti, hogy ilyen nagyszerű fölfedezést nem látott a világ, a mióta van és hiszi, hogy még lesznek együgyű hiszékeny emberek, a kik lépve mennek és követőivé szegődnek.

Hegel hirdette először, hogy a történetet egységesen kell fölfognunk. Csodás dialektikájával ő fejtette ki, hogy az egyes korszakok egy-egy eszme kifejezői és ez az uralkodó eszme megtalálható a kor szellemi és anyagi mozgalmaiban. Ezt a fölfogást osztotta Taine, kinek »két legjobban elhasznált könyve volt Spinoza Ethikája és Hegel Logikája.«² Taine-ből merítette Bodnár a történetnek ezt az egységes fölfogását párosítva a végletekig menő

¹ V. ö. *Barzelotti*: La philosophie de H. Taine. Paris 1900. — Nálunk szépen jellemezte Taint *Alexander Bernát* akadémiai emlékbeszédében.

² Franciaország klassz. filozófusai. 194. l. (F. I. T.)

determinismussal. Ő Taine-t erőszakos szellemnek mondja, pedig a Bodnár-féle észjárás még erőszakosabb, mert Taine az egyéniséget (faculté maitresse) nem zárja ki teljesen az alkotó erők sorából, Bodnár pedig erről tudni sem akar.

A Taine Spinoza-Hegel jellegű filozófiáját Bodnár nem fogadta el. Egészen új felfogást nem tudott teremteni. Szétnézett hát a nagyvilágban és megakadt a szeme Fouillée Alfrédon és Spencer Herberten.

Fouillée azt tanítja, hogy az eszmék, melyek az öntudat állapotai, külön életet élnek. Küzdenek a létért (pszichológiai darwinizmus) és e küzdelemben az erősebb legyűri, megsemmisíti a gyöngébbet. Filozófiájának alapja az eszme-erő (idée-force), mely sokban emlékeztet a platonai ideákra. Valószínű, hogy ezekből nyerte Fouillée rendszerének megalkotására az indító lökést, hiszen ő írta meg legjobban a platonai filozófia történetét. Az eszme, mint erő, külön életet él, s hat az egyesre és többesre ellenállhatatlanul. Hasonló gondolatokat hirdetett Guyau, a szellemes morálfilozófus, a ki Fouillée-nek nevelt fia volt.

Az eszme-erőnek ezt a felfogását (és semmi mást) módosítás nélkül elfogadta Bodnár és elméletének egyik sarokkövévé tette.

Ezért ajánlotta irodalomtörténete első kötetét Guyau emlékeztének, a másodikat pedig Fouillée Alfrédnek. Ezzel róta le háláját a kölcsönvett eszméért.

Az eszme-erő, a mivel lehessen operálni, így már megvolt. Most aztán ennek működésére kellett magyarázat. Erre meg éppen jó volt Spencer filozófiája.

Spencer Herbert »Végső alapelvek« (First Principles) cz. könyvében hatalmas bölcséleti rendszer alapköveit rakta le. Ebben a munkájában nem fejtette ki határozott formában külön a szellemi világ törvényeit, mert ezeket, bár hallgatagon, de mégis észrevehetően, szoros kapcsolatban levőnek tartotta az anyagi világ jelenségeivel. Felfogása értelmében természetes, hogy ennek a törvényei amabban is érvényesülnek. Bizonyítja ezt az a tény, hogy Spencer filozófiai elmélete a pszichológia és sociológia terén is fölmutatta a megfelelő tényeket.

Spencer *anyaga* és mozgása helyett Bodnárnál *eszmék* és mozgás szerepelnek. És e változtatás után a spenceri rendszer törvényeit alkalmazza Bodnár az eszmeerőre.

E célból legérdekesebb lesz magát Spencert idézni. Ő egy alkalommal összefoglalta röviden rendszerét néhány pontban. Ez a Collins-féle kivonatban magyarul is megjelent.¹ Ebből fogok idézni.

»1. Az egész mindenségben át általánosságban és részletekben szakadatlanul újra-eloszlását látjuk az anyagnak és a mozgásnak.

¹ Spencer Herbert synthetikus filozófiájának kivonata. Írta Collins F. Howard. Bpest, 1903. XIV. skk. II.

2. Ez az újra-eloszlás fejlődést képvisel, a mikor az anyag egységesülése és a mozgás szétszóródása kerekedik felül és bomlást képvisel, mikor a mozgás elnyelése és az anyag szétkülöntülése kerekedik felül.«

Figyelmesen olvasva ezt a két pontot, némi csekély változtatás után szinte a Bodnár erkölcsi törvénye van előttünk. Tegyük az 1. pontban *anyag* helyett *eszméket* és mintha a törvényt hallanók. Az egész szellemi világban szakadatlan az eszmék újra-elosztódása.

A 2. pontban tegyük a *fejlődés* helyett *idealismust*, a *bomlás* helyett *realismust* és természetesen az *anyag* helyett *eszméket*. És akkor látjuk, hogy az idealizmus eszmék egységesülése, a realizmus az idealizmus egységesült eszméinek szétbomlása, szétkülöntülése.

Hogy idealizmus idején a szép, jó, igaz, az állam, az egyház, a család stb. eszméje olvad egységbe, az már Bodnár meghatározása, mely a főgondolat kölcsönzött voltán nem változtat. A Spencer anyaga helyett ezt a sokféle eszmét szerepelteti Bodnár.

A mozgó eszmék erőit képeznek és így természetes, hogy ritmust alkotnak, mert »ritmus keletkezik mind ott, a hol egyenlőben nem lévő erők összeütkeznek«. (Spencer, i. m. 82. §.)

Az említett kivonatban továbbá azt mondja Spencer:

»14. A fejlődés és bomlás e ritmusa a kis halmazatokban rövid időszak alatt menvén teljesedésbe és temérdek nagy, a térben szerte oszló halmazatokban oly időszakok alatt menvén teljesedésbe, a melyek az emberi gondolatnak mérhetetlenek, a mennyire láthatjuk, egyetemes és örökkévaló, — majd egyik, majd másik váltakozó szaka kerekedik felül e folyamatnak most a tér e tájékán, majd a másikon, a mint a helyi körülmények megszabják (determinálják).«

A már előbb látott helyettesítési módszert alkalmazva, itt is nyomon követhetjük Bodnár gondolatmenetét. Az idealizmus és realizmus ritmikus mozgása uralkodik rajtunk. A kis halmazatokat alkotják a kisebb emberi közösségek, a nagy halmazatot az egész emberiség. Bodnár szerint sem egyszerre van mindenhol a világon idealizmus (fejlődés), illetve realizmus (bomlás). Majd itt, majd ott tűnnek fel, hol az egyiknek, hol a másiknak napjai. De a mint Spencer szerint a mi kosmikus világrendünk végsorsa a fejlődés után a bomlás lesz, hogy azután más, új fejlődés jöjjön létre, úgy Bodnár is azt tanítja, hogy a mi szellemi mozgalmainkban az idealizmus és realizmus kisebb tömegekben való mozgását egykor majd a szellemi világ végső, diadalmas realizmusa váltja fel mindenütt. Akkor majd kivesznek az ideális fajok, gondolatok és a realizmus uralkodik.¹ A Bodnár gondolata itt megáll, míg a

¹ Eötvös és Kemény 125. l. »... a XIX. század második felének nemzetközi szocialisztikus mozgalma világosan mutatja a nemzeti eszmék fokozatos

Spenceré a végső nagy bomlás után egy új, másforma alakulás lehetőségét nyújtja. A Bodnár eszme-erői szinte kifáradnak egyszer, míg a Spencer energiája soha meg nem szűnik működni. És melyik a valószínűbb felfogás? Bizonyosan nem a Bodnáré.

De nemcsak ez, hanem még más dolog is megvan Spencerben! Bodnár az idealizmus korát az altruizmus, a társadalmi egység, a realizmusét pedig az egoizmus, a társadalmat alkotó részek napjainak mondja.

Hasonlítsuk össze ezzel H. Spencer szavait:

»A társadalmi funkciókat kitevő belső működések... a konzervativizmus *(a mely a társadalomnak az egyén felett való kényszerét jelenti)* és a reform *(a mely az egyénnek a társadalommal szemben való szabadságát jelenti)*.«¹

Nem feltűnő a megegyezés?

A Spencer könyve (First Principles) 1862-ben jelent meg. Bodnár ismerte nagyon jól, a mint erről irodalomtörténetének előszava tanuskodik.

Előttem bizonyosnak látszik, hogy Bodnár a Spencer gondolatai nélkül sohasem fedezte volna fel az erkölcsi törvényt.

Végül maradt az általános megszabottság (determinizmus) elve. Ezt szintén Spencerből meríthette Bodnár. Csak az evolúziós filozófia óta terjedt el az a nézet, hogy a fejlődés úgy az anyagi, mint a szellemi téren feltartóztatlan. A Bodnár fatalizmussal rokon determinizmusa csak az evolúziós filozófiából származhatik.

Távol van tőlem, hogy ezekkel a sorokkal azt állítsam, hogy Bodnár átvette akár Fouillének, akár Spencernek a filozófiáját. Ez ellen azt hiszem, ők tiltakoznának legjobban. Annyi azonban tény, hogy rendszerének vezető gondolatait Bodnár idegen forrásból merítette s így azok a sarkkövek, melyeken bölcséletének az épülete nyugszik, nem képezik az alkotónak jogos tulajdonát.

Az idee-force és az evolúció tanának egyes tételeit megragadta és ezekkel igyekezett egy új, a valóságnak szerinte megfelelő rendszert alkotni. Nem volt szorosan véve sem Fouillé, sem Spencer híve, mert mind a kettőtől lényeges eltérések különítik

gyöngülését és az individualizmus egykori győzelmét. Az ember haladása, társadalmának fejlődése abban áll, hogy a faji, nemzeti, családi, állami, egyházi egységek mindinkább lazulnak, az ideálista, az egységben látó és élő fajok, nemzetiségek hanyatlanak, pusztulnak, sőt később a realista fajok rémséges szaporodásával kipusztulnak.« U. o. 8. l. »A történelem szerint az emberiség a legszorosabb egységből a legszétesőbb különféleségbe halad.«

¹ V. ö. Eötvös és Kemény 14. l. »Ideális időkben... az alkotó rész... lemond saját akaratáról.« U. o. 30. l. »beavatkoznak az emberiség jogaiba,... mert ránk nehezdedek vagy virradtak az idealizmus napjai«.

U. o. 11. l. A realizmus »az egység bomlása, a részek szétmállása, az egyéni szabadság magasztalása a részek önállóságának követelése«. Ekkor »tüggetlen akar lenni a rész«. U. o. 27. l. Az Eötvös reális korában »a reform eszméje, a részek érdekeinek felkarolása mindenfelé népszerű volt«. U. o. 39. l. »A realizmus az alkotó részek érdekeinek kora.« U. o. 86. l. »Mikor megkezdődik a realizmus kora, az egyén ki akar szakadni az egészéből«, stb., stb.

el, de nem volt független egyiktől sem. Adósa mind a kettőnek, sőt talán nem tévedünk, ha Taine-t is besorozzuk melléjük.

Törvénye — mint látni fogjuk — csak szaporította egygyel a filozófiai tévedések hosszú sorozatát.

Nem örömmel írtam le a fenti sorokat. Nemzeti hiuságból minden tévedése daczára szívesen vallottam volna a Bodnár törvényét teljesen magyar eredetűnek. Amicus Plato, sed magis amica veritas. Ítéljen a tényekből az olvasó. Nekem úgy tetszik, hogy a Bodnár gondolatvilága megjárta az eszmekölcshözjárásnak nálunk rég nem szokatlan útját.

III.

Bodnár híres erkölcsi törvényében kevés az eredeti. A mi belőle kétségtelenül az alkotó agyában született meg, az képezi leggyöngébb oldalát. Ő határozta meg, hogy melyek azok az eszmék, a melyek az idealismus napjaiban egységbe olvadnak, realismus idején pedig szétbomlanak. Ezek a szép, jó és igaz eszméi. Minden mást ezzel hoz képzelt összefüggésbe; mind a többi ezeknek az okozata. Ez a tétel pedig — ha csak egy kicsit gondolkozunk rajta — pusztá frázisként tűnik fel előttünk. Nem mond semmit. Ezt a három eszmét soha egynek nem nézte senki. Nem volt az egy jelenség három különböző oldala, mint Bodnár állítja. Rokonságba és egymás mellé úgy kerültek, hogy ebben a három eszmében látták az emberi törekvések célját nagyon sokan. Úgy rendezték be az emberek sokszor az életüket, hogy ezeket elérjék. De soha nem szerepeltek egyként. Mindenki tudta, hogy más a szép, mint a jó és ismét ezek mások, mint az igaz. Csak a Bodnár szavakkal játszó elméjében olvadnak hárman egységbe.

A többi eszme szerepét tekintve alig van, a melyre nézve ne lett volna változó, ingadozó Bodnár nézete. Ő oly pongyola és hanyag író, hogy a részletek bármely felfogására találhatni nála helyeket. Nem volt logikus elme. Ez is a prófétára vall benne, nem a tudósra. Törvénye fantazma, mely nélkülözi a helyes és szigorú indukciót, deduktív eredmények produkálására pedig képtelen. Pl. a mai kor, mely állítása szerint *heves* idealista, már megczáfolja őt. Hol itt a család, az egyház, stb. tekintélye a feminista, szoczialista és más áramlatokkal szemben. A politikában Andrassy a megyék, a részek jogait, erejét növeli, stb., stb. A mi a deduktív eredményeket, különösen a jövődölést illeti, arra legyen elég megemlítenem, hogy Bodnár nem tartotta kizártnak az orléáni hercegné, Mária Dorottya trónrajutását Franciaországban, holott ma elvál trónkövetelő férjétől.¹ Hasonlóképen

¹ Az erkölcsi törvény alkalmazása 200. skk.

nem látta előre Ballagi Aladár »Régi magyar nyelvünk és a Nyelvtörténeti szótár« cz. művének nagy sikerét.¹ Pedig tudhatta volna, hogy minden botrány nagy sikert szokott aratni. (Igaz, hogy nem »a törvény« szerint!) Különben ilyesféle dolgokat könyveinek minden lapján találhatunk, tessék azokat lapozni. Itt szinte felesleges vele bővebben foglalkozni, csak a főpontokra jegyzek meg egyet-mást.

Bodnár az anyagi és szellemi világot egy dolog két oldalának tekinti. Közös erő munkál itt is, ott is. E szigorú continuitást követve, nem lett volna szabad a szellemi jelenségek számára *külön* törvényeket felállítani, a melyek kizárólag itt érvényesülnek. Mestere, H. Spencer következetes volt, mert a fejlődés és bomlás tünetényeit mindenhol, úgy a fizikai, mint a lelki világ tünetényeiben, bizonyítani igyekezett. És én megvallom, előttem nem sikertelenül, bár filozófiáját nem tudom teljes egészében a magamévá tenni. De ő a mi kis halmazatainkban egymásmellett megengedi a fejlődés és bomlás jelenségeit, míg Bodnár szerint ha idealizmus kora van, akkor minden téren annak kell lenni. A szocializmusban egy rendkívül nagy kiterjedésű fejlődést látunk, melybe egységesültek mindazon eszmék, törekvések, melyek az alsóbb néposztályok jólétének megvalósítását czélozzák. Ugyane folyamat mellett az egyház hatalmát kitevő erők a bomlás képét mutatják.

Minden jel arra mutat, hogy az anyagi és szellemi jelenségeket nem szabad egymástól oly mereven elkülöníteni, mint azt Bodnár tette. Közöttük folytonos kölcsönhatás van, egyik a másik nélkül nem létezhetik. Számos eszmei jellegű mozgalomnak anyagi ermészetű oka van. Éppen a közelmúltban aratott sok történelmi tény helyes magyarázatával fényes diadalokat a történelmi materializmus. Bodnár tanulhatott volna tőle, mert bizony a történet nem *csak* az eszmék története. Az eszmében sokszor anyagi ok nyer szellemi kifejezést. Ha Bodnárnak igaza volna, akkor az eszmék szinte kilépnének belőlünk. Az egyén megsemmisülne. Nem lenne szabad új gondolatnak keletkeznie.

Helytelen és túlzó az a másik gondolat, hogy csak tömegben gondolkozhat az egyén. Csak szócső lehet, a melyen keresztül korának eszméi hangzanak, de maga semmi újat nem alkothat. A nagy egész, a társadalom csak az egyén által alakulhat. Már Hegel realis erkölcsi erőt csak az *összakarathnak* tulajdonított és így abba a hibába esett, a mit utána Bodnár is elkövetett, hogy az egyéni akaratot pusztán az összakarath öntudatlan hordozójának vagy végrehajtójának tekintette. Ez a nézet helytelen, mert egyén és társadalom csak egymásban és egymás által élhet. Egyik hat a másikra. E viszonyban az egyén a *teremtő*, a társadalom pedig csak a *fenntartó* erő. Minden új gondolat az egyestől kiindulva terjed el a legszélesebb körben. Társadalmi állapotok

¹ Eötvös és Kemény 295. skk.

ezerszer adnak új eszme alkotására alkalmat az egyénnek, de az eszmék sohasem lehetnek eredetükben összerű termékek.

»A történetre a szigorú természettudományi módszert alkalmazni, majdnem oly képtelen gondolat, mint a művészetben a mechanika törvényeit keresni« — mondja Péterfy Jenő.¹ És Bodnár ezt a képtelenséget kísérelte meg. Törvényére csak az az ember juthat, a ki bejárta a kis és a nagy világot. Bodnár sokat tanult, de úgy látszik, még sem eleget, mert akkor belátta volna, hogy lehetetlent akar; legalább is ez idő szerint még lehetetlent. Míg valami tudósnak nem sikerül tökéletes bizonyossággal összeállítani az emberi szellemnek nevezett funkciók substantiájának képletét, hogy többé ne legyen kétséges és vita tárgya előttünk, van-e hát külön lélek és külön test, bár nekünk örökké együtt tűnetkeznek, addig a Bodnár-féle hypothesisekkel még csak előállani is merészség, nem hogy a bizonyosság, az igazság érvényét lehessen követelni számára. Ma még nem tudjuk, hogy a lelki működések is olyan szigorúan determinált törvényeknek engedelmeskednek-e, mint a fizikai jelenségek. Valószínű, hogy itt is törvényszerűség uralkodik. De nem ismerjük még a hatóerőket összesen, hogyan számíthatnók hát ki az eredőjüket matematikai pontossággal? Az a »korszellem« törvénye, a mivel most foglalkozunk, mindig álom lesz és tudományos igazság soha. A konzervatív és reformer, idealis és realis áramlat visszavezethető egy lelki alapösztönre, a legnagyobb boldogságnak a legkisebb ellenállással megvalósítását akaró törekvésre. Ez mozgatja minden erkölcsi, anyagi tettünket. Minden cselekvésnél, mely a lélekre visszahatva gyönyörűséget vagy fájdalmat kelt, ez a működő erő. A mint a boldogság fogalma minden emberben különböző, úgy eltérők az utak, a módok is, a melyeken ennek a megvalósítására törekszünk. Az emberiség egy része a nagy egésznek minél tökéletesebb összműködésében hiszi ezt a boldogságot megtalálni (ez a Bodnár idealismusa), más része az egyénnek, a nagy egészet képező részeknek minél teljesebb önállóságában keresi (realismus). Csalódás itt is akad, ott is. Egyszer ebben a küzdő csoportban vagyunk többen, másszor amabban. A többség állásfoglalása jellemzővé lesz az egész korra.

Így lesz a Bodnár-féle szigorúan determinált szükségesség a lelkivilágban szoros *okozatisággá*.

Bodnár, úgy látszik, nem gondolt soha törvénye következményeire, a mik belőle logikai rend szerint következnek. Hiszen ha neki igaza lenne, akkor mi soha semmi igazságot bármennyire relativ módon is, meg nem ismernénk, mert az idealismuson és realismuson át megtörve lép öntudatunkba minden. Ezek a prizmák hamisan mutatnak mindent. Így a »törvény« nem keletkezhett volna csak idealis korban, már pedig 1891 realis idő volt. Nekünk

¹ Összegyűjtött munkái. II. kötet 355. l.

pedig el kellene fogadnunk, mert ma ideális napok járnak. Senkinek se volna szabad mást gondolni, mint a mit minden más ember érez és hisz.

Vannak ugyan jellemző eszméáramlatok minden korban, pl. a 19. században a romanticismus és positivismus, de ezektől el lehet bárkinek térni. Az ilyen áramlatokat beszorítani az idealismus és realismus korlátaiba, kudarczot valló vállalkozás.

A Bodnár szerint való mechanikus evolucio csak a fizikai és szellemi világ mozgási analogiáján alapul. De a pszichikai világban ilyen fölfogás nem alkalmazható. Maga a mozgás — abstractio. Azt mondani, hogy minden mozgás, épp olyan gyerekes, mint Pythagoras elve: »Minden szám«.

A történelem, melynek folyását Bodnár megmagyarázni igyekezett, folytonos csoda, mert eseményei csak egyszer történnek meg. És ő ezeket az egyszer történt csodákat, azokat a jellemvonásokat, a mik szorosan az egyénhez tartoznak, s így megadják az események jellegét, a miért azok többször meg nem történhetnek, nem tudja megmagyarázni. Az egyéniség, mely mindenkinek legdrágább kincse, kisiklik kezei közül. Ezért nem tud az irodalomtörténetben sem arczképeket rajzolni, csak néha egy-egy kort. Nála a történet örökös ismétlés, körkörös haladás, taposómalom, mely folyton ugyanaz. Pedig ez nem lehet igaz. Csak látnunk kell és a Bodnár törvénye már meg van czáfolva.

IV.

Bodnár Zsigmond hosszú életében sokat és sokfélét írt. E helyen bennünket még csak irodalomtörténeti munkái érdekelnek. Leszámítva azokat a kisebb czikkeket, melyek szétszórta jelentek meg igen különböző folyóiratokban és napilapokban, a »Magyar irodalom története« két kötetéről, meg az »Eötvös és Kemény« cz. könyvről akarunk röviden megemlékezni.

Az irodalomtörténet, mely 1891-ben jelent meg, befejezetlen maradt. A magyar irodalom fejlődését Bessenyei fölléptéig tárgyalja. Az egész munka Bodnár theoriájának alkalmazása a mi szellemi fejlődésünk történetére. Írója elhanyagolja a tulajdonképeni irodalmi és aesthetikai vizsgálódást. Törvénye ebben a munkájában még nem érte el teljes kifejlését. Munkaközben jött rá sok mindenféle módosító mozzanatra, melyek nézetei változását okozták. Itt még nyoma sincs a későbbi idealismus és realismus elnevezésnek, hanem az actio és reactio szerepel. És azt sem mondhatjuk, hogy a régebbi nevek és fogalmak teljesen födnék a később használtakat. Actióra képesnek a nemzeti irodalomban az új, idegen eszmét tekinti Bodnár, a meglévő nemzeti eszme uralkodása pedig a reactio győzelmét jelenti. A szavak, sőt sok tekintetben még a fölfogás

sem volt teljesen új. Már Toldy Ferencz sem idegenkedett az ilyesféle tárgyalástól.

Bodnár művének első kötete, mely sajátos fölfogásának csak kezdetét mutatja, sokkal használhatóbb mint a második, a hol már nagyon belemerült az eszmemagyarázatba. Rendkívül sok könnyen érthető tényt messzefekvő eszmei erőkre vezet vissza, sok dolgot pedig összezavar és hol így mondja, hol úgy.¹ A munka használhatóságát csak csökkenti, hogy *Bodnár* seholsem összegezi azokat az eredményeket, mik az egyes problémákról a kutatás addig történt során kiderültek. Csupa új dolgot ígér, de ettől az újságtól józan eszünk visszadöbben.

Hogy a négy terjedelmes kötetre tervezett mű torso maradt, annak, azt hiszem, nemcsak anyagi akadályok és az író nagy másnemű elfoglaltsága, hanem mélyebben fekvő okai is lehettek. Az érdemes alkotás létrejöttének elengedhetetlen kelléke az otium, ez igaz. Az is igaz, hogy *Bodnár*nak ebből nem sok jutott. Hanem az ő lelkesedése még ilyen mostoha körülmények közt sem engedte volna neki a munka megszakítását. A legvalószínűbb, hogy *Bodnár* maga sem volt vele tisztában, hogy a magyar irodalom újabb részében hogyan érvényesítse elméletét. Közben fölfogása változott és a régebbi, fejletlenebb világnézet alapján megírt részszel maga a szerző sem lehetett elégedve és így hihető, hogy az elkezdett részt nem tartotta alkalmasnak a folytatásra és befejezésre.

A törvénynyel való magyarázás orgiáit űli az »Eötvös és Kemény«-ben. (Budapest, 1905.) A két nagy író munkáinak erőszakos analysisével akarja *Bodnár* bizonyítani theoriájának igazságát. A könyvet azzal az érzéssel tesszük le kezünkbe, hogy sem Eötvöst, sem Keményt nem ismertük meg belőle. Arra a munkára, a mit *Bodnár* végeztet velük, elég lett volna bármelyik szürke, hétköznapi író. A két regényíró geniejének megértető magyarázata nincs e könyvben.

*

Bodnár Zsigmond élete és munkássága elhibázott volt. Az igazságot csalúton keresé. Lidérczfény után futott, mely ingoványba vezette. Eszméi vele szálltak sírba, az elejtett zászlót nem emeli magasra egy tanítvány sem. Valami nagy szellemi forradalom kezdetét nem képezheti *Bodnár* munkássága, noha ő ezt várta és remélte. Világelfogása csődbe jutott, de lelkesedése tiszteletet gerjesztő. Hibáit is megbocsáthatjuk, ha meggondoljuk, milyen igazak *H. Spencer* szép szavai: »Jusson eszébe az embernek, hogy ő a mult gyermeke és a jövő atyja és hogy gondolatait, a melyek szintén az ő gyermekei, nem szabad könnyelműen elpusztulni hagynia. Ő is, mint mindenki más, ama számtalan hatóközegek

¹ V. ö. Váczy János (Századok 1892) és Erdélyi Pál (E. Philologiai Közöny 1892) bírálatát.

egyikének tartsa magát, a ki által az Ismeretlen Ok működik. És ha az Ismeretlen Ok benne valami határozott *hitet* támasztott, már ez által is fel van jogosítva, hogy ezt a hitet vallja és tette váltsa... Nem véletlen tehát, hogy a bölcs azt a hitet tartja, a mi benne él. A legnagyobb igazságot, a mit fel tudott ismerni félelem nélkül, abban a tudatban fogja így kimondani, hogy akármi következzék is belőle, a neki szánt szerepet le fogja a világban játszani.«¹

Ez Bodnárnak a legszebb apologia.

¹ First Principles § 34.

DR. NAGY JÓZSEF
(Halas).

KISFALUDY SÁNDOR MINT DRÁMAKÖLTŐ.

(Első közlemény.)

Ha Kisfaludy Sándorra gondolunk, nem egy ifjú, lelkes költő ideális képe tűnik fel emlékezetünkben, bár dallamos, szerelmes verseit nagyon jól ismerjük, hanem egy meglett férfi komoly arcza lebeg előttünk. Magas, katonás tartású férfi alakját látjuk zsinóros, prémes magyar öltözetben. Egy rég letűnt kornak magyarja áll itt előttünk; képviselője egy régi világnak, melynek ma nyoma sincs, melynek, ha történetét ismerjük is, de lelki és társadalmi életét alig tudnánk elképzelni ő nélkül, mert szívén keresztül pillantunk be a kor érzelmeibe, gondolatai mutatják a kor fel fogását, lelkesedése a kor hangulatát, beszédében az akkori magyar-nak hangja csendül fülünkbe. De Kisfaludy nemcsak emberi és írói jellemével feltűntetője korának, hanem a műveiben rajzolt alakokkal és azzal az élettel is, mely munkáiban megelevenedik előttünk.

Kisfaludy Sándor irodalmi működése Magyarország egyik legszomorúbb korára esik. — II. József erőszakos reformjai felébresztették a nemzetet, a reakció egész erejével kitört; a koronát visszahozták, Pozsonyban ekkor az ifjú Kisfaludy is részt vett az ünnepségekben, az egész ország lelkesedéstől visszhangzott. A nemes-ség az 1790/91-iki országgyűlésen a maga konzervatív álláspont-ját erősítette meg, a régi alkotmány szilárdítását követelte II. József reformjainak ellentétéképen. Zajos és lelkes országgyűlés volt ez. De a lelkes hangulat nem tartott sokáig: a francia háborúk nagyon megviselték az országot, a nemzet gazdaságilag a romlás szélén állott. A francia háború végeztével, Ferencz király idejében, a szent szövetség abszolutisztikus uralma nehezedett Magyarországra is. Országgyűlést, még csak megyegyűlést sem hívtak össze. Met-ternich adót és újonczot a nemzet akarata nélkül rótt ki és szedett be. Ferencz király alapjában véve nem volt kegyetlen uralkodó, de teljesen elfoglalták őt háborúi, nem sokat törődött azzal, hogy jogos vagy jogtalan úton szerzik-e a katonát és pénzt. A vámosok felemelték, a behozatali cikkek roppant drágák voltak,

ellenben az ország sem gabonát, sem gyapjút vagy marhát külföldre nem szállíthatott, és, bár hazánk nem volt szegény, a pénzhány mégis rendkívüli volt. 1815 után még természeti csapások: rossz termés, járvány is járult a rettenetes helyzet rosszabbításához. De nemcsak gazdaságilag, hanem szellemileg is a legmélyebb süllyedés mutatkozik: a cenzura minden szabadabb gondolat kinyomatását megakadályozta, a kémkedés pedig a merészebb szónak a kimondását lehetetlenné tette. Természetes tehát, hogy az előkelők külföldre mentek, hol mégis szórakozást találtak; kimenekültek ebből a szomorú országból, hol mindenütt elégedetlenség, kétségbeesés tükröződött az arcokon. A középnemesség falusi birtokaira vonult vissza, ott élt szomszédai és rokonsága körében elzárt életet, nem törődve többé a közügyekkel. A polgárság minden jelentőségét elvesztette, a jobbagyság pedig elnyomva, elszegényedve, a középnemesekhez hasonlóan, csak a szántásnak, vetésnek élt.

Ilyen állapotban volt Magyarország akkor, mikor Kisfaludy Sándor is a maga igaz hazafias szíve sugallatára oda állt az írók sorába, hogy vigasztalja, buzdítsa a nemzetet. Kisfaludy Sándor mindenekelőtt a magyar nyelv érdekében küzdött; mindig hangsúlyozza s valahányszor csak alkalma nyílik rá, mindig kiemeli, hogy »nyelvében él a nemzet«. A színpadot is ilyen nemzeti nyelverterjesztő s ápoló intézménynek tekinti, azért iparkodik elősegíteni a színház ügyét egyrészt színdarabjaival, másrészt avval, hogy egy állandó menedékhelyet akar létesíteni kóborló, rettenetes nyomorban ide-oda vándorló színészeinknek. Színdarabjaival nem lendített a magyar Thália ügyén, bár ennek oka nem tisztán az, hogy Kisfaludy nem volt drámaírói tehetség, hanem az, hogy darabjai későn jelentek meg, nem keletkezési idejükben. Másik törekvését a balatonfüredi színház létrehozásában siker koronázta, ez volt a legelső állandó lakhelye a magyar színészetnek a tulajdonképeni Magyarországon Erdélylyel szemben. — A Himfi-dalok lelkes ifjú költője hazatérve külföldi katonáskodása után, itt Magyarországon komoly, erős akaratú, egyenes lelkű hazafivá lett, de öregebb korában visszavonult, ott rágódott az ő büszke önérzétes s nagyon érzékeny lelkén a csalódás, a mellőzés, a megbántás érzete s ezt csak az Akadémia méltányos bánásmódja enyhítette némiképen.

Kisfaludy első irodalmi fellépései után azonban egy újabb kor szellője csap a magyar élet szélcsendjébe. Az őszinte, de szűk látókörű, lelkesedő maradiság után egy újabb világ kezd kibontakozni a régi korhadó állapotokból. Az újabb áramlatok megindítója és vezetője Széchenyi István. Kisfaludy átélte az átalakulás korszakát, de nem csatlakozott az újabb irányhoz, megmaradt a régi, megszokott élet mellett. Kisfaludy konzervatív volt, de korántsem olyan mértékben, mint ezt feltüntetni szokták. Kisfaludy magyar volt első sorban, csak azután nemes. Ez a tüzes hazafi-

ság és fájának, a nemességnek, kiolthatatlan szeretete okozza azt, hogy a Szerelmeknek érzékeny szívű dalosát mi mégis a tősgyökeres magyar nemes képében képzeljük el.

Kisfaludy ifjú korában, pozsonyi tartózkodása idejében írta első drámai kísérleteit, ezután nemsokára Bécsbe került a városi élet zajába s irodalmi munkásságra nem igen gondolt. Fogsága idején azonban verselni kezdett és Szerelmeivel, később Regéivel legolvasottabb, legnépszerűbb költője lett az akkori Magyarországnak. Ekkor, már túl első ifjúságán, a dráma felé fordul ismét. — Ha Kisfaludyt tehát, mint drámaköltőt el akarjuk képzelni, képzeljünk el egy javakorbéli nemes urat az ő régi szülőházában, a hol boldogan élt feleségével, szívében nincs már égő szenvedély, vágy, hiszen elérte azt, a mi után ifjú éveiben epekedett: felesége lett az imádott leány. Ez a heves, érzékeny, roppant komoly s méltóságát mindig megőrizni törekvő nemes úr nem elégszik meg gazdagsága pontos rendbentartásával, hanem figyelemmel kíséri a megyei politikai eseményeket s az irodalom fejlődését is, hiszen ő mind-ezekben kiváló szerepet játszik. Táblabíró, nagy hazafi és Himfi szerelmeinek költője. S a meglett férfi rendkívül büszke ifjúsága ezen gyümölcseire. Fáj neki minden szó, a mit ellene mondanak, a mit benne kifogásolnak, azt mind nagyon a szívére veszi s haragszik azokra, akik bonczolgatják műveit. De vajjon ő, mint férfi, elmaradjon-e ifjúsága mögött? Nem. De érzi, hogy szerelmet már nem énekelhet. Lelke tele van hazafiúi gondokkal: mi lesz a nemzetből? Alkotmányát nem tartják tiszteletben s a nemzet a közelgő veszélyt nem is veszi észre, sőt gondtalanul még nyelvért sem ápolja, ha pedig nyelve elvész, mi fogja fenntartani? Vitézség, bátorság kivesztek lelkéből, óh, hol vannak a régi magyarok, ezeket kell a nemzet elé állítani, hogy lelkesüljenek, ragaszkodjanak a régi hagyományokhoz, hogy azt a nyelvet ápolják, melyet ezek a nagy ősök beszéltek. És a haragos bánat elfogja ennek a heves férfinak szívét, elhatározza, hogy példányképpül odaállít a magyarok elé egy nagy hazafit, de nem a regék édesbús hangján, hanem úgy, mintha élne, mintha beszélne, hadd hallják az elfajult utódok ősük hatalmas hangját, lássák, hogyan állta meg helyét az ármány és cselvetés, gyűlölködés közepette.

Kisfaludy elhatározta tehát, hogy drámát ír, drámát, hogy segítsen a színház ügyén; s mert vonzotta ez az új, divatos műfaj. — Eddig a szerelem volt műsája, most a hazafiság lesz az. És az korának felfogásával van kapcsolatban, mely nyelvművelő, hazafias intézménynek tartotta a színházat. Kisfaludy Sándor darabjait általában nem is szabad pusztán eszthetikai szempontból megítélni, bele kell őket helyezni azok közé a viszonyok közé, melyek között keletkeztek. Kisfaludy 1808-ban gondolt először drámaírássra, nézzük most, milyen állapotok uralkodtak ekkor nálunk a színház körül és a színi irodalomban.

Nálunk a színi irodalom előbb indult meg, mint a színészet és ennek oka kedvezőtlen politikai és gazdasági viszonyainkban volt. A külföldön megindult drámairodalom utánzásra készítette íróinkat, kiket azonban nemcsak ez, hanem hazafias cél is lelkesített; a magyar nyelv művelése volt főcéljuk, mint ezt Bessenyei és azután a drámafordítók, Teleki, Zechenter is kifejezik. De a színészet csak lassan indult meg, s midőn már virágzásnak indult volna, a Martinovics féle összeesküvés elfojtása 1794-ben teljesen lerontotta a közönség kedvét s megfosztotta a színészetet két lelkes pártfogójától és írójától, Kazinczytól és Szentjóbittól. — A pesti társulat szétoszlott, elszegényedett nyomorgó színészek kóboroltak ugyan városról városra s ezeket csak Wesselényi Miklós támogatásával tudta összegyűjteni Kocsi Patkó János Kolozsvárra, honnan 1806-ban indul egy csoport ismét Pestre, az ország középpontjába. — A színészet hanyatlásának két oka volt: az egyik az anyagi szegénység és pénzhiány, a másik, a szellemi szükség, vagyis hiány jó darabokban. A hazafias lelkesedés mindkettőn segíteni iparkodik, többen akadtak mégis azok, kik az utóbbin akartak segíteni. Mindenütt akadnak írók, kik vagy eredeti, de leginkább átdolgozott darabokat szolgáltatnak a színészetnek, de ezek irodalmi beccsel alig bírnak, nyelvük, melynek simításáról, fejlesztéséről annyit beszélnek, nem szép, nem kifejező s belső értékük, még ennél is kisebb. Nincs fogalmuk ezeknek az íróknak a dráma mivoltáról, cselekmény sincs sokszor ezekben a darabokban, vagy ha van, a rémségesnek hosszú sorozata az, jellemekről szó nincs, bonyodalom, ha van, úgy indokolatlan. Az izlés rendkívül fejletlen volt s nemcsak ekkor, hanem még jóval később is, legszebbnek tartották a drámát akkor, ha kimenetele olyan váratlan volt, hogy a néző vagy olvasó arra nem is gondolt. A jellemek épenséggel nem magyarosak, de a személyek ruházata az s ha néhány lelkesítő szót mondanak a nemzet nagyságáról, mindenki talpig magyaroknak tartja őket. — Ilyen volt a színészet és drámairodalom ügye akkor, mikor Kisfaludy Sándor szintén sorompóba állt, hogy a nyomorúságos theatromi állapotokon segítsen. Ő is égő lelkesedéssel, igazi hazafiúi érzéssel fog drámájához, de sajnos, ez nem pótolhatta hiányos dramaturgiai ismereteit. Kisfaludy is csak azt érezte jellemzőnek a drámában, hogy nem a költő mondja el személyeinek tetteit és érzelmeit, hanem a háttérben marad, a személyek beszélnek, de hogy cselekedniök is kell, ezt nem érezte.

Úgy képzelem, hogy Kisfaludy körülbelül abban a sorrendben írhatta darabjait, mint a milyen sorrendben én tárgyalom, azzal a különbséggel, hogy a Bánk tervezete még a Hunyadi János elé esik. Hunyadi János hosszadalmasságát, drámaiatlanságát kortársai is szemére vetették, ez után Kún Lászlót írja meg, mely nem olyan hosszú s benne a drámaiasságnak Zongor esetében több csíráját látjuk, mint az egész Hunyadiában. Ezután

talán Bánkot írja meg, a legdrámaibbat történeti darabjai közt. Majd átmenetképen nemesházi rajzolataihoz az Emberszívnek örvényeit írja, majd egészen a jelenkor felé fordul s keletkeznek nemesházi rajzolatai és egyetlen vígjátéka: Az elmés özvegy. A drámaiság szempontjából is körülbelül így állíthatnánk sorba a darabokat. Külső bizonyítékunk is van. Hunyadi 1816-ban jelent meg, Kún László és Bánk 1820-ban készen állottak. A Dárday házat 1819 végén és húsz elején írhatta Kisfaludy Károly Kérők-jé hatása alatt. A lelkes magyar leány rokon a Dárday házzal, valószínű azonban, hogy még a Dárday ház előtt keletkezett, erre mutat az insurrectió alkalmazása háttér gyanánt s a sok lelkes beszéd, mely Kisfaludy régebbi darabjainak s az Emberszívnek örvényeinek is jellemzője. — Kisfaludy érdeklődésünket a történeti darabokban épen nem tudja lekötni, az Emberszív már igen, a nemesházi rajzolatok pedig egészen kellemes olvasmányok. Jelentőség tekintetében első helyen állnak Kisfaludy nemesházi rajzolatai, melyekkel a magyar társadalmi dráma megalapítója lett. Mi azonban időrendben tárgyaljuk, hogy a fejlődés világosan szemünk előtt álljon.

Említettük, hogy Kisfaludy Pozsonyban, mint 19 éves ifjú drámai kísérleteket tett, ezek voltak egyszersmind első próbálkozásai is. Ebből az időből egy darabja s egy töredéke maradt fenn. 1. »Seneca tragédiája« 3 felvonásban 2. »Uliszses és Penelope«. Még egy darabja volt »A Testvérgyilkosság« címmel, ezt abból következtetjük, hogy Senecájához írt előszavában ezt mondja: »Ha a kemény krisistől retteg nem kellett, tehát Ulyszses és Penelope«, »A Testvérgyilkosság« tragédiáim is színre verődnek«. Testvérgyilkossága azonban nyom nélkül elveszett. — Kisfaludy Sándor pozsonyi tartózkodása alatt baráti viszonyba került a papnővelde lelkes ifjúságával, ezeknek a példája buzdította őt a drámaírásra és az, hogy gyakran eljár a színházba, de nem »a krajczáros deszka Teátromba«, melyet erkölcsrontónak nevez, hanem a német színházba, hol Goethét, Schillert, Ifflandot, Kotzebuet és Professor Wágnert játszották. A »Két szerető szívnek történetében« (6. köt. 531. l.) azt írja: »Szerettem a Theatromot, a' hol némelly Tragédiák úgy felbizgatták érzésimet, hogy magamon kívül ragadtattam.« A nagy és szép lelkeket hangzatosan dicsőítő, érzelmes darabok ragadták meg figyelmét. Épen ilyen darab volt Kleist Ewald: Seneca-ja, melyet Kisfaludy 1791-ben magyarra is fordított a prózai eredetiből, mint ezt Lehr Vilmos a Phil. Közl. 1890. évf. 489 l. bebizonyította. Kisfaludy azonban alexandrinusokba foglalta a darabot. A munka hibái Kleisté-i, Kisfaludyra csak az jellemző, hogy épen ez a darab lelkesítette, arra, hogy lefordítsa. Seneca jelleme úgy, a mint azt Kleist elének állítja, teljességgel drámaiatlan, Seneca sorsa szánalmat kelthet bennünk, de tragikai összeütközésről szó sem lehet: de Seneca ártatlanul szenvedett, épen ezért volt a kor nézete szerint drámai hős. Kis-

faludy még később is ezt a felfogást vallotta, mint ezt Hunyadi-jánál látni fogjuk. A szónokias, terjengős, érzelmes előadás is Kleist sajátossága, Kisfaludy ezt is magáévá tette s még később is alkalmazza.

Senecánál kezdetlegesebb az Uliszszes és Penelope, melynek írására Bessenyei Györgynek olvasása tüzelte (Két sz. szív t. 6. k. 533. l.) Az ifjú ugyanis »nappal Verböczyt tartván előtte, éjjel magyar könyveket olvasott és azon téiben (1792) két szomorú játékot írt többnyire éjjel«. (Önéletrajz 7. k. 384. l.) Így született tehát ez a darab, melynek »Foglalattya igaz, hív, meghajthatatlan Szerelem volt«. (Két sz. szív t. 6. k. 533. l.) A III. felvonás vége és a IV-nek egyes részei maradtak ránk. — Uliszszes visszatért Ithakába s szeretné visszavinni birtokát a kérőktől és Telemachust is megakarja menteni. Tyndarus által hamvvedret szerez magának, melyet a IV. felvonásban azután mint Uliszszes hamvait, egy levél kíséretében átad Penelopénak, ki erre kétségbeesésében meg akarja magát ölni. Uliszszes azonban kicsavarja kezéből a gyilkot. Penelope elhatározza, hogy ünnepélyesen temetteti el férje hamvait, azután fog ő maga is meghalni. Ez a IV. felvonás első és második jelenete. A hetedikben a nép felzendül, a kapitány el akarja hurrázni Uliszszeszt, de ez valamit akar mondani Uliszszesről, erre elbocsátja őt, Uliszszes pedig mérget ad a halálra elszánt Penelopénak, mert ezt neki férje küldte, hogy akkor használja, mikor a végső szükségben van. Egy gyűrűvel bizonyítja, hogy igazat mond. Penelope pedig épen öngyilkosságot készül elkövetni, ekkor a darab félbeszakad. — Nem tudjuk elképzelni, milyen lehetett a darab vége, mert meséje, mint látjuk, a hagyománytól teljesen eltér. — Angyal Dávid azt gondolja, hogy ez is fordítás; talán valami latin munka után dolgozott Kisfaludy, mert a pozsonyi barátai is »bizonyos Deák kézírásból magyarosították« drámáikat. (K. S. életrajza 8. k. 709. l.) — A mennyire a töredék mutatja, roppant kezdetleges lehetett ez a munka; a dialógus nem kifejező, szertelen és zavaros. (V. ö. XVII. évf. 429. l. Vizsota Gy. cikkét.)

A harmadik tragédiának csak a címét ismerjük: »Testvérgyilkosság.« Angyal Dávid azt következteti, hogy fordítása vagy utánzása akart lenni Leisewitz »Julius von Tarent«-jének, vagy inkább Klinger »Zwillinge« című véres tragédiájának. (8. kötet 709. lap.)

Ezek Kisfaludy ifjúkori darabjai. Mit látunk ezekben jellemzőt a későbbi drámaíróra nézve? Mindenesetre legjellemzőbb a dráma mivoltának nem ismerése, az érzelmes szónokias hang s a könnyen áradó szavak. — Kisfaludy a színre akarta hozni ezen kísérleteit, de nem sikerült neki, talán a »krisis« = kritika miatt. Későbbi darabjait is mindig könyvalakban bocsátotta közre s később már egyáltalán nem is gondolt arra, hogy elő is adják darabjait. — Meg kell említenem még azt, hogy ezek a kísérle-

tek abban a tekintetben is idegen minták bélyegét viselik magukon, hogy a hazafiságnak nyoma sincs bennök. — Hosszú idő telt el (17 év) midőn Kisfaludy ismét a dráma felé fordul, ezalatt költővé és férfivá lett.

Kisfaludy Sándor 1808-ban gondolt ismét a drámaírássra, látjuk ezt Bacsányinak szóló 1808 aug. 6-án írott leveléből, melyben azt mondja, hogy látván, »a' magyar színjátszó Társaságnak szükségét a' Teátrumi darabokban, kedve duzzant egygy eredeti hazai szomorú játékot írni.« (8. k.) — 1808. szeptember 14-én ír Kazinczynak s ebben a levélben is megemlíti drámaíró szándékát. (8. k. 157. l.) Egy szomorújáték tervével foglalkozik, de külsőkre nézve nem tud dönteni vajjon alexandrinus, vagy mértékes vers, vagy próza illenék-e legjobban hozzá; erre nézve kikéri Kazinczy vélekedését. — Azonban Kisfaludy nem fogott hozzá drámájához, mert csakhamar egész más dolgok foglalták el lelkét. 1809-ben részt vett a nemesi insurrectióban. Ebből az évből szóló levelei, melyeket legnagyobbbrészt feleségéhez írt, meg sem említik irodalmi terveit, minden gondolata a hadsereg, az ott történt események s az egész vállalat jelentősége. Ettől fogva egész 1815-ig nem tudunk semmit drámai munkáról. 1815. szeptemberében írja Dukay Takács Juditnak, megköszönve a neki megküldött verseket, hogy: »Ha már sajtó alatt lévő Hazafiúi Drámám (Hunyadi János) megkészül, le fogom fizetni adósságomat; és reményilem, hogy Hazámnak egyéberánt is derék és jó Leányait, ha lehet még nagyobb hazafi szeretetre fogom tüzelni.« Tehát ekkor már készen volt első drámája, Hunyadi, de ez nem az a tárgy, melyet először tervbe vett. Mint az előszó mutatja 1814-ben már meg volt, valószínű, hogy ebben az évben írta. Csak ennyit tudunk a mű keletkezéséről. Hogy miért választotta ezt a tárgyat arra sem tudunk közelebbi indító okot, de elég ok az, hogy Kisfaludy mindig lelkesedéssel gondolt történetünk nagy alakjaira s kiváltképen szerette Hunyadi, erre mutat a Hattyúdal 9. énekében a második versszak:

Mert ébren és alva mindig
Hunyadi Jánost láttam
Hazám e' legnagyobb Fiját
Kit szeretve imádtam.
Mint elmémbe edzett eszme
Előttem úgy álla ő,
Búsan nézve nemzetére
Melly — már-már volt veszendő.

A hazafias célzat mindjárt szemünkbe ötlík, ha felnyitjuk ennek a drámának első lapját: »Hunyadi János. Históriai dráma. Minden magyar hazafinak egygyenként és átallyában.« Tehát a

hazafiaknak van szánva, nekik van ajánlva. Jeligéje is a legtöze-
sebb hazaszeretetet sugározza:

Szeressük a' Hazánkat! — Éllyünk, — hallyunk
Érette! — Istenért! — Hazánkért! —

Hunyadi Jánosnak vég-lehellete.

Az előszó után következik maga a dráma. A darab előtt jellemzi a költő néhány sorban »a' hódított« és »a' hazafit«. Az első óriásnak képzelet; a hazafi

»Legjobb, legédesebb Szülöttje
Neveltje a törvényhozó nagy testnek«;

minden gondja a haza, annak áldozza életét, a veszélynek, törvény-
telenségnek élete fogtyáig ellenáll s

»Úgy áll az elfajúlt csoport között
Mint egy dicső váromladék
A' jobb' s nagyobb előidőből.«

Ilyen hazafinak rajzolja a költő »Hunyadit«.

A dráma cselekvénye 1455—56-ban történik. A darab tartalma tökéletesen megfelel a történeti események folyásának, nem változtat azon Kisfaludy a drámai compositió kedvéért semmit. A dráma Szendrő ostroma után indul meg, Czillei fondorlatai megghiúsítják a győzelem kiaknázását. A király behálózásával kezdődik a darab. Czillei kiviszi, hogy a király Bécsbe hívja Hunyadit és menedéklevelet ígér neki. Czillei el akarja veszíteni Hunyadit, de ez nem sikerül neki. Ezután az 1455-iki országgyűlés következett, melyen Hunyadi elkeseredésében le akar köszönni minden hivataláról, de erről a köznemesség és a király nem akarnak hallani. Mohamed hadikészületeinek hírére a kedélyek a veszélylyel szemben lecsillapodtak, Hunyadi kibékült elleneivel s László fiának eljegyezte Gara leányát. 1456 elején ismét országgyűlés ült össze Budán, hol Kapisztrán is megjelent s a király általános felkelést hirdetett, de ennek a parancsnak Czillei ármánya folytán sokan nem engedelmeskedtek. A király pedig a vész elől Bécsbe szökött. Hunyadi mindamellett, hogy külföldről segély nem érkezett a maga és Kapisztrán seregével Nándorfehérvár felmentésére indult. Júl. 21-én azután elkövetkezett a döntő ütközet, melyet Hunyadi nyer meg. — Ezek a történelem adatai, ugyanezek vannak a drámában is; Kisfaludy anynyira híven ragaszkodott az igazsághoz, hogy még a két országgyűlés is előttünk folyik le. De azért mégsem sikerült bennünk az események világos képét felébresztenie, mert a sok szóáradat eltakarja előlünk a fődolgot. A történeti eseményeket kiegészítette Kisfaludy Ágnes szerepével, továbbá a

dramába szötte Hunyadi családi életének képét és Mátyás Bécsbe küldetését, továbbá Gara Mária és atyja jelenetét. Nézzük közelebbről, hogyan járt el Kisfaludy mindennek a megjelenítésénél.

Az első felvonásban Czillei a királyt ellenségévé akarván tenni, kifejezi abbéli gyanúját, hogy Hunyadi a maga családját akarja a trónra ültetni. A király ne menjen Budára, hívassa inkább Hunyadit magához. Magyar követség érkezik, Hunyadi nincs köztük, a véghelyeken van, hadat gyűjt a török ellen. Az urak itt mindjárt vitába bocsátkoznak, melyből kitűnik, hogy ki Hunyadi híve, ki ellensége. Az a gyűlölködés, melylyel a két párt egymás iránt viseltetik, végigvonul az egész darabon, egyik oldalról a legtúlzóbb magasztalás, a másik oldalról pedig érthetetlen gyanúsítások és gúnyolódás. A király a nádort magánál tartóztatja s hangosan elolvassa Hunyadi levelét. Ez a levél az, mely a király bizalmatlanságát felidézi. Végtelen naiv ez a levél, a királynak gyermekes nyíltsággal megmondja, hogy neki (Hunyadinak) a német cselet vet. Elárulja, hogy kémei vannak a királyi udvarban s hogy keserű jutalmát látja tetteinek, szégyenli, hogy ezt a király szemére hányja, kegyelem neki nem kell, azután így folytatja:

»de azt megvárom

Attól, kit én tettem leginkább Urrá

Hazamba', hogy igaz legyen — Hivéhez.«

Itt Hunyadi megerősíteni látszik ellenségei gyanúját, hogy magát a király fölé helyezi s mi nem értjük, hogy ha Hunyadi olyan meggondolt, bölcs férfiú, még ha érzi is, hogy igazságtalanul bánnak vele, hogyan írhat ilyen felindulva s ilyen kevés hódolattal? A király nem tudván mit tegyen, Ulrikra és Garaira bízta magát. Ulrik meglepően kevés gondolkozás és bizonyítás után arra az eredményre jut, hogy ha a király élni akar, Hunyadinak halni kell. A király, ki előbb még elismerte, hogy Hunyadi tette őt királylyá, most vállvonítva csak annyit mond: »Legyen tehát úgy — már ha meg kell lenni!« — Ulrik azonnal kész is a tervvel, ami elég különös volna, ha nem tudnánk, hogy Czilleinek nem kell soká gondolkodnia, mert a történelem készen adja a tervet. A király hívja magához Hunyadit azon ürügy alatt, hogy tanácsadóra van szüksége, ígérjen neki menedéklevelet is. Ez lesz a kelepce, mert Czillei maga fog elé menni s végez vele s tetteért kész felelni. Czillei ezt hihetetlen gyorsasággal és mohósággal adja elő, még a hangját se halkítja. Oh, hol van Shakspeare művészi sejtetése, mikor a gonosz ismeri terve elvetemültségét s fél azt kimondani? (János király.) Czillei egy pillanatig se kételkedik tette sikerében, se ellenállásra nem számít, sőt biztatja a királyt:

»Mert rajtok, a Királyokon, rajtok volt
S rajtok marad mindig az átok,
Hogy ők csalattatván, ha jót akarnak,
Hát csálniok szükség viszontag.« (4. k. 38. l.)

A terv és szándék tehát Czillei szerint jó. S a királyban nem ébred fel a gondolat, hogy az, a kinek ilyen pokoli tervei vannak, a ki ennyire gyűlöl, talán hozzá sem egészen őszinte. Nem, egészen Ulrikra bízza magát s csak arra kéri, hogy Hunyadi vesztének nevét ne ő viselje. Czillei bíztatja és Ágneshez vezeti.

A negyedik jelenés Hunyad várába vezet bennünket. Hunyadi elmélkedik a maga és hazája során. A gyermek Mátyás jó azonban s örül, hogy atyjával beszélhet. Ezek a hangok őszintének látszanak előttünk s rokonszenvesek, de midőn Mátyás azt kérdi atyjától, hogy győzött-e Rigómezőnél, legnagyobb meglepetésünkre Hunyadi azt feleli: »győztem, mint mindig, Mikor magam vezettem a hadkormányt.« (4 k. 45 l.) Tudjuk, hogy nem győzött s ezt Kisfaludy is tudta, mert Ujlaky a király előtt czélzást tett arra, hogy:

»A bajnokok Királlya ott nem nagy fényt,
Annál nagyobb ínséget és gyalázatot
Hagyott nyomában.« (4. k. 28. l.)

Miért mond hát Hunyadi valótlan-ságot? Bizonyára csak azért, hogy Mátyás őt Leonidáshoz hasonlíthassa s hazafiságát dicsőíthesse. Mátyás elmondja, hogy szeretne már bajnok lenni. Hunyadiné jön s ugyanazon hódolattal beszél, mint Mátyás. Hunyadiné sajnálja, hogy Mátyás is harczbba vágy, de Hunyadi nagy szónoklata után megnyugszik sorsában. Majd jönnek Hunyadi hívei, Vitéz, Kapisztrán, beszélgetésüket, azaz hogy Hunyadit dicsőítő szónoklataikat Rozgonyi Rajnárd szakítja meg, ki hírül hozza, hogy a török Nándorfehérvárát készül ostromolni. Horváth Pál pedig a király követjét megelőzve, értesíti Hunyadit Czillei fondorlatáról. Hunyadi nagy szónoklatával végződik a felvonás.

A második felvonás elején egy Bécshez közel fekvő faluban vagyunk a szélső ház előtt, kétfelől erdő. Hunyadi barátaival együtt várja Czilleit, itt kellene megkapnia Hunyadinak a menedéklevelet. A katonák a házban és az erdőben vannak elrejtve. Czillei és Lamberger és mások jönnek, menedéklevelet azonban nem hoztak, mert arra Hunyadinak nincs szüksége. Hunyadi kérdi, hol a király, Czillei és hívei erre megzavarodnak. Czillei ekkor azzal a sületlen kifogással áll elő, hogy erővel és fortélylyal akarta Hunyadi szívét megszerezni, de nem volt véres gondolata. Ez a Czillei igazán nagyon ostoba, semmi furfang nincs benne, ezzel a mondással egészen elárulja szándékát. Hunyadi istentelen latornak, zsványnak, rossz gazembernek nevezi őt, a mi nem éppen illik Hunyadi fenségéhez, leleplezi a cselvetőt, megölhetné őt, de ő azt kívánja,

hogy Ulrik éljen tovább is a maga szégyenére és gyalázatára és ezt mondja:

»és ha még csak egy csepp
Becsületérző vér mozog szívedben,
Könyörögj ezen derék Uraknak,
Hogy a mit itten láttak, azt
Tovább ne mondják senkinek.« (4 k. 80 l.)

Ezt nem értjük. A dolog titokban úgy sem maradhat és nem is marad, hiszen mind a két részről szemtanuk vannak jelen s ha Hunyadi megkegyelmez is Czillei életének, miért akarja őt a jogos megvetéstől megóvni? Ulrik és kísérei »elvakarodnak«. Kanizsay szemrehányást is tesz Hunyadinak, mert ez a »megveszett dühös kutya« nem fog megszűnni Hunyadit mardosni. Hunyadi csak a királyt kímélte a latorban. Elmennek. Ez a jelenet minden naivsága mellett is élénk s van benne igazi drámai lüktetés, itt nem csak elbeszélük az eseményt, hanem előttünk folyik az le.

A következő jelenet a bécsi királyi palotába vezet bennünket: Ágnes szobájába. Ágnes monológjából megtudjuk, hogy bátyja, Czillei, hozta őt a palotába, ő tette azzá, a mi s ő általa akar befolyást gyakorolni a királyra, kit Ágnes szegény ficzkónak nevez, kiben sem testi, sem lelki érdem nincs, mely őt leköthetné. Czillei azt szeretné, ha Ágnes az ő befolyását erősítené a királyban, de Ágnes úgy intézi, hogy ha százfelé szakadna is a szegény gyermekkirály népe ő ellene, Ágnes ellen ne törjön egyik se. Ebből a mondásból megértjük Ágnes további magaviseletét, de különben is belátunk lelkébe s elhiszszük neki, hogy az igazságszeretet vezérli, mikor pártját fogja Hunyadinak. Jó a király s elmondja, hogy. Czilleit ő igaz rokonának tartja, csak az a kár, hogy indulatos, bosszús, heves és irigye Hunyadinak és minden magyarnak. Nem értjük, hogy ha ezt a király tudja s ismeri Hunyadi érdemeit, miért egyezett bele Ulrik gyalázatos tervébe? Bevallja ezután, hogy Hunyadi aligha van már életben. Ágnes fejében rögtön felmerül az egészséges gondolat.

»Az Isten mentsen ettől,
Mind kardra hányna minket a' magyar nép
Érette.« (4 k. 88 l.)

A király »büszke felindulással« felel:

Attól ne tartsunk. Hol van, a' ki bántani
Merné királytát?« (Imre és Endre reminiscencia.)

Milyen gyöngé jellem ez a király! Alattvalói tiszteletébe akar burkolózni, mikor igazságtalan. Érti pedig a bűn súlyát, mert ki

akarja mosni kezét a gyilkosság szennyéből. Ágnes világosítja fel, hogy ő a felelős mindazért, a mit nevében szolgálai elkövetnek. Elmondja a királynak, hogy Hunyadi nem vágyik a trónra, hiszen ifjúkorában megszerezhetette volna, de ő Lászlónak engedte át, kéri, hogy hagyjon fel Hunyadi üldözésével. A király egykedvűen ennyit mond: »Örömet, ha él még.« (4 k. 92 l.) Látjuk, hogy most Ágnesnek megint oly könnyen elhiszi, hogy Hunyadi barátja neki, mint előbb Ulrik szavára ellenségének tartotta. Ez a rész ismét drámai hatást gyakorol ránk, mert a lelki élet nyilvánulását látjuk Ágnes szerepében, ez ad némi mozgalmat a jelenetnek, bár a beszélgetés itt is igen hosszú. Ulrik, Gara és az urak hazatértek Bécs alól. Várnánk, hogy a király parancsot adjon, vádakkal illesse Ulrikot, de ő csak kíváncsi. Mikor megtudja, hogy Hunyadi életben van, megöri neki. Ulrik előadja, hogy Hunyadinak mily félelmes hatalma van s jó, hogy a király ott nem volt, különben már sírnának fölötte. Roppant fáj Ulriknak, hogy Hunyadi szidalmakkal illette. Mikor László kifejezést mer adni a feletti örömének, hogy az alattomos bosszú nem sikerült, Czillei roppant megsértődik s erre László és Ágnes hízkelnek neki. Mi azonban nem értjük, miért van ennek az ostoba, hazug, szájhős, felfuvalkodott Czilleinek ilyen nagy hatalma felettük. Jelentik, hogy az esztergomi érsek megérkezett, a király távozik. Gara és Czillei egyedül maradnak, Czillei valóban utálatos tehetetlen gyűlöletében és dühében. Gara egészen közönyös, csak ennyit mond: »Tagadhatatlan, hogy ebül van a dolog« (4 k. 98 l.) Ulrik borzalmas gonoszsága most kitűnik, kimondja világosan, hogy meg akarja törni a királyt egészen; uralkodni akar, de a trónusra nem vágyik. Célja elérésére azonban semmi egyebet nem tesz, csak gyűlöli Hunyadit s el akarja veszíteni.

Ezután a királyt és az érseket látjuk egymással szemben. Széchy érsek keneteljes, prédikáló hangon, melyet itt Kisfaludy találóan alkalmaz, szemrehányást tesz a királynak erkölcstelenségéért, gyáva elnézéséért és kártékony helybenhagyásáért s átnyújtja a pápa levelét. Míg Hunyadi Bécs körül járt, a török hadat készített s most rettenetes seregével közeledik. Hunyadi a nemzet védőoszlopa.

Az érsek szónoklata hosszú ugyan, de igazi, hatalmas lendület van benne, nem csodáljuk tehát, hogy a király kezét nyújtván, kész Hunyadinak megbocsátani. Az érsek előadja aztán Hunyadi kívánságát, hogy a békét családi összeköttetéssel pecsételjék meg; Hunyadi László Gara leányát jegyezze el, Mátyás pedig Czilleiét, azután azt javasolja, hogy a király országgyűlést hívasson egybe.

Harmadik felvonás. Budán. Palota a királyi várban. A főrendek gyűlést tartanak. Hunyadi szónokol, igazán, szívéből, de hosszan és érzékenyen. Sajnálja a hazát, melyet folyton vészek dúlnak s fájlalja, a mit rajta ellenei elkövettek, ő egy a nemzettel,

mint az emberi testtel a munkás kéz, a tag sebéet megérzi az egész test, Hunyadi is látja, hogy a rajta ejtett sebből az egész haza vére elfoly. Ez különös gondolat s érdekes jellemző vonás Hunyadira, hogy tudja azt, hogy milyen jelentősége van az ő egyéniségének. Elmondja, hogy Bécsbe hívták, hogy orozva meggyilkolják őt, de tervük nem sikerült. Ezt a jelenetet magunk is láttuk, másodszor elmondják a királynak, többször czéloznak rá, Hunyadi itt ismét előadja. Czillei Ulrik nemcsak itt ármánykodott, hanem a német császár ellen ingerelte a királyt, pedig ennek a segítségére nagy szükség volna a török háborúban. Elég különös, hogy itt Hunyadi a királyt Ulrik gyáva öcscsének nevezi (4 k. 129 l.), ezt Hunyadi királytiszteletétől nem vártuk volna, szerencse, hogy ezt senki sem veszi észre, elhangzik ez a többi szóáradat közt. Hunyadi festi a török részéről fenyegető veszélyt, majd elmondja, hogy ő akadály hazája szerencséjében, ezért lemond kormányzói hivataláról. Mindnyájan ellene vannak, csak Ujlaki helyesli Hunyadi tervét, miért a heves Báthory ellene támad. Czivódás keletkezik, az érsek és a nádor jönnek. Az érsek a király kegyelmét hozza Hunyaditnak, Gara Czillei barátságát tolmácsolja. Az érsek örvendetes híré az urak szomorúan fogadják, mert Hunyadi lemondott. Erre az érsek nagy szónoklatot mond, majd örömmel adja tudtul a tervezett családi összeköttetést. Gara nem akarja elbeszélni, miért nem egyezett ő Hunyadival, (pedig erre éppen nagyon kíváncsiak volnánk!) elmélkedik, hogy hasznos a vetélkedés, végre kinyilatkoztatja, hogy kész a békülésre. Hunyadi és Gara megölelik egymást. Az érsek a király nevében újra kormányzóvá teszi Hunyadit, de felszólítja, hogy Mátyást küldje a királyi udvarba, úgy akarja László. Hunyadi megint nagy nyíltsággal kimondja, hogy fondor gyanú, bizodalmatlanság van e mögött, de ő kész a hazának feláldozni magát és gyermekét. Mátyás csakugyan Bécsbe kerül, de ennek semmi befolyása nincs az eseményekre, csak nyújtja a darabot. A tanács feloszlik, Hunyadi és az érsek visszamaradnak. Hunyadi újra elmondja, hogy félti gyermekét, az érsek hírül adja, hogy a pápa hadra szólította a keresztyén fejedelmeket a török ellen. A harangok megszólalnak. Szinpadai hatás. Hunyadi és az érsek imádkoznak.

A következő jelenetben a nádor házában, Gara Mária szobájában vagyunk, ki hárfán játszva egy regét énekel. Szereti Hunyadi Lászlót. Gara jön s egészen természetesen indul a beszéd, tudtára adja leányának, hogy menyasszony. Mária nem hiszi, majd kijelenti, hogy inkább kolostorba megy. Atyja előadja, hogy engedelmeskednie kell, mert politikai okok kényszerítik; végre kimondja Hunyadi László nevét. Mária sikoltva elfut. Itt volna valami drámai mag, de nem használja fel a költő: Hunyadi László és Gara Mária szerelme, de Mária még csak elő sem fordul többé. A hangulat hullámozása drámai ebben a jelenetben: a leány szerelme, azután öröme apja megjövetelén, szorongása és meglepetése.

A beszéd illetén való fejlesztése is drámai. Gara monológja következik ezután: Hunyadiat meg kell akasztani szerencséjében, bár a nemzet ezzel vesz:

»Igaz, de jobb nekünk közönségessé
Tennünk bajunkat, mint sem azt
Magunk visellyük egynehányan.«

Hogy mi a bajuk tulajdonképpen, nem tudom. Levelet hoznak, Czillei leánya, Mátyás jegyese meghalt; Ulrik tehát felmentetett ígéretétől.

Változás történik. Hunyadi házában vagyunk. Az apa tudára adja Mátyásnak, hogy Bécsbe kell mennie, tanácsokat ad neki s elmondja, hogy a király őt ellenségének hiszi, ezért mintegy kezesül megy Mátyás az udvarba. Majd borzasztó színekkel (de bizony nem erőteljes jellemzéssel) festi Mátyás előtt Czilleit. Ezután óvja fiát Czillei cselvetéseitől, hízeltégeitől s képmutatást javasol vele szemben. Hunyadiné is hosszú beszédben fejezi ki fájdalmát fia távozása fölött. A Hunyadiház barátai azután: Vitéz és Madarász nagy dicséretet zengenek Hunyadira, feleségére és Mátyásra. Hogy ez a hosszú jelenet mire való, nem tudjuk, mert semmi befolyása nincs a továbbiakra. Nem is jellemző, mert semmi új vonást nem tüntet fel.

A negyedik felvonásban Budán Hunyadi házába lépünk. Tanácsot tartanak és ismétlik megint azt, a mit már olyan sokszor hallottunk a királyról s Ulrikról. Hunyadi elmondja, milyen hadakat készít a török ellen s panaszkodik a pártoskodás ellen s végül azt mondja, hogy most a haza javára kezét fogtak mindnyájan s ekkor, mi előttünk érthetetlen logikával, kinek-kinek a hazafiságára bízta, hogy mit cselekedjék, s a »szent keresztre« a vezérletet.

Ágnes ezalatt szobájában egyedül van és gondolkozik. Ha őt nem kötné a félelem s egy remény, akkor talán koczkára tudná vetni szerelmét s olyat tenne, hogy a világ csodálná és áldaná s dicsőség volna a király kedvesének lennie. Mi ez? Tervez valamit? Erről bővebbet meg nem tudunk, ebből a beszédből nem fog semmi se következni; hogy mire való ez a homályos czélzás, soha sem fogjuk megtudni. Elmélkedik sorsán s kitekintve az ablakon, a gyűlésre vonuló magyarokra túláradó dicséretet mond. Mátyás jön, mert Czillei nem engedi, hogy a gyűlésbe menjen s ő unatkozik. Beszélgetnek s ez, bár nem sok újat hallunk, mégis kelleme, mert szelídebb, nincs benne az a sok páthosz, szónoklat, a szín is kedvesebb előttünk: napsugaras szoba, az ablaknál egy ábrándozó szép lány s egy szőkefürtű gyermek; de mennyire elmúlik a kedvező hangulat, mikor Mátyás korához éppen nem illőn, szóval kimondja gyanúját Ágnes kilétéről s ezért Ágnes »méregre lobban.« Mátyás bocsánatot kér, mire

Ágnes megcsókolja a fiút és sebesen elmegy. Mátyás szeretne a királyi udvarból menekülni és vágyik Hunyad szabad vadonjába vissza.¹

Most az országgyűlés következik. A király megnyitja a gyűlést; a veszély azt parancsolja, hogy a haza védelméről tanácskozzanak. Hunyadi mindamellet nagy szónoklatot mond, de egész általánosságban százszor hallott szólamokat ismételve, melyet néha az urak helyeslése szakít meg. Hunyadi kérkedik hazafiságával és érdemeivel, nem a komoly, bölcs, szerény, de önérzetes államférfi és hadvezér az, a ki előttünk áll, hanem egy hiú szónokló, a maga hatalmát nagyon is ismerő alak. Nem is csodáljuk, ha ellenségei »dagállya és dölfe« ellen szólnak. A király megerősíti kormányzói és főhadvezéri tisztében Hunyadit. Örömjaj támad, melyet Rozgonyi zavar meg, hírül hozván Hunyadinak (nem a királynak!), hogy Nándornál a török. Rémület keletkezik. Hunyadi felszólítására Rozgonyi (megint igen hosszan) elmondja, hogy milyen erővel jön a török. Hunyadi közben »Ég felé emeli szemeit, Könnyeket hullat.« Az érsek és a király Hunyadihoz fordulnak segítségért. Hunyadi kész Szeged alatt táborozó népével s Kapisztrán seregével Nándorba menni, a felkelést már az urakra bízva. De visszakéri Mátyást a királytól, hogy tanuljon az is a hadban. Ez meglehetősen ügyetlen kifogás, nem is hisszük el Hunyadinak s Mátyás bizony nem is megy hadba. Hunyadi Budán maradásra kéri a királyt; az érsek keresztet vesz a kezébe, nagy ünnepélyességgel Kapisztránnak nyújtja, Hunyadi letérdel Kapisztrán mellé, mire az érsek megáldja fegyverét, Hunyadi még egy búcsúszónoklatot tart, távozik híveivel és a királlyal, ki mellette, mint láttuk, egészen eltörpült az egész gyűlés alatt. Hunyadi ellenségei visszamaradnak, de nem bujkáló cselvetők ezek, kik félhomályban alávaló tervükre célzást tesznek, nem, ezek épp úgy szónokolnak, mint Hunyadi maga. Czillei dühös, mert gyalázata még mindig nincs megbosszulva s a király a lelkébe oltott gyanút most kivetette. Nem értjük, miért akarnak ezek a tehetetlen király palástjába burkolózni, hiszen bármit parancsolna is az, nem ő, hanem tanácsadói ellen irányulna a nemzet haragja. A király őket Hunyadival szemben úrrá nem teheti, mert hatalma nincs s im most Hunyadi lemondott kormányzói rangjáról, mégis vissza kellett őt helyezni abba, mert jön a török. Ujlaki kifejti, hogy bár Hunyadi ellenségük, még sem szabad őt orozva megölni; a mi Bécsnél történt, rosszul esett s most egyszerre Hunyadi legnagyobb ellenségei, még Ulrik is, elismerik Hunyadit. Ez nyilván Hunyadi nagyságát akarja mutatni, de bennünk inkább a következetlenség kellemetlen hatását kelti fel. Ulrik biztatja az urakat, hogy gyűjtsenek sereget s először hagyják magára Hunyadit, őt csekély seregével együtt

¹ Talán e Mátyás—Ágnes jelenetből vette a gondolatot Vörösmarty a Czillei és a Hunyadiak legkedvesebb scénájához.

tönkre teszi Mohamed s akkor majd ők állanak elő seregükkel s megmentik a hazát. Mindnyájan beleegyeznek ebbe.

A következő jelenet Nándorfehérvár piaczára visz bennünket. Szilágyi, Hunyadi László és több vitéz várják Toldyt, kit kémkedésre küldtek ki. Toldy eredeti, tréfás vitéz akar lenni, de tréfái nem talpraesettek, mindig erőltetettek. Dicsekszik bűvár-ügyességével és elmondja, hogy Nándor teljesen körül van véve, ő sem jöhetett volna többé vissza, »Ha a' Duna Néném' habos szoknyája« (4 k. 243. l.) alá nem adta volna fejét. Elmeséli, hogy volt Hunyadinál, látta Mátyást is, leírja Kapisztrán seregét s elmondja Hunyadi izenetét: az egész haditervet. A vitézek ezalatt odagyűlnek s Szilágyi őket megesketi.

Még egyszer találkozunk Hunyadival is Szeged táján a táborban, hol ismét egy nagy szónoklatból megtudjuk, hogy a király vadászat örve alatt Bécsbe szökött s a nép elhagyja a fővárost. Hunyadi nagy buzdító szónoklata után fegyverzörgés és zaj közt a törökre indulnak.

Ötödik felvonás. 1456. júl. 14. Nándorfehérvárott. Toldy a tornyon van s a török táborra néz s elmondja, mit lát. Jelentik, hogy Hunyadi jön hajókkal a Dunán. Szilágyi kiadja a parancsot. Közben ágyúk dörögnek. Szilágyi a Duna felé nézve elmondja az egész ütközetet s elbeszélését dialogussá csak Toldy néhány közbevetése teszi.¹ Ez az elbeszélés igazán élénk és szemléltető, de hogy nem drámai, mondanunk sem kell. Hunyadi győz.

Változás történik. Piacz. Jön a győztes sereg. Hunyadi, Szilágyi egymás karjába esnek, a nép »éllyen«-t kiált, győzelmi muzsika, mindnyájan térdre esnek. Kapisztrán hálaadó dalt énekel, Most egymás dicsőítése következik. Hunyadi kiadja rendeleteit. Horváthot a királyhoz küldi, azután nyugalomra térnek.

A következő jelenet néhány nap múlva az esztergomi érseki palotában folyik le. Gara, Ország, meg az érsek még nem tudják, ki győzött Nándornál. Bátorj jön a kedvező hírrel, melyet az érsek a pápával készül tudatni.

Bécsben ezalatt Ulrik megint be akarja hálózni a királyt, azt tanácsolja, hogy a király Ujlakyt tegye a gyülekező hadsereg fejévé. Ágnes hírül hozza, hogy Hunyadi megverte a pogányt, Rozgonyi, a hírnök az ajtó előtt áll. (Hunyadi Horváthot küldte el, itt most Rozgonyi van, de ez mit sem változtat a dolgon.) Rozgonyi rettenetes százzszor ismételt dicsőítések közt előadja, amit mi már Szilágyi szájából hallottunk, a csata menetét. A király megilletődik, Ulrik irigy méreggel ennyit szól: »Szép szerencse« (4. k. 300 l.). Rozgonyi elmeséli még Dugovics Titusz vitézi tettét is. Nagy tűzzel tovább festi a magyarok és Hunyadi vitézségét úgyannyira, hogy alig behegedt sebei felpattannak és vérzenek. (Nem is csodáljuk, hiszen rettenetes sokat és erővel beszélt!) Még

¹ Ez emlékeztet bennünket Schiller Jungfrau-jának toronyjelenetére.

tovább elmondja, hogyan üldözték a törököket s hogyan gyujtották fel a tábort. A szultán is megsebesült. Sok a veszteség, egyharmada elhullt a magyar seregnek, rengeteg a sebesült, maga Hunyadi is forró beteg lett a harcz után, ezért Rozgonyi készül visszamenni hozzá. A király az egész elbeszélés alatt nagyon egykedvű, szinte fáradt, most megy, hogy Bécsnek tudtára adja a győzelmet. Mi csodálkozunk, hogy semmi jutalmat nem ad a jó hír hozójának, vagy legalább nem ígér; ezt azután Ágnes következő monológiájában ki is mondja.

Most az utolsó jelenetben Zemlinben vagyunk Hunyadi szálásán, ki családja és hívei körében már végóráját éli. Borzasztó ünnepélyes, nagylelkű és érzékeny ez az egész. Hunyadi örül, hogy utolsó harcza győzelmes volt, nem fél a haláltól, jó ismerőse az neki, ajánlja gyermekeinek, hogy példáját kövessék; őt a kereszttyén vallás, hazafiság, becsület, emberség, igazság és hív barátság vezették. Örökül hazafiságát hagyja fiainak. Megbocsát ellenségeinek. Inti híveit, hogy a királyt tiszteljék, de mindig csak általánosságokat mond. Elbúcsúzik családjától, majd kéri Kapisztránt; adja áldását gyermekeire, ez »menyei ihletéssel« mindkettő sorsát megjövendöli.¹ A vitézek betódulnak, Hunyadi meghalt, már ismert végszavait mondván. Gyermekei kezére hajlanak. Tableau. Kapisztrán és a keresztetek éneke közben »lefordul a' Kárpit«.

Ez a tartalma Kisfaludy Hunyadi Jánosának. Nem kell sokat bizonyítanunk, hogy nem sikerült az egész darab. A drámai mesét Kisfaludy átveszi a történelemből. Ezt nem kifogásolhatjuk, csak az a kérdés alkalmas-e ez a drámára? Nem. Átalakítja-e a költő, hogy alkalmas legyen? Nem; csupán csak párbeszédbe foglalja. A dráma általában cselekménynek és cselekvő személyeknek az utánzása. Van-e itt cselekmény? Nincs; itt csak események vannak, melyek azonban nem a szereplők cselekedetei. Egységes compositió itt nincs. A hős személye foglalja össze az eseményeket; de mindannak élénk állítása, ami Hunyadival történt, még nem dráma. Bonyodalom itt nincs. Itt a költőnek az volt a feladata, hogy megokolja a történeti eseményeket, bemutassa, miképen következtek azok a körülményekből és a hősök jelleméből. Kisfaludy maga törekedett is erre, de nem sikerült neki. Hunyadi sorsára nézve nincs bizonytalanság, tudjuk, hogy meg fog halni, még pedig nem ellenségei ármánya folytán; a fondorkodók nem érnek el semmit, ármányukért nem bűnhődnek. Az egész darab csak Hunyadi apotheozisa. Kisfaludy maga is érezte, hogy drámája nem dráma és azért írta az előszóban, hogy nem mint poeta, hanem mint hazafi írta munkáját. Érezte azt is, hogy a tárgy is inkább eposzra alkalmas, mint drámára s Drammaticum Poema nevet adna művének, ha ennek a szónak olyan magyartalan hangzása nem volna. Hogy Kisfaludy kivált a második felvonáson túl

¹ Kapisztrán jóslata Mátyásról megvan Vörösmartynál is.

már le is mondott arról, hogy Hunyadija igazi dráma legyen, látszik abból is, hogy ettől kezdve roppant sok a színváltozás, nem törekszik semmiféle rövidsége, szabad folyást enged hazafias érzéseinek. Mindössze néhány jelenet van, a hol drámai hullámmást látunk: 1. Hunyadi Bécs alatt megszégyeníti Ulrikot, 2. Ágnes a királylyal szemben, 3. Czillei hazatérése Bécs alól, hol a király féltékenysége és Czillei csúf szájhősködése látszik, 4. Gara Mária jelenete. Az országgyűlési jelenetekben is van erő, de ezek rettenetes hosszadalmasak. Az egész darabban, mint a Recensens mondja a Tud. Gyűjt.-ben (1817. I.) »az Eposznak geniussa lehel«, de vannak benne olyan felesleges jelenetek is, melyek még az eposzban is szükségtelenek volnának, ilyen: a pápa levele, Ágnes a budai várban, Mátyás Bécsbe küldetése, Hunyadi és felesége beszélgetése. A szereplők elfelednek cselekedni előttünk, csak azért, hogy minél többet beszélhessenek. Igaz, talán így történt abban az időben: sok tanácskozás, országgyűlés folyt le hiábavaló sok beszéddel, de vajjon a dráma arra van-e hivatva, hogy szorosan ragaszkodjék a történelemhez? abból kell-e nekünk a történetet megismernünk? a húza-vona, késedelmeskedés feltűntetésére okvetlen órák hosszágig kell a színpadon beszélni, már sokszor hallott dolgokról?

Korrajz vagy igazi egyéni jellemek nincsenek a darabban. Rendkívül sok alak szerepel; a kiemelkedőkön kívül sok vitéz, pap, szerzetes, udvari ember, de ezek nem tolmácsolják a maguk álláspontját az események hullámmása közt. A köznemesség gondolkodása a főnemesekével szemben nincs meg sehol, pedig ennek ellentéte végigvonul ezen a koron. Csak vitézség, hűség, hazafiság, másrészt gyűlölet, fondorkodás; de ezek nem korfestő vonások. Csak egy korfestő megjegyzést találunk az egészben és ez az, hogy Hunyadi kifejezi, hogy Czillei megöletéséért teljes búcsút nyerne a pápától. A darabban a magyarokra jellemző: a nagy szónoklási kedv, az országgyűlési jelenetben a torzsalkodás és csipkelődés, de ezek az emberek nem Hunyadi korában éltek, valami idegenszerűség ömlik el rajtuk. Kisfaludy megtartotta azokat a jellemvonásokat, melyeket a történelem ezen alakok tulajdonságainak ismer, de nem adott hozzá semmit, ami őket igazi emberekké, egyéniségekké tette volna. Sokoldalú jellemzésről szó sem lehet, s a jellemzés nem olyan, hogy a szereplő személy tetteiből, vagy beszélgetéseiből vonhatnánk következtetést lelki tulajdonságaira, rendszerint ő maga és társai beszélnek el egészen világosan, hogy mit éreznek, mit gondolnak.

Hunyadi a hazafi példányképe: lelkes, önfeláldozó, nagylelkű, királyát tiszteli, hű barát, jó férj, jó családapa, nagy vitéz, kitűnő hadvezér és fáradhatatlan szónok. Megvan az a dicséretes tulajdonsága, hogy nagyon világosan kimondja a szót, nyílt és bátor, de éppen ezért sokszor nem tűnik fel előttünk elég meggondoltnak és bölcsnek. A dicsekedés nem illik semmiféle hőshöz, Hunyadi nagyon is kiemeli érdemeit minden alkalommal; visszatetsző az is,

hogy Hunyadi egy meg sem nyert győzelemmel híreskedik fia előtt. Pedig, hogy mennyire az igazságra törekszik Hunyadi, kitérnik abból, hogy midőn Mátyás arra kéri, hogy mondja őt betegnek s ne küldje Bécsbe, Mátyás ezen gondolatán roppant megütözik. (Mátyásnak ez a vergődése pedig igen természetes, ez finom megfigyelése a költőnek.) Ez a Hunyadi bizony nem olyan rokonszenves előttünk, mint az, a kit a történelemből ismerünk, ez nem az a hatalmas úr, ki egyszerű és szerény, cselekszik és nem szónokol.

Ellenfele, Czillei, ostoba, gyáva és gonosz; csak fondorkodik, gyűlöl és dühöng, de mi nem tudjuk miért. Céljait nem ismerjük, csak irigy Hunyadira, de nem becsvágyó egyszersmind. Gara csak nádor, hatalma nincs, mindenben egyetért Czilleivel, de ő sem akarja a hon javát, semmit sem akar, csak elveszteni Hunyadit. Sokkal drámaibb volna, ha Czillei és Gara a hatalomra törnének s így egymás ellenfelei lennének, mint ezt Vörösmarty feltűntette a Czillei és Hunyadiakban. Czilleit és Garát még mint apát is jellemzi Kisfaludy. Mindketten szeretik leányukat, de nem annyira, hogy ez az érzés összeütközésbe kerülne politikai terveikkel, könnyen feláldozzák őket leggyűlöltebb ellenfelük kívánságának. Czillei sajnálja leányát, mert »felejtethetlen édes szerelmének gyümölcse« ez az érzelgősség természetellenes Czilleiben, nem is hiszünk neki egy pillanatig sem. Hunyadi és Czillei pártja mindig a háttérben és félhomályban marad, ezeknek szerepe csak beleegyezés és dicsérő megjegyzésekből áll. Hunyadi hívei: Vitéz, Kapisztrán és az érsek mind nagyon kenetteljesek, közülük az érsek beszél legtöbbet. Rozgonyi, Bátorj heves és ifjabb vitézek. Szilágyi, Perényi, Országh jelentőség nélküliek. Czillei és Gara mellett Ujlaki, az erdélyi vajda teljesen elmosódott alak. Bánfi, Túróczy, Giskra csak nevek.

E két párt között áll a király, ki szereti nagybátyját s azt hiszi, hogy ez az ő javát akarja, Hunyadit elismeri, de nem bízik benne, ezért veszi magához Mátyást, és fél a töröktől. A király a két párt közt, két hatás alatt nem tudja, mit tegyen, lelke forrongásai közt tragikus lehetne, de ő gondolkodás nélkül annak a pártján van, a kivel beszél. Határozott véleménye nincs semmiről, fáradt, közönyös; mellette van Ágnes, de őt sem látszik szeretni, korlátolt, vak ez a király, nem vesz észre semmit, nem örül, nem búsul semmin. Általában sajnáljuk őt, de ellenszenves előttünk, mikor Czillei előtt összehúzza magát, de az érsekkel szemben hatalmaskodó. Még a férfiak közt meg kell említenünk Mátyást, ki néha gyermekes, sokszor meg nem. Különben tüzes, élénk és okos gyermeknek akarta őt Kisfaludy feltűntetni. Mellette a másik fiú: László nagyon is a háttérbe szorul.

A darabban három nő szerepel: Hunyadiné, Ágnes és Gara Mária. Legdrámaibb közülök Ágnes, mert az ő lelkében szerelem és szánalom, bánat és könnyelműség, remény és kétség hullámza-

nak. Jellemző kétszínűsége, midőn a királyt ráveszi arra, hogy kegyelmezzen meg Hunyadinak: hízeleg a királynak, dicséri őt s azt mondja, hogy most még jobban szereti. Ábrándos és szenvedélyes lélek, de úgy képzeljük, hogy nem nagyon finom. Hízeleg Czilleinek is, pedig gyűlöli, élénksége látszik azokban a gúnyolódásokban, melyekkel Czilleit illeti. Ágneset nem értjük. Czilleit azért gyűlöli, mert ez őt a király kedvesévé tette, de Ágnes megrontásának bűne mégis a királyt terheli, miért nem haragszik ő rá is, ha rosszul érzi magát a király mellett, s miért nem akar akkor rajta bosszút állni? Vagy annyira becsvágyó, hogy képes lenne akármilyen boldogtalan is lenni, csak hogy uralkodhassék? de mindezt nem látjuk világosan. Ágnes sem cselekszik, bár szeretne tenni valamit. Egyetlen tette, hogy Hunyadinak kegyelmet kér, de ennek sincs semmi következménye. Hunyadiné szereti férjét, gyermekeit és hazafias. Gara Mária érzelmes ifjú leányka, a ki rokonszenves az ő vidám modorával, apja iránti szeretetével és szemérmesen titkolt szerelmével. Csak egyetlen egyszer fordul elő a darabban és az a drámaiság, mely az ő Hunyadi László iránti szerelmében van, kárba vész. Különben, mint láttuk. Kisfaludy minden tragikái összeütkezést kikerül, minden erre vezető szálát elejt. Mi a darabot elolvassván se Hunyadit, se Czilleit, se V. Lászlót, se korukat helyesen meg nem ismerjük, hanem megismerjük, hogy Kisfaludy Sándor nem született drámaköltőnek, lyrikus maradt ő itt is, érzelmeit nem tudja fékezni, áradozva fejezi ki azt mindenütt: Hunyadi a hazafiságról szónokol, hívei szájából pedig Kisfaludy lelkesült bámulata hangzik, melyet Hunyadi iránt érzett. Az egész darabon nagy ünnepélyesség, nagy páthosz ömlik el, sehol nincs valami természetesebb, könnyedebb hang, mert Toldy tréfálkozása is erőltetett, az egész roppant egyforma és sok ismétlésével igazán fárasztó. Ha ezt a darabot olvassuk, úgy érezzük magunkat, mintha valami nagy alföldi nádasba tévedtünk volna, ott is bármerre haladunk, mindenütt nád, meg nád van előttünk és az örökös zizegés szinte félelemmel tölt el. Mikor szűnik ez meg? Mikor jutunk ki a nád közül? Ez az érzés foglalja el az embert s bár szépnek találja itt-ott a virágot, valamelyik madár hangját is jólesik hallani az örökös nádzizegés közt, örülünk minden legkisebb perspektívának, mely a szabadabb helyeken elénkbe tűnik, de azért sietünk ki a nádasból, mert az az egyforma zúgózizegő hang elviselhetetlen. Kisfaludy darabjában is van több helytt finom költői hangulat, néha erőteljes hang is, vagy drámaibb jelenet, de azért az alaphang, a folytonos hazafias szónoklat nagyon kifáraszt bennünket.

BICZÓ SAROLTA.

NAGY IGNÁCZ »TISZTÚJÍTÁS«-ÁNAK HATÁSA A POLITIKUSOKRA.

Nagy Ignác »Tisztújítás«-ának hatása az első nagy szin-padi sikert jelenti Nemzeti Színházunk történetében. Sőt elmond-hatjuk: magyar eredeti darabnak sem előbb, sem később a Nemzeti Színház deszkáin ilyen közvetlen sikere nem volt. Egy hónap alatt (helyesebben 1843. augusztus 5-étől 31-éig, tehát csak 27 napon belül) 12-szer adták (ú. m. 5., 6., 8., 10., 16., 18., 21., 23., 25., 27., 28., 29-én), holott közben (12-én) egy új bohózat is színre került első ízben: A köcsmei sárkány. Hatásának egyik titka abban az élénk politikai érdeklődésben keresendő, melylyel a nem-zet az 1843. május 14-én megnyílt országgyűlés tárgyalásainak egész menetét kísérte. A levegő tele volt reformeszmékkel, melyek részben örökségképpen mint elintézetlen ügyek kerültek az előbbi országgyűlésekről a mostani elé, vagy pedig az egészen szokatlan lendületnek indult publicistika és a megyék élénkké vált gyűlései révén kerültek napirendre a nemesi nemzet színe előtt. E moz-galomnak természetesen legnépszerűbb demokrata eszméje a nem nemesek birtok- és hivatalképességének ügye volt, mely mellett a többi háttérbe szorult. A kiváltságos osztály ferdeségeinek bár egy téren való föltárása azt a demokrata eszmét szolgálta, mely az egyforma jogokban s egyforma kötelességek teljesítésében látta a nemzeti erőt gyökerezni. Midőn Nagy Ignác Schnaps Mózesben egy emberi jogokat nyert néposztálynak típusát rajzolta meg, a szabad cselekvés gondolata tudatának ethikai jelentőségét állította élénk. Nála a szabadság és kiváltság egymással szembe-állítva azt eredményezik, hogy míg a szabadság gondolata önma-gunk fékezésére vezet, a kiváltság tág teret nyit a visszaélésnek. A szabad ember nemcsak jogait ismeri és gyakorolja, de köteles-ségeit is, a kiváltságos osztálybeli még a maga parasztgőgjében is jogokat gyakorol a kötelességek teljesítésének ethikailag kény-szerítő gondolata nélkül.

Egy Lipcsében 1844-ben megjelent röpirat¹ abban a sorozat-

¹ Camera obscura. Lipcsében 1844. Bizományban Köhler Károly Ferencz-nél. 8-r. 139. lap.

ban, mely 121—139 lapjain, A magyar journalistica psychológiáját adja, így jellemzi *Nagy Ignác*ot: »Egykor a »Jelenkor« feuilletonistája, most a »Buda-Pesti-Hiradó« harangozója és favágója, de favágása után, csak a »forgácsok« láthatók...« »Nagy I. elsőben a »marseillaisse«-zel tünt szemébe az embereknek, utóbb »Torzképei« és »Tisztújítása« által lett az irodalom arslánjává; így történt, hogy az arslánsági grádicson egész a harangozói szerepig vitte — az arslánoknál. Most már kezében a kötele s húzza is ám derekasan, kivált mikor a »Torzképek« meg a »Magyar titkok« részére kell magasztaló hírt harangozni«. »Most nagy hírben van, azért mi csak kíméletesen szólunk a harangozó úr felől: mert attól kell tartanunk, hogy... még rá is harangoz harmoniátlan kolompjával«. Hogy egy demokrata íróról másképp nem is tudott írni a Camera obscura szerzője, bárki meggyőződhetik arról ha elolvassa e műve ily feliratú cikkét: Magyar demokraták (20—26. lap).

Ugyanígy önzéssel vádolja egy másik röpirat is Nagy Ignácot.¹ »Egyébiránt N. I. ur a legjobb ember a világon, ki sohasem nézi, mit ír, hanem, hogy *mennyit* kap érte.« »Tisztújítás«-a utat nyitott neki a nemzeti színház drámabíráló küldöttségébe, s az ingyenpáholyba, melyből — háttal a színpad felé — bírálja a színészek játékát. Mint drámabírárólól egypár fiatal drámaíró sok galádságot tudna mondani.« »Mióta censor in spe... Herschel telescopján át sem lehetne benne az őszinteség csillámparányait az irigy epéskedés foltjai között fölfedezni«...

Még tanulságosabb támadásainál fogva egy kis röpirat, mely ma már a ritkaságok közé tartozik, de írójának éppen egyéniségénél fogva hívja magára a figyelmet.² Gerando Ágost, e röpirat szerzője, már 1844-ben és 1845-ben francia nyelven megírt s hazánkat és Erdélyt ismertető munkáiban nemzetünk igaz barátjának mutatta magát. E kis röpiratában úgy mutatkozik be, mint valami conservatív nemes ember, ki minden a nemesi jogot és tekintélyt sértő támadást kötelességének ismer visszautasítani.

A főváros magyarosodásáról beszélvén, a külsőségekben nyilvánuló magyarosodást gúnyolja ki, pl. hogy a kávéházban védegyleti fagylaltot árulnak, mely nemzeti színű! Sajnos, oly

¹ Magyarkák 1845-ből. Lipcsén (!) Teubner B. G. betűivel 1845. 8-r. 236 lap. L. a 184—5. lapot.

² Pest. Egy tiszaháti magyar őszinte megjegyzései a hazafiság, utánzási kór és nevelés felett. 1846 Lipcsén (!) Volckmár F. Pesten Geibel Károly. 8-r. 24. E munka írója Gerando Ágost, de Szinnye J. (Magyar írók I. k. 140—1-ik hasábján) nem említi meg ezen, sem egy másik alább említendő művét. De Gerando Á. ily cz. művében »Politikai Közzszellem Magyarországon« I. rész. Pest, 1848, a 345-ik lapot követő számozatlan lapon ez áll: Gerando Ágost többi munkái. Magyar munkák: Néhány észrevétel B. Wesselényinek Szózatára... Lipcsében, 1843. — Pest, egy tiszaháti magyar őszinte megjegyzései... Lipcsén és Pesten 1846. Francia munkák: 1. Essai historique, 2. La Transylvanie. — A szerzőség kérdését ez idézett sorok a leghatározottabban tisztázzák.

rossz, hogy hirtelenében gúnynak vélte, »de e védegyelet ellenségei — írja — »alig tettek ennél valami elmésebbet a nemzeti intézet ellen.« Végre is el kellett hinni, hogy a nemzeti színű rossz fagyalt a magyar hazafiság ezredik bizonyosságainak egyike.

Attér aztán a Nemzeti Színházra. Helyesnek tartja, hogy vele a magyar nyelv felsőbbiségét akarták biztosítani. E szándék jó s Füredinek tiszamelléki nótáit senki se hallgathatja, főleg ha igaz magyar, megilletődés nélkül. Eszébe jut az embernek az Alföld délibábjával, méneseivel, s érezzük a magyar nap égető sugarát. Mint színházjáró gyakorta hallott kielégítő darabot. »*De olyan is van, mely a magyar jellemet rágalmazza.* Lehet-e nemzeti színháznak szüleménye — kérdi — mi vele ellenséges irányú?» A *Tisztújítás* jut eszébe, »melly a közönség előtt leginkább sikerült.« Szerinte, ha van joga annak, a kinek a darab tetszik, azt megtapsolni, »van jogunk e darabot megbirálni«.

Ha egy idegen járna itt, — írja — a ki országunkat nem ismeri, ezt a darabot látván, megutálná azt a nemzetet, mint a melynek kebelében ilyen dolgok történhetnek. Oly embereket állítanak e darabban élénk, kiknek joguk van bírójukat, igazgatójukat megválasztani. »Felséges jog! — kiált fel — és mikép élnek vele? aljas részegségben. Annak árulják magukat, ki legtöbb pénzt ígér. Egy sincs köztük, ki tántorogva ne járna; egy szó sem hallatik ezen néptömegeből, mely becületre vagy csak józan észre is mutatna. Mindössze, kivétel nélkül, oktalanul vagy hígeszüleg beszélnek, és az utolsónak, ki ezen szép jelenésben elhagyja a szinpadot, kis kulacs csüng vállán, melyben a két alispánságra törekedőknek vagyon boruk. Éljen Farkasfalvi! és Farkasfalvinak iszsza borát; éljen Heves! és Hevesnek iszsza borát! — ennek látására kaczag a közönség — pedig nincs min kaczagjunk! Ha ezen rajz igaz: meg kell vetni országunkat, melyben illyes történik; ha nem igaz: nem a nemzeti színházba való.«

Ő a valóságnak ilyen rajzát hamisnak találja. Nem tagadja, hogy a hol néhány száz személy él valamely joggal, ott úgyszólván lehetetlenség, hogy a tömeg rendetlenséget ne okozzon és lehetetlen, hogy a megvesztegető egyikhez másikhoz hozzá ne férjen. Szerinte innen van, hogy »a gyűlésekben is kedvetlen dolgok adják elő magokat.« De viszont vannak oly tisztújításaink s szerencsénkre nem is oly kis számmal, »mellyekben ezen néptömeg olly méltósággal viseli magát, millyet míveletlen embertől alig lehet követelni.« A májusi pesti tisztújítást hozza föl például, mely éppen szép rendjével tűnt ki. Idegenek is voltak jelen, kik csodálkoztak a parasztgunyába öltözött csöndes magaviseletén s azt mondták: »A mi országunkban illyen rendű emberek nem viselhetnék magokat jobban.« Gerando mondja, hogy hosszú pályáján más tisztújításokat is látott, de bevallja, hogy azok közjellege nem gerjesztett benne se megvetést, se utálatot. »Ez onnan ered, — szerinte — mivel a magyar nemzetben, az utolsó parasztban úgy,

mint a magasabb rendűben magabecsülés vagy on, valamint minden keleti nemzetben. A magabecsülés, mellett a magyar nemzet másik jellemvonása a becsületérzés. Sokszor mondja, »becsületes magyar vagyok.« A kiválólag idealista nemzeteknek kíválsága, hogy egy-egy szó nagy hatással van rá. Midőn az éhező és panaszkodó francia katonának Napoleon azt mondta: »Francziák vagytok és panaszkodtok?« azok nyugodtan folytatták tovább utjokat. Így a magyart a becsület emlegetésével inkább lehet cselekvésre serkenteni, mint fenyegetéssel. Tiszteljük tehát ezt az érzést, »mely minket fennebb álló nemzeté teszen«. Spanyol- és Franciaországon kívül nem találni közrendű embert, a ki ily büszke volna becsületére. Ezután áttérve a Nagy Ignác darabjára, így szól: »Fájdalommal hallottam tehát a nevezett darabban, hogy azon ittas emberek szinte mind becsületes nemeseknek nevezik magokat; ezen gúnymondással itt olly szót kiszebbítnek, mely vajmi felségesen hangzik a földmívelő szájában. Ha találtnak is a magyar nemzetben olyanok, kikre nem illik e szó: vannak bizonyára olyanok is, kik érdemesek reá. Már pedig e szini jelenet látására egyáltalában utálatot érez az ember. Mind, de mind összesen gyűlöltre méltók. Egy személy sem találtnak, ki fenntartaná a nemzeti jellemet. Érténem ezen gunyiratot (!), ha célja erkölcstanítás volna. Castigat ridendo mores, mondja a költő. De ezen darab csak a falusi nemesre czéloz, ki nem megy színházba. Ezen színjáték tehát csak mulattatás kedvéért van írva, furcsa jelenetek által kaczagásra indítván a nézőt: nincs ebben erkölcstanítás; ha a színháznak fontosságot akarunk adni, mint az eszmék és az erkölcsök módosítójának úgy kell tenni, mint Molière, ki ez értelemben legnagyobb szinköltő volt: azokhoz kell szólni, kik hallgatják, nem azokhoz, kik nem hallgatják. A visszaéléseket bátran kell fölfedezni: ezen esetben például nem a kis nemeseket kellett volna sujtani, kik kevésbbé kifejtett emberek és a megvesztegetés első áldozatai, hanem a megvesztegetőket, kik felvilágosodott emberek, és tudják mit tesznek. Ezen megvesztegetőtől kezdve, a főrendi nemesség, ki odahagyja hazáját, nemzetét kebléből kiszakítandó, — a magyar író, ha annyi bátorsága volna, elég tárgyat találhatna.«

Gerando mint látjuk, egészen hibásan ítéli meg a Tisztújítást, midőn azt gunyiratnak mondja és egész hibás fogalma van egy szindarabról, midőn azt hiszi, hogy annak célja erkölcstanítás. Midőn Nagy Ignác a tisztújítás kinövéseit egy ilyen tipikusan jellegzetes epizódban tárja elénk, nem a kisnemes rója meg általában, hanem csak azt a fajtáját, mely etikailag éretlen, itt-ott erkölcsileg megromlott (vagy megromtott) arra nézve, hogy ily fontos jogokat az ügyszó méltóan gyakorolhasson. A jogokkal nem bíró demokrata adja kezébe e ríktó színeket, mintegy szemrehányásképpen azért, hogy tanultsága daczára sincsenek jogai, míg a jogokkal bíró, ha tanulatlan is, mégis őseinek érdemei alapján

fontos szereplője közéletünknek. Nem a nemesi osztály szándékosan gyűlöletes rajza e jelenet, hanem harc a nemesi kiváltság ellen, midőn az oly emberek kezében van, kik teljesen éretlenek szerepük fontosságának megértésére. Az a ténye, hogy nem a megvesztegetőket, hanem a megvesztegetetteket mutatja be, a legjobban bizonyítja, hogy Nagy Ignác nem akart erkölcsi célzatú érzékenydrámát írni, hanem éppen arra törekedett, hogy neveltető módon segítsen az erkölcsök megjavításán. Ha a megvesztegetőről nehéz volna, Gerando tanácsa daczára jó vígjátékot írni, az is bizonyos, hogy a hazafiatlan főrend mulatságos alakja lehetne egy vígjátéknak, — de ebből nem következik, hogy a korrumpált bocskoros nemes torzképe a színpadra ne kerülhessen, a nélkül, hogy ebben az egész köznemesi osztály magára nézve sértést találjon, vagy éppen a magyar ember becsületérzésén ejtessék kiköszörülhetetlen csorba. Gerando abban is téved, midőn azt hiszi, hogy csak a megvesztegetőket kell guny tárgyává tenni, mert ezek a kis nemesek *»kevésbé kifejlett emberek és a megvesztegetés áldozatai.«* Elfeleli, hogy a megvesztegető egy cseppet sem romlottabb mint a megvesztegetett. Ez utóbbi bűnét enyhítheti a »kifejletlenség«, de bűne marad az azért mégis maga ellen kihívja a fölháborodást és megfenyítést. Nagy Ignác nem áll se a törvénybíró. se az erkölcsbíró piedestáljára, hogy onnan erkölcsi leczkét tartson igazaknak, hamisaknak; nem ír iránydrámát, mint két évvel később b. Eötvös József A falu jegyzőjében irányregényt a megyeiség kinövéséi ellen. Ő csak egy epizódban mutat rá megyei életünk egyik sajnos kinövésére. Hogy ezt a demokrata ironiájával fűszerezi, a helyett, hogy az erkölcsbíró kérlelhetetlenségével sujtana, éppen ez mutatja, hogy szándékosan nem akar iránydrámát írni, hanem hatásos vígjátékot, mely egyik epizódjában rámutasson nemzeti életünk egyik olyan kinövésére, melynek háttere távolról sem olyan mulattató, mint az előttünk lefolyó korteskomédia. Hogy így fogták föl később is a Tisztújítást, erősen támogatja az a nem éppen kedvező jellemkép¹ Nagy Ignáczról, mely mindemellett így szól e drámájáról: *»Mint színműíró Tisztújításával ternot csinált; ebben oly drámai divatcikket nyujtván. melynek nemzetünk életkép-csarnokában található eredetije nálunk még fájdalom! sokáig divat marad.«* A valóság igaz rajzát adta tehát Nagy Ignác; pedig ha hamisítványt láttak volna benne, 4 évvel színpadi közvetlen sikere után, bizonyára nem mulasztották volna szemére hányni, mint Gerando egy évvel előbb, 1846-ban.

Gerando csakis iránydrámát látván benne, ezt kérdi: »De mi célból van írva a nevezett darab? miért fertőzteti a nemzeti jellemet (!) illy undok jelenetekkel, mik által nemcsak az ábrázolt nemzet (!) aljasíttatik (!), de az intézet is,² a mellyről szó van. Mert nem

¹ Irodalmi A. B. C. Severustól, Honderű 1847. II. 272 lap.

² A megyeiséget érti.

lehet becsülni oly intézményeket, melyekkel így élnek. Megye-gyűléseink, mit minden józaneszű ember megért, nemzetiségünk bástyái. Nemzeti bástyánkat vethetné meg tehát oly idegen ki ezen darabot látná.« Nem örül annak, hogy e darabot németre is lefordították, mert ez a bécsieknek nagy örömet fog okozni, mint »kik Magyarországgal mindig a gyűlölség vagdalódzásait éreztetik.« Jóízűen kacagtak is rajta Bécsben s valószínű, hogy ez a darab, »mellyet ellenséges színpad termékének tartanál«, (!) Németország színpadjain is meg fog fordulni. Ne panaszkodjunk ezután Európának irántunk való hidegségéről, »ha magunk így festjük minmagunkat. (!) Az egész világ élethűnek vélendi e darabot, megtudván, hogy magyar eredetiből vagy on fordítva, az első magyar színházban adatott, 15 (!) magyar újság által dicsértetett, az akadémiától 100 arannyal jutalmaztatott, és ötvennél is többször hagyatott helyben¹ egy magyar fővárosi közönség kacagása által.« ... De minha attól félne Gerando, hogy e kifakadásaival túl lőtt volna a célon, jegyzetben ez idézett sorok után külön megemlíti: »Ne vélje az olvasó, hogy kelletén túl terjeszkedem, midőn illy sokat beszélek fontosság nélküli (!) dologról. Most fejlődő nemzetnél, a milyen mi vagyunk, minden dolog nagyobb fontosságú mint másoknál. Más országban p. o. a színház alkotása csak mulattatásbeli szükségnek felel meg. Nálunk nyomósabb tény; nyelv és nemzetiség alapul rajta. Tehát az is érdekes, mi történik benne!« ...

Mindenesetre becsületére válik Gerandonak, hogy a magyar színpad erkölcsi jelentőségét tekintve Kölcsey ismert álláspontjára emelkedik.² De nem kellett volna elfelednie azt se, hogy ugyanez a Kölcsey volt, a ki azt írta a magyar táblabíró azon ellenvetésére, hogy a játékszíntől egyebet se várhatunk erkölcsünk romlásánál: »Mi féltjük-e tehát a játékszíntől erkölcsünket? *vagy inkább attól rettegünk, hogy az, a mult és jelenvaló képeit előnkbe hozván, lelkiismereteinket felébreszti? De mennél későbbben ébred fel, annál több oka lesz kebleinket öszvemardosni*« ...

Gerando 20 évvel e remek beszéd után megmaradt Kölcsey elfogult táblabírójának a nézetén. Nagy Ignácban megvolt az a bátorság, hogy a »jelenvalónak« egyik rút képét élénk tárva, közreműködjek lelkiismeretünk felébresztésének lelkes munkájában. Így ítélte meg a Tisztújítást Bajza is, midőn kritikájában azt írta, hogy Nagy Ignác e darabjával egy újkorszak kezdődött Nemzeti Színházunk történetében.³ De tán része volt e szindarabnak abban

¹ Sajnos, 1849-ig se adták többször mint összesen — 39-szer!

² L. Magyar Játékszín cz. szónoki művét.

³ A Tisztújítás közvetlen hatásának jellemzésére álljon itt néhány adat, mely nem fordul elő Szinnyei Ferencnek nagy szorgalommal készült ily cz. tanulmányában: Nagy Ignác, Budapest, 1902. (Különlenyomat az »Irodalom-történeti Közlemények« 1902. évfolyamából.) »Nagy Ignác úr Tisztújítása — írja a Honderűben a Pesti Salon heti szemléje — egy a legjobb nemzeti

is, hogy az 1847/8-iki XVII-ik t.-cz. kimondotta: »A megyékben a legközelebbi országgyűlésen teendő intézkedésig tisztújító székek tartatni nem fognak.« ...

darabok közül, mik színpadunkra kerültek. *Képei tökéletesen élethűek és nemcsak nevetelők, hanem igen-igen tanulságosak is.* Fölszólítjuk szívesen a közeledő vásárra érkező idegeneket és vidékieket, hogy el ne mulassák (!) a valóban mulattató darabot megsejmlélni. (Honderű, 1843. II. évf. 183. lap.) Később (I. 250—51. lap.) mint »nevezetes és a magyar színvilágban eddig hallatlan tény« említi, hogy néhány nappal előbb Nógrádból mintegy 13 tagból álló társaság rándult le Pestre, csupán azért, hogy a Tisztújítást megláthassa ... A darab első kiadása 800 példányban elfogyván, október havában a 2-ik kiadását rendezték sajtó alá, »hogy a folyvást érkező számos megrendelések kielégíthetessenek« — írja a Honderű 1843. okt. 28-iki számában. (II. 540—1.) — A jánosházai, vámos-családi és szombathelyi tűzkárosultak javára Vas megyében »egy összealakult női társaság« adta elő a Tisztújítást. (U. o. II. 743. l.) Nagybányán, Pécsen szintén műkedvelők adják elő a miskolczi tűzkárosultak javára (I. u. o. 741. és 742). — A kolozsvári előadás 1843. január 12-én (a darab 1843. január 6-án adatván először, itt előbb került színre mint Pesten) oly telt ház előtt történt, »millyet — írja levelező — itt az ember sohasem lát.« (Honderű, 1843. I. 143—4. lap.) Megemlítjük korjellemző adatként, hogy 1844. február havában »egy pesti előkelő izraelita házánál csupa izraelita műkedvelők által adatott és mint mondják, igen jól, N. I. úr Tisztújítása«. (L. Honderű, 1844. I. 289. l.) Nagyon valószínűleg ez volt az első magyar-nyelvű műkedvelő előadás, melynek szereplői izraeliták voltak. Schnäps Mózes rokonszenvesen rajzolt alakjának nagy része lehetett ez előadás létrejöttében.

BAYER JÓZSEF.

ADATOK SZENTJÓBI SZABÓ LÁSZLÓ PRÓZAI MUNKÁIHOZ.

— (Első közlemény.) —

Gyulai Pál a XVIII. század végének magyar irodalomtörténetében, azt a hagyományos beosztást követve, a melynek alapját Toldy Ferencz vetette meg, Szentjóni Szabó Lászlót Kazinczy követői közé sorolja. Ha ebben a véleményben,¹ a mely Beöthy kézikönyvei által elterjedt és megállapodott, nem osztozunk is, hanem újabb kutatásoknak adva igazat, Bacsányi hatását költőnkre Kazinczyénál jóval nagyobbban gondoljuk, Szabó László prózai munkáit mi is, Gyulait követve, szívesen helyezzük Kazinczy vagy Kármán írásai mellé.² Önállóan fejlődött, szép stílusa, a melynek folyékonyágát segíti egészséges nyelvérzékeny, vonzó előadása, a mely távol van a tulságos érzélgéstől, áttekinthető gondolatmenete, a mely a bonyolultabb mondat szerkezetek alkotásától visszariad, egy időben, a XVIII. század nyolczvanas éveiben, az ő prózájának szerzi meg az elsőséget irodalmunkban. Barczafalvi Szabó Dávidnak és az első nyelvújítóknak divatossá vált, kedvelt túlzásai nem hatottak rá; a ki még ez irodalom hatásától menten a nép tiszta nyelvével nőtt föl, és jöllehet Bacsányi elvei megengedték³ új szók alkotását, költőnket mégis csak annyiban tekinthetjük nyelvújítóknak, hogy a felső-tiszai⁴ nyelvjárásból magával hozott szókat⁵ később is gyakran használja,⁶ sőt írásainak itt-ott kissé dialektikus ízt is ad⁷; mint Kármán, ő is kerüli az idegen szók használatát; mondat szerkesztése élvezetes, stílusát egészben véve ritmikusnak mondhatjuk. Érthető tehát az a lelkesedés, a melylyel iránta a

¹ Előszó Szentjóni Szabó László *Mályás-király*-ához. (Budapest, Franklin-társulat, 1882.) VIII—IX. l.

² U. ott, IX. l.: »Prózai dolgozatai: egy pár idyll, műfordítmány s *Első Mária magyar királyné* című történelmi elbeszélése mindjárt a Kazinczy, Kármán prózai művei után következnek.«

³ *A' fordításról*. Magyar Musa, 1787. Ujra közölte Toldy, Bacsányi munkáinak kiadásában (Pest, Heckenast, 1865.) L, ez utóbbi munka 120—121. l.

⁴ Balassa fölosztása szerint.

⁵ Zolnai fölfogása szerint a tájszók általánosítása nem nyelvújítás. Ez a véleménye Szabó legújabb biográfiájának, Hajnóczi Ivánnak is. Mi a Magyar Nyelvőrben is ellenkező álláspontot foglaltunk el.

⁶ Nyr. XXXV. 241—244. l.

⁷ Irodalomtörténeti Közlemények. XVII. 108—113. l.

Tempefői Rózája s általa maga Csokonai Vitéz Mihály is viselkedik,¹ mikor azt mondja, hogy Szabó Lászlónak minden sorából méz csepeg és örömtől repes az elme, hogy azokat olvashatja. Ugyanez a körülmény magyarázza meg azt is, hogy Szabó Lászlót később is, mindaddig, míg Kazinczy, és költőnknek leghívebb barátja, Bacsányi vezették a magyar irodalmat, megbecsülték, nagyra tartották. Döbrentei a XIX. század elején Kazinczynak írott leveleiben kétszer is említi Szabó idilljeit,² s épen e levelek egyikéből tudjuk, hogy az idilleket Wesselényi Miklós kívülről megtanulta.³ A debreczeni kör költészetét sok szál fűzi Szabóhoz. Vörösmartynak még, mint alább megmutatjuk, szintén kedves olvasmányai lehettek Szabó László munkái. Különös, hogy a ki a mezőtelegi szüretéről szóló verseiben és *Az eggyügyű Paraszt*-ban az igazi népies hangot hosszú idő után először szólaltatja meg irodalmunkban, annak emléke éppen a népies költészet virágzásakor indul feledésnek. Toldy 1865-iki kiadása valóban a feledés porából ássa ki Szabó prózai munkáit, a többivel egyetemben, az előbbieket inkább csak kegyeletből, »gyenge érdekeltség«-re számítva. Maga sem becsüli sokra őket. Szabó *Mária király*-áról azt írja, hogy az »ismét irodalmi fejtetlenségünk vergődéseibe hágy tanulságos pillantást vetnünk«.

Toldy kiadása nem is volt elegendő, még tudományos téren sem, az érdeklődés fölkeltésére. Csak mikor 1881-ben a Nemzeti Színház előadásainak a régi magyar irodalomból vett kegyeletes sorozata költőnknek *Mátyás király*-át is magában foglalta,⁴ ez a pillanatnyi alkalmasszerűség fordította ismét az irodalomtörténet figyelmét Szentjóni Szabó Lászlóra. Ennek köszönhető a *Mátyás király* új (harmadik) kiadása és ehhez Gyulai Pál becses bevezetése (I–XX. l.), a melyet a Szabóval foglalkozó irodalom nyomon követ.

1.

A Szabó László prózájával foglalkozó irodalom.

A modern irodalomtörténetben is édes-kevés az, a mi Szabóról szól. Hoffer László rövid cikke⁵ épen olyan alkalmi elmefuttatás, mint az a megemlékezés, a melyet a centenarium ünnepére

¹ *Tempefői*. III. föl. 6. jelenet vége. Császár Elemér szíves figyelmeztetése.

² Kazinczy levelezése. Ed. Váczy. III. kötet. 1811. június 19-én: »Szabónak lett volna lelke ahhoz, stb.« Másik levelét l. alább.

³ 1809. július 14-én írja: »Mélly, lágy érzés, jó szív, tüzes ész formálja gyermeki karakterét. Szabó László és Gessner Idyllumai kedvesei. Az elsőből sokat tud betéve, az alvó öreg Menalcásnál elérzékenyedik.«

⁴ L. az egykorú kritikákat Reviczkytól, Badics Ferencztől, Gyulai Páltól stb. a *Hon*, a *Függetlenség*, a *Pesti Napló*, a *Vasárnapi Ujság* stb. 1881-iki folyamában. Gyulai Agost szíves figyelmeztetése. Itt mondok ezért, valamint Szabó Lászlóra vonatkozó kutatásaim kezdetén adott sok szíves útbaigazításáért hálás köszönetet.

⁵ Szana Tamás *Figyelő*-jében. 1871.

Gyalui Farkas írt.¹ Frenck Zoltán úgynevezett értekezését² már Rupp Kornél, mindjárt a dolgozat megjelenése után,³ kellő értékre szállította le. Azokkal a dolgozatokkal és közlésekkel, a melyek Szabó László költeményeivel, vagy — még inkább — a *Mátyás király*-lyal foglalkoznak, ezúttal nem kell számot vetnünk; és így csak négy munka marad: Tóth Lőrincznek aránylag elég terjedelmes lexikoni czikke,⁴ Prónai Antalnak az ifjúság számára írt műve⁵ — Szabó prózájával ezek egyike sem foglalkozik részletesebben, — Hajnóczi Iván füzete,⁶ és Fürst Aladár értekezése.⁷

Hajnóczi füzete Szabó László költészetét műfajok szerint tárgyalja. A prózai írásokkal aránylag röviden végez:⁸ tartalmi ismertetésen kívül összegezi, de nem ellenőrzi, Toldy Ferencznek és Fürst Aladárnak részben téves⁹ eredményeit. Érdeme, hogy, ha csak néhány sorban is, elsőnek mutat rá a *Mária király* jelentőségére szépprózánk történetében, a mit Beöthy, Toldy nyomán indulva, nem tett meg. Egyebekben Hajnóczi sem mond újat.

Fürst Aladár dolgozata e részéhez,¹⁰ a mely t. i. Szabóval foglalkozik, bizonyára Döbrenteinek Kazinczyhoz írott egyik levele adott indítékot. Talán nem ok nélkül. Épen Döbrenteinek leveléből mi is hajlandók vagyunk azt következtetni, hogy Szabó Lászlónak több idillje elveszett, vagy ma még lappang, s ezek talán csakugyan a Gessner hatásának emlékei voltak. Kazinczy és gárdája, de szint-úgy Bacsányi is, Gessner nagyságát hirdette; természetes, hogy Gessnert Szabó is ismerte, nagyrabecsülte. Megmaradt két idilljét azonban túlzás Gessnerre visszavinni. Két különböző hatásnak két, formájában is különböző emléke *A' panasz* és *A' kívánság*. Ha Gessner idilljeivel rokon vonásaik vannak, a mint hogy vannak is, ez annak az eredménye és bizonyítéka, hogy Gessnerre is ugyanaz a forrásmunka hatott, a mely Szabóra. A részletes összevetésre alább térünk rá.

Ez a kevés az, a mit Szabó prózájáról írtak. De, méltányosan, tegyük hozzá mindjárt, hogy kevés az is, a mi Szabó László prózájából ránk maradt. Az eddig elmondottak talán mégis igazolják, hogy evvel a kevéssel is rendszeresen és összefüggően foglalkozunk.

¹ Erdélyi Múzeum. XII. 1895.

² Csongrádi áll. segélyezett közs. polg. fiúisk. értesítőjének program-értekezése. 1891/2. tanév.

³ Egyetemes Philologiai Közlöny. XVII. 1893.

⁴ Pallas-Lexikon. XV. 595—596.

⁵ Futó csillagok. Szent István-társ. 1897. Megjelent a Magyar Szemle 1897. folyamában is.

⁶ Szent-Jóbi Szabó László élete, munkái. Budapest, 1905. 8°, 40 l. (Barcza J. kny.) Ism. Századok. XLI. 71—73. l.

⁷ Gessner Salamon hazánkban. Irodalomtört. Közl. X. 1900.

⁸ Id. m. 35—37. l.

⁹ Magyar Paedagogia. XV. 504—506. és Századok. XLI. 72. l.

¹⁰ Id. ért. 322—323. l.

2.

Kiadások.

A prózában, »hangzatos és szónokiasan emelkedett«¹ prózában írott *Mátyás Király* nem tartozik dolgozatunk keretébe. Mindössze hat kisebb-nagyobb munka az, a mit tárgyalni akarunk, s ez a hat eddig a következő kiadásokban látott napvilágot:

1. A KIVÁNSÁG. Ed. princ.² (1791.) Ed. Debr.³ (1820.) Ed. Beimel.⁴ (1840.) Ed. Toldy. (1865.)

2. A PANASZ. (*Rinó és Laura.*) Ed. princ. Ed. Debr. Ed. Beimel. Ed. Toldy.

3. A DÉRHEZ. Ed. princ. Ed. Debr. Ed. Beimel. Ed. Toldy.

4. A KERT. NAGYVÁRADON. Ed. princ. Ed. Beimel. Ed. Toldy.

5. TÖREDÉKEK R... MUNKÁIBÓL. Kassai Magyar Museum. 1789—1790. évf. IV. negyed, (sz. l. jelzéssel.) 464—467. l. Ed. Toldy.

6. [*Régi magyar történetek.*]⁵ ELSŐ MÁRIA MAGYAR KIRÁLYNAK ÉLETE. Kassai Magyar Museum 1789—1790. II. és III. negyed.⁶ Ed. Toldy.

E munkák közül a *Töredékek R... munkáiból* című voltaképpen önálló kerek részeket ad. Az *Első Mária élete* viszont nagyobb conceptiójú munkának a töredéke. A hat munkát kronológiai sorrendre vonatkozó adatok hiányában, három csoportba osztva ilyen alapon tárgyaljuk: 1. (2—4.) Idillek, a melyek vagy eredetiek, vagy forrásuk kimutatható nem lévén, egyelőre azoknak tekintendők. 2. (1.5.) Fordítások francziából. 3. (6.) Szabó László önálló szépprózai kísérlete.

3.

Német hatás alatt írott idillek.

Az a lázas korszak, a mely a német irodalomban *sturm und drang* névvel a XVIII. század hetvenes éveiben érte el tetőpontját, fejlődő irodalmunk művelőinek figyelmét is magára vonta. Föl-föléledő törekvések, a melyek nálunk is haragos ellenfeleket,

¹ Gyulai Pál id. m. XI. l.

² Ed. princepsen a Pesten, Trattnernál megjelent kis 8°, 132 l.-nyű *Költeményes Munkák*-at értjük. Kéziratuk a M. Nemz. Múzeum kéziratárában van. (Quart. Hung. 156. és 212.) — Az 1820-ki és 1840-iki kiadások ennek a többé-kevésbé hű lenyomatai.

³ Debreczen, Tóth F. 1820.

⁴ Pest, Beimel J. 1840.

⁵ Ez a főczim a Toldy-ed.-ből hiányzik.

⁶ Téves Toldynak az az állítása (id. ed. 2. l.), hogy »e folyóirat megszüntével« maradt töredékül, mert hiszen a folyóiratnak még megjelent IV. negyedében sincs meg a folytatása.

mint Rájnist és Szabó Dávidot, egy célra egyesítenek, a német költőket is régen csoportosították, de egyúttal a folyóiratokban helyes eszközöket is adtak műveik és így eszméik népszerűsítésére. A *sturm und drang* ismerteti meg Németországban azokat az eszméket, a melyek XIV. Lajos népét a forradalomba sodorták. És lassankint kibontakozik egy új költői irány, a mely, épen úgy mint Opitz, mint Gellert, a francziák eszméiért; de nem, mint előzőik, franczia izlésért, hanem franczia íróknak egy új, modernebb, szabadabbelvű világot hirdető szelleméért lelkesedett. Voltaire és még inkább a *l'homme de la nature et de la verité*: Rousseau munkái vezették ezt a csoportot, a mely e mellett megbecsülte a klasszikusokat: Homerost, Horatiust, Ovidiust vagy Tibullust, és megmaradt németnek, hirdetve Klopstock dicsőségét. Az első Musenalmanachnak, ennek a harminczegy évig (1770—1800.) pontosan megjelent évkönyvnek költői irányáról van szó. Boie, Voss, Goeking évkönyve a hetvenes években meg azon túl a göttingeni költők csoportjának, a *hainbund*-nak volt a szószólója, de helyet adott a *sturm und drang* hatásának és Rousseau eszméinek is. A Harz alján fekvő város ekként szabadelvű eszméknek is hirdetője lett.

A Musenalmanach költői a terjedő szabadelvű eszmékből elfogadták mindazt, a mi a humánus érzésnek megfelelt. Klopstock, Wieland, Gessner munkáit véve mintákul, a klasszikusokat utánozgatva megőrizték az igazi költői iránti érzéküket; közéjük tartozik a szentimentális Miller, a nálunk is egykor jólismert *klostergeschichte*-nek, *Szigvárt*¹-nak szerzője, Hölty, Dayka mintája, és Salis-Sewis. Közöttük van a népies irány első hirdetője, Matthias Claudius; az idillista Voss; Bürger, a ki már Percy népi ballada gyűjteményét (1765.) jól ismeri. Egészben véve tehát a göttingeniek köréből kiinduló Musenalmanach iránya oly eszmék hirdetőit csoportosította, a mely eszmék hivatva voltak a német irodalomnak egészséges alapot teremteni. Megvolt az írókban a költői érzék, magukévá tettek a modern eszmékből mindent, a mi humánus volt, de túlzásba, miként a berlini aufkláristák, nem tévedtek. Hirdették Isten valóságát és dicsőítették azt. Az emberszeretetet Rousseautól tanulták. A népköltészetben új vonásokat találtak, a melyeket hasznukra fordítottak.

Körülbelül mindazt a vonást, a melylyel Szabó László költészetét jellemeztük,² ennek az iránynak, a Musenalmanach irányának költészetében találjuk meg.

Figyelmét irodalmunknak az a három nagy alakja, a kiket Szabó legtöbbször becsült: Bacsányi, Kazinczy és Ráday Gedeon irányíthatta erre a költészetre, mégis leginkább talán Kazinczy, a ki, mint tudjuk,³ ebben az időben a göttingeni *hainbund* követője.

¹ V. ö. Barczafalvi Szabó Dávidnak végzetessé vált fordításával és Petőfi költeményével: *Kedves vendégek*.

² Erdélyi Múzeum. XXIII. 112—131. *Szentjóni Szabó László költészetéről*.

³ *Czeizel János*, Klopstock és Kazinczy. Philol. Közl. XXVIII. kötet.

Ugyanezek a vonások, a melyekben költészetének alkatrészeire rámutathattunk, igazítanak bennünket útba, mikor prózai munkáinak első csoportjára térünk rá: azokra a művekre, a melyek német hatás alatt íródtak. Alkatrészeik megállapításában nem kell megszűbbre mennünk: a Musenalmanachok megadják Szabó László első prózai munkáinak indítékát.

Kissé szentimentális, de mint a göttingeniek költészetében is általában megvan, szép stílusú, külalakú munkák ezek: az idillek. Az átmenetet hozzájuk Szabó László Gellert-fordítása, *A' pánthika*, és néhány pásztori költeménye adja. Az a hang, a melylyel *A' Szerelmes Boldogsága*-ban,¹ *A' meg-változott Dóris*-ban,² *A' szerelmes Pásztor*-ban³ találkoztunk, csak újra csendül meg az idillekben. Talán kissé áradozóbban, de őszintébb érzéssel, melegben. Wieland, Gessner olvasása megérzik költőnk e munkáin, sőt talán nem járunk helytelen úton, ha azt állítjuk, hogy *A' Panasz*⁴ írásának ideje egybeesik költőnk Wieland-fordításával.⁵ Stílusban, érzelemben egészen megegyezik vele.

Hogy fordítás, szabad átdolgozás-e *A' Panasz*, vagy eredeti munka, biztosan megállapítani nem tudjuk, főleg, mert forrására, eredetijére rámutatni nem tudunk. Kétségtelen, hogy a Musenalmanachok hatását, jellemző vonásait magán viseli. Sőt tovább megyünk: egészen rokon vonásokat is meg tudunk jelölni. *Brückner*-nek egy dialogusában, a mely az 1777-iki Musenalmanachban *Die Klage Dina's* címmel jelent meg.⁶ Dinának, egy megesett zsidólánynak a tragédiáját mondja el benne egy bibliai hangú, gondolatrítmusokban gazdag, refraines ének, a melyet Dina sírján egy szerelmes pár, vőlegény és menyasszony énekelnek. Eléneklük azt egy ifjúnak is, a ki megajándékozta őket érte, s a ki megindul a szerencsétlen Dina történetén és ezért csókot is kap a menyasszonytól.

A helyzet Szabó idilljével⁷ megegyező: ott egy menyasszony korában elhalt leány, itt egy szerelmében boldog ifjúnak a sírjánál vagyunk. Mindketten szerelmük miatt haltak meg. Mindkettőnek sírjánál valaki — ott egy szerelmes pár, itt az elhaltnak szerelmese — elmondja halálukat egy ifjúnak. Maga az elbeszélés Brückner dialogusában élénkebb, drámaibb; Szentjóbi Szabó László idilljében meghatóbb, érzékenyebb; mind a kettőben igen költői. Párhuzamos gondolatokat is találunk a kettőben. A nélkül, hogy átvételre gondolnánk, föltűnik itt-ott a stílus hasonlósága, a gondolat azonossága:

¹ Ed. princ. 72. l.

² U. ott, 76. l.

³ U. ott, 54. l.

⁴ U. ott, 93—98. l.

⁵ *Glycerium Wielandból*. Forrása, mint id. értekezésünk kimutatta, Wieland *Diogenes*-ének 31., prózai része.

⁶ Musen Almanach für 1777. Herausgegeben von Joh. Heinr. Voss. Hamburg, bey L. E. Bohn. 43—50. l.

⁷ Toldy nevezte idillnek.

Wie warst du so schön, du sohn Hemors! Bliz war dein auge, donner die taten deines arms, und sanft die stimme deiner liebe, wie abendsäuseln nach dem wetter des Herrn. — — — Zu meinen füszen strönte Sichems blut! Ah Dina, rief der blutige, Dina! Dina! röchelt's und wälzte sich, zuckt' und starb.

Vagy másutt:

Mache dich auf, o sturm, und reisz sie mit wurzel und wipfel hinweg, die haine, die einst ach! so lieblich säuselten, wenn wir im süszen wahnsinn trunken durch ihre schatten hinwallten.

Ismételjük: nem átvételre gondolunk, hanem csak a gondolatok, a stílus rokonságára, vagy egy, kissé merészebb lépéssel továbbhaladva, arra, hogy Szabó László Brückner biblikus idilljét ismerte is, és a mennyiben *A' Panasz* önálló conceptió eredménye is, ebben a Brückner idilljének is részének kellett lennie. Erre vall még, néhány apró körülményen kívül, a helyzetnek már kiemelt azonossága:

Im eichenschatten am grabe Dina's, der schönen tochter, die Israel bewainte, sasZ Jezer, der sohn Naphtali, des sohnes Israel; und sanft an ihn gelehnt seine braut, die schlanke Sera mit der lieblichen stimme, die tochter Aser, des Israeliten. Indesz im fruchtbaren tale ihre heerden weideten, sangen sie beide die Klage Dina's, *und blickten weinend auf den blumenhuegel, der das schöne mädchen bedeckte.*

Szép volt az én barátom, mint a' legszebb tavaszi nap, fejr az ábrázatja, mint a' patyolat' lilium, piros az ortzája, mint a' szederjes rózsá; 's el-múlt, mint a' nyáron lengedező szellő el-múlik a' vetések közt. — — Ah Laura! felelt ő — — — Laura! abba a' szigetbe temetess-el engem — — — stb. Erre veti szemeit sóhajt és meghidegszik.

Nem-fog téged látni ez a' melylyék, melynek ékessége valál; és gazos füvek fogják bé-nőni a' mi sétáló-helyeinket.¹

Én pedig itt fogok-ülni az én könnyeimbe, E' kopár halmon fogom táplálni fájdalmamat a' te emlékezeteddel és *zokogva nézek a' virágokra, melyek sirhalmodon il-latoznak.*²

— — — az az ének, melyet itten körül hallok, a' Laura éneke, ki a' megholtakon keserg.

Ez a bibliai stílus, a melyet Brückner használ, a németben alkalmoszerű: maguk a személyek, a kor, a melyben az idill játszik,

¹ E helyek szépségére a Brückneréivel való párhuzam nélkül már rámutat id. értekezésünk. Erd. Múzeum, 118. l.

² Érdekes ellentmondás a fönti, Brücknertől független részszzel, »e' kopár halmon, stb.« ez a rész, a hol már virágok nyitnak. Pedig az idill elején is azt mondja Rinó, hogy még »észrevehetetlenül zöldellenek a' kopár halmok.«

követelik ezt a stílust. Szabónál ellenben e stílus használata valószínűleg csak esetleges, mégis jelentős.

Hogy mennyi jelentősége van *A' Panasz* stílusának irodalmunkban, arra alább még rátérünk. Itt csak annyit említsünk meg, hogy ha Szabó is, a kinek tárgya pedig nem kívánta meg ezt a bibliai stílust, használja, ez talán nem egészen a véletlen műve, hanem ha csakugyan eredeti munkával van dolgunk, akkor is annak a bizonyítéka, hogy az Brückner dialógusának a hatása alatt készült.

A német irodalomban azonban nem Brückner az első, a ki ezt a ritmusos prózai stílust használja. Valószínűleg Klopstock *Messias*-a és az ennek nyomán épen a göttingeni hainbund keretében keletkezett irodalom tereli a költők figyelmét e stílusra; utánuk az idillírók, különösen Gessner, e stílust gyakorta használják, Herder meg a héber költészettel foglalkozó munkájában¹ épen a héber népköltészetnek a bibliában föllelhető nyomaira mutat rá; értékezése tehát igazolja Brückner álláspontját. Legszebb képviselője pedig e költészetnek utóbb Friedrich von Hardenberg, a kinek hymnusairól épen ritmusosságuk miatt csak legújabban (1902.) sikerült eldönteni a fölmerült kérdést, hogy ezekben prózával vagy versekkel van-e dolgunk?

Nálunk a gondolatritmusoknak ez a, külső alakjára nézve prózai költészete (ha szabad így neveznünk) nem bírt meghonosodni. Kisfaludy Sándor lírájában csak úgy, mint egykor Balassában² vagy Beniczky Péterében³ a külső ritmusosság mindig elnyomja a belső ritmusnak ezt az előtérbe tolaikodó formáját, a mely ennél fogva csak prózai külalakban érvényesülhet igazában, s a melylyel a biblia költészetében, azután Gessnernél, Brücknernél, Novalisnál találkozunk. Nálunk tehát ez Szentjóbi Szabó László idilljének a legnagyobb jelentősége. Hogy az idill helylyel-közzel valóban szép is, az csak emeli e jelentőségét, csak jobban megmagyarázza azt, hogy Szabó László idilljeit a múlt század elején kívülről is tanulgatták, és érthetővé teszi azt a hatást, a melyet Vörösmartyra gyakorolt s a melyet már költészetének tárgyalásakor érintettünk.

Kétségtelen ugyanis, hogy Vörösmarty legszebb elégiája, a melyet egy *Kis gyermek halálára* írt, Szabó László idilljének hatása alatt készült, és itt már biztosan állíthatjuk, hogy az idézett párhuzamos helyek nem véletlen egyezés eredményei:

Szabónál:

Ah, mikor lesz reggel a' sírba,
hogy azt mondjuk a' szunnyadozó-
nak: serkenj-fel!

Vörösmartynál:

Ki mondja meg neked, hogy
reggel van? Ah
Ki fog téged megint fölkelteni?

¹ Vom geiste der ebräischen poesie.

² L. Radvánszky—*Décsi* Rimay-kiadását (Budapest, 1904.) és Váczy János Rimay János. Philol. Közl. XXIX. 737—752. l.

³ Irodalomtörténeti Közlemények. XVI. 385—424.

De ne háborgasd a' halottak nyú-
godalmát haszontalan kiáltásokkal.

De fájdalom ne bántsa ham-
vadat!

Szép volt a' Télon halála és
tsendes. Mint mikor egy kies nyári
napon mosolyogva száll-alá a' vi-
dám nap.

Múlásod könnyű volt és tiszta,
mint

Az égbe visszaröppenő sugáré.

Vörösmarty tehát bizonyára épen úgy, mint Wesselényi, vala-
mikor kívülről tudta Szabó László idilljét; ennek emléke élhetett
benne elégiájának írásakor. E szerint e stílus fejlődésének kapcsola-
ta egészen közvetetlen Szentjóbi Szabó és Vörösmarty között és
természetes párhuzamja Wieland és Novalis stílusának. Végső ered-
ményül pedig megállapíthatjuk, hogy a gondolatritmusok szépségei
a bibliából jutottak a német irodalomba, a hol Klopstockon kívül
Herder ismeri föl azokat először. Klopstock követőit utánozgatja
Szabó László, a ki (esetleg csak átdolgozott) idilljében nálunk is
meghonosítja ezt a ritmusos prózát¹.

Akár fordítás *A' Panaszt*, akár olyan conceptio, a mely
német hatások alatt készült, azt mindenképpen tanúsítja, hogy
Szabó kitiűnő stílista, és hogy stílusa korán megállapodott, nyugodt,
biztos. Sehol sem küzd a nyelvezettel. Egy-egy tájszó használatá-
val öntudatlanul szebbíti magyarságát, ritmusos prózája élvezetes
papírra vetett apróságaiban is.

Ilyenekül tekinthetjük a nagyváradi évek másik két emlékét,
a melyek egyike (*A' Dérhez*) egy kerek gondolat, másika (*A' Kert.
N. Váradon*) ha szabad így neveznünk, egy papírra vetett sóhajlás,
vágyódás a falusi magány után. Mindkettő olyan odavetett gondo-
lat, efemer elmélkedés, a milyennel Gessner idilljei között is talál-
kozunk. Az elsőben² a dérhez fordul, a mely a tavasznak sokat
ígért bimbóit letarolta,³ egy éjtszakán elpusztítva minden remény-
séget, azután rezignál: nincs miért a levelek is többé zöldelljenek,
mert a megpihenni vágyó, kifáradt utas ágaik közt úgy sem talál
gyümölcsöt. Ugyanannak a megnyugvásnak a hangja ez, a mely-
lyel később a kufsteini börtönben készült Seneca fordításaiban⁴ is
találkozunk, és a mely ezért szintén vonásokat ad költőnk jel-
lemzéséhez.

¹ Nem szabad ugyan figyelmen kívül hagynunk, hogy ebben az időben,
a hetvenes, nyolczvanas években, már máshonnan is ismeretes a gondolatritmus
a német irodalomban: erre a korra esik Ossian kultusza is. Mi több, Bacsfányi
maga is közöl a Magyar Museumban fordításokat Macpherson énekeiből, és Szabó
ezeket is ismerte. Szabó ritmusos prózája azonban a göttingeni körhöz vezető
szálak miatt mégis inkább a német irodalomra vezethető vissza.

² Ed. princ. 99. l.

³ V. ö. alább a *Mátyás király* és *Első Mária király* egy közös hasonlatával.

⁴ Gnómák és *A' víg öreg cz.* költemény. L. Vasárnapi Ujság, 1869. és
Irodalomtört. Közl. XVII. 108. l.

Más óráknak emléke *A' Kert. N. Váradon*¹ cz. pár sora (Toldy szerint: idillje); ez teljesen rávall a pásztorköltészet kedvelőjére, arra a Szabóra, a ki a falunak eszményei, vagy, helyesebben, eszményített életében látja az igazi boldogságot, és tanítás közben, »midőn iskolai porral el-telvé békességes tűréssel tusa-kodnám« — a természet látásán üdül föl. A kert fái, azok, a melyekért később *A víg öreg* sóhajtozik, a melyeknek még látta

Én láttam — ó melly örömmel —
A' legelső levelét,

azok alkotják most is vágyait.

Megvan tehát a prózai munkákban is Szabó László váradi éveinek a nyoma: a boldog elégedetlenség, a falusi élet vágya, a természet szeretete. Sőt az idillekben mindez határozottabban van kifejezve (mint még alább *A' Kívánság*-ban is meglátjuk), szebben van elmondva mint költeményeiben; Szabó prózája fejlődöttebb, de meg aránylag ritmusosabb is, mint Gellert-fordításán kívül bármely költeménye.

4.

Rousseau-fordítások.

A Musenalmanachok költészetének hatásába még egy közvetlen hatás is vegyül, a mely költőnk prózáját irányítja: Rousseaué. Tudjuk, hogy göttingeniek és aufkläristák, Goethe és Schiller többé-kevésbé mind egyforma tisztelői Rousseau-nak, vagy legalább azoknak a szabadelvű eszméknek, a melyeknek Rousseau a legelkeszebb hirdetője. A sturm und drang egészen Rousseau hatása alatt van. Boie vagy Voss és Goeking *Musen Almanach*-jában szintén nem egy hang szólal meg, a mely Rousseaut dicsőíti.

Költészetünkbe és Szabó Lászlóéba tehát már ez úton is eljutott volna Rousseau hatása; ámde ennél közvetlenebb hatásra is utalhatunk. Zlinszky Aladár² Kármán és Kisfaludy Sándor munkáin kívül nálunk Versegly *Természetes Ember*-ében keresi Rousseau *Émile*-jének első nyomait, s azt mondja, hogy azok nem is vesztek el többé a magyar irodalomban, noha »kimutathatólag reája támaszkodó művekről alig szólhatunk.«³ Igenis szólhatunk: Szentjóni Szabó László idilljeinek és más prózai munkáinak tárgyalásakor.

Vajjon Bacsányi, legjobb barátja,⁴ vezette-e költőnket Rousseau ismeretére, vagy Kazinczy terelte-e rá a figyelmét, olyan kérdés, a melynek elseje valóbbszínűnek látszik, de a melyre biztos

¹ Ed. princ. 100. l.

² Zlinszky Aladár. Toldi, a természetes ember. Egy. Philol. Közl. XXXI. 369. és köv. ll.

³ Id. ért. 378. l.

⁴ L. id. adatainkat; Irodört. Közl. XVII. 110. l.

választ legfőlebb még előkerülhető levelek adhatnának. Ezek nélkül semmi biztosat nem mondhatunk, találgatásokba pedig nem bocsátkozunk. Előttünk van a félreismerhetetlen hatás, a melylyel a nagy francia irodalomtörténetünknek erre a kevésbé méltatott, de nem jelentéktelen alakjára volt.

Tapasztaljuk ezt a hatást Szabó László költeményeiben, a hol egy-egy vers egészen Rousseau nyomát mutatja. Az emberszeretet természetében volt, és a göttingenieknak Rousseautól vett eszméiben csak rokon érzésekre lelt. De közvetlen hatásra vall, mikor pl. *Az én Szeretőm* cz. költeményében¹ így énekel:

Hol vagy szép Szűz! melly megyébe
Kit bár nem-esmérlek,
Még-is elmém képzésébe
Magamnak ígérlek.

Az *Émile* nevelőjének — illetve Rousseau-nak — tanításai jutnak eszünkbe: »Il existe, il vit, me cherche peut-être; il cherche une âme qui le sache aimer. Mais qu'est-il? Où est-il? Je l'ignore.«² Mintha csak Sophie-nak válaszolna Szabó. Ez és a költeményekben itt-ott még föllelhető vonatkozások vezetnek bennünket Szabó Rousseau-olvasmányához: az *Émile*-hez.

Tudjuk, hogy költőnk e mű nagy paedagogiai jelentőségét nem ismerte föl,³ sőt valószínű, hogy nevelés iránt nem is volt erős érzeke.⁴ Erre vall kifakadása is imént tárgyalt soraiban.⁵ Azokat az eszméket azonban, a melyek később a Martinovics-összeesküvéssel hozták kapcsolatba,⁶ bizonyára ekkor és ebből a munkából szította magába.

De Rousseau hatásának megítélésakor még egy munkára kell figyelemmel lennünk, a mely ebben az időben látott napvilágot és a melyet Szabónak is ismernie kellett: Kazinczy Gessner-fordításaira.⁷ Egyrészt, mert Gessner idilljein is kimutatható az a hatás, a mely Szabó Lászlóéin észrevehető: Rousseaué, másrészt, mert Szabó valószínűleg ezeket ismerve kezd idillek írásába.

És ezzel elérkeztünk a Szabó László prózájáról szóló irodalomnak is egy vitás pontjához: annak a viszonynak a kiderítéséhez, a mely Gessner és Szabó László egy-egy idillje között, vagy —

¹ Ed. princ. 39.

² *Emile, ou de l'éducation*, par. J. J. Rousseau Nouvelle édition. Deux-Ponts. Imprimerie de C. Ritter, Imprimeur-librairie. 1829. 3 kötet. II. 104. l.

³ Magyar Paedagógia. XIV. 414. és XV. 505. l.

⁴ Érdekes, hogy Kazinczy adatai szerint pedig »praeceptor volt talán Dobozy uraknál«.

⁵ *A' Kert. N. Váradon*. Ed. princ. 100. l.

⁶ Erdélyi Múzeum. XXII. 298.

⁷ Gessner Idylliumi. Fordította Kazinczy Ferencz. Kassán, Fűskúti Landerer Mihály, költségével és betűivel. 1788. Kis 8°, 20+280 l. Idylliumok. Három Könyvbenn.

mert a föntiek után most már így alakul a kérdés. — Rousseau *Émile*-je, és Gessner meg Szabó László egy-egy munkája között van.

Költőnknek *A' Panasza*-on kívül egyetlen nagyobb idilljéről, *A' Kivánság*-¹ről van szó. Ennek Gessner egy idilljével való rokonságára, az ahhoz hasonló menetére, mint mondtuk, már rámutatott Fürst Aladár.² Adatához, mint említettük, csatlakozik Szabónak eddig egyetlen biographusa, Hajnóczi Iván is.³ Kutatásainknak eredménye azonban az lett, hogy Szabó László idilljének közvetlen forrása nem Gessner, hanem Rousseau volt. *A' Kivánság* semmi egyéb, mint az *Émile* negyedik könyvének (*Livre Quatrième*) a végéből kiszakított néhány részletnek néhol eléggé hű, néhol meglehetősen szabad fordítása. Az *Émile* idézett kiadásával⁴ vetve össze Szabó László költeményei első kiadásának megfelelő helyeit, a viszony a következő:

A' kivánság.⁵

85—86. I. Én az én lakozásomnak helyét — — — és ezeknek gyümölteit nem tartja számba az irigy kertész.

A magyarban itt következő nyolcz

86—88. I. Én keresem-fel a bokrok közt a tavasznak első violáit — — — leg-jobb ízt szerző szakácsok e' világon.

88—89. I. Hogy igazán szolgáljanak, kevés tselédet tartok — — — a' mit magam el nem végezhetek.

89. I. Ha-mikor az én jó szomszédjaim engem meg-látogatnak — szab törvényt vendégeimnek,

89. I. Nem megyen-el az én ajtóim elől — — — bődögtalan felebarátomat.

Émile. II. kötet.

293—294. I. Je n'irois pas me bâtir une ville en campagne — — — Les fruits, à la discretion des promeneurs, ne seroit ni comp-tes, ni cueillis par mon jardinier.

sornak nincs megfelelője.

283. I. c'est s'ôter le plaisir d'aller dans les bois chercher la première violette — — — la nature vit encore! *Továbbá:* Je voudrais dans le service — — — sans tant de soins?

283—285. I. Pour être bien servi j'aurois peu de domestiques — — — qu'on ne peut tirer de soi.

288. I. Si mon opulence m'avoit laissée — — — et l'amitié feroient seuls la loi.

Megfelelőjét nem találtuk.

¹ Ed. princ. 85—92. I.

² Id. ért. Irodört. Közl. X. 1900.

³ Id. m. 35. I.

⁴ N. Múz. kvára. P. o. gall. 1444. f. I—II.

⁵ A megfelelő részeknek csak első és utolsó szavait idézzük.

89—90. l. A' társalkodás és az egymás között való mulatás — —
— vállokra merik venni.

90. l. A' kártya valósággal semmi idő-töltés — — — szokott úralkodni.

90—91. l. De mi ennél — —
eggyik a másiknak parantsol.

91—92. l. Ha mikor egy paraszt — — — vidámabb szível tántzolk az színjek alatt, mint az Ország-Háza Palotájába.

294. l. Là, je rassemblerois une société — — — et le panier des vendeurs.

286—287. l. Le jeu n'est point — — — qu'à leur gagner leur argent.

294—295. l. La tous les airs de la ville — — — Nous serions nos valets pour être nos maîtres; chacun seroit servi par tous.

295—296. l. S'il passoit près de nous quelque paysan — — — et je danserois dans leur grange de meilleur coeur qu'au bal de l'Opéra.

Két kis részlet kivételével tehát, bár fáradsággal, de az egész idillt gondolatmenetében, kifejezéseiben összegyűjthetjük az *Émile*-ből. De a mennyire szétszórt az idill egy-egy részlete, ha Rousseau-nál megkeressük, annyira meg kell becsülnünk Szabó László munkáját, a ki a sok — szétszórva és egyenkint lefordítva talán zagyva — részletből olyan kerek, kedves képet, logikus menetű, világos rajzot tudott alkotni, a milyen A' *Kívánság*. Nemcsak lefordította Rousseaut, hanem fordítását itt-ott simította is, a részleteket összeillesztette, átdolgozta. Ez átdolgozás módja tisztára kitűnik, ha egy kis részletet összevetünk eredetijével:

Szabónál:¹

Én az én lakozásomnak helyét, semmi Városba nem-választottam. Egy kies és árnyékos halomnak oldalába, honnan a' réteket és szántó-földeket bé-láthatni, építettem magamnak egy kis paraszti házatskát zöld dész-kás ablakkal, és azt, noha a' nádfedél, az esztendőnek mind a' négy részeiben leg-jobb; és noha még az engemet, az én nádas házak között el-töltött

Rousseau-nál:²

Je n'irois pas me bâtir une ville en campagne, et mettre au fond d'une province des Tuileries devant mon appartement. Sur le penchant de quelque agréable colline bien ombragée, j'aurois une petite maison rustique, une maison blanche avec des contrevents verts; et, quoique une couverture de chaume soit en toute saison la meilleure, je préférerois magnifiquement, non

¹ Ed. princ. 85. l.

² Ed. cit. 293. l. (Tome II.)

gyermekségemnek bóldog idejére emlékeztetne: még is, hogy pompásabb légyen, ama vidám és eleven színű tseréppel fedtettem-bé.

la triste ardoise, mais la tuile, parce qu'elle a l'air plus propre et plus gai que le chaume, qu'on ne couvre pas autrement les maisons dans mon pays, et que cela me rappelleroit un peu l'heureux temps de ma jeunesse.

A kis falusi, tiszta ház leírása Rousseaunál sem eredeti, hanem Ovidius egy gyönyörű részletére vezethető vissza: a Philemon és Baucis házának rajzára. (Metamorph. libri VIII. 619—626. sor.) Juppiter egykor a frigiai hegyek vidékén járt fiával Mercuriussal — mondja a költő, — ott, a hol ma (Ovidius idejében) már csak mocsár van, búvármadarak és szárcsák tanyája, egykor azonban termékeny föld volt, lakható tájék.

Mille domos adiere, locum, requiemque petentes,
mille domos clausere serae. Tamen una recepit,
parva quidem, stipulis et canna tecta palustri,
sed pia Baucis anus parilique aetate Philemon
illa sunt annis iuncti iuvenalibus, illa
consenuere casa, paupertatemque fatendo
effecere levem, nec iniqua mente ferendo
nec refert, dominos illic famulosque requiras,
tota domus duo sunt idem parentque iubentque.

Megint érdekes véletlen, hogy Ovidius költőnknek is kedves autora,¹ kettősen érdekes, mikor subjectiv hangú idilljének forrása Rousseau közvetítésével megy vissza Ovidiusig.

A mi Rousseau és Szabó László egyezését illeti, valószínű, hogy Szabó hasonlóképpen az egyes részeket egyszer híven, más-kor szolgailag lefordította², azután összefoglalta.

És itt nyúl bele Rousseau és Szabó viszonyának megítélésébe a harmadik, immár szóba került tényező, Gessner, vagy pedig Kazinczy Gessner-fordítása.

Gessner idilljeiben³ többször találkozunk rousseaui vonásokkal. A kor szellemében volt Rousseau ismerete, sőt, mint mondtuk, Rousseau szeretete. Az *Émile* a XVIII. század hatvanas és hetvenes éveinek egyik legkedvesebb olvasmánya. Ez már magában is

¹ L. többször id. adatainkat, Irod. Közl. XVII. 109. l.

² V. ö. Szabónál 91. l. »a' kút-kávaja a' pohárszék és a' kantsó-borok a fán függenek.« Rousseau 295. l. »les bords de la fontaine serviroient de buffet, et le dessert pendroit aux arbres.« Világos, hogy Rousseau a gyümölcsre gondolt, a melyet vendégei a kertben közvetlenül szakíthatnak a fáról.

³ *Salomo Gessners Idyllen. Mit der italiänischen uebersezung von Matthäus Procopio professor der italiänischen sprache und litteratur an der herzoglichen hohen Karlsschule. Stuttgart, gedruckt bei den Gebrüderm Mäntler. 1790. I—II. 8°, LVII, 257; 286. l.*

megmagyarázná a rousseau-i tanítás hatását ezekre a többnyire prózában írott költeményekre. Az egyik idill azonban (*Der Wunsch*).¹ több mint ezekkel egyforma eszmék hirdetője: a maga egészében véve rousseau-i reminiscenciák rendszeres láncolata. Az *Émile* megfelelő helyeivel menetében így vethetjük össze.

	Gessner id. kiadása.				Rousseau id. kiad. II. köt.
A falusi ház külseje.	21. l. 2. bekezdésétől	27. l. 1. bekezdéséig. ²			293—294. l.
A kastély és a városi élet gáncsolása.	27. » 2.	»	31. » 1.	»	285—287. »
A természet dicsérete.	31. » 3.	»	35. » 2.	»	281—283. »
A paraszt munkájában.	37. » 1.	»	39. » 1.	»	295—297. »
A régiék könyvei.	39. » 2.	»	45. » 1.	»	277—279. »
Baráti összejövetel.	45. » 2.	»	47. » 1.	»	283—289. »

Igy pontról-pontra kísérve, kevés kivétellel minden résznek megvan Rousseauban a megfelelője. Tegyük hozzá azonban, hogy teljesen egyező részlet egy sincs a két műben. Gessner minden bizonynyal ismerte, sőt használta is Rousseau nagy munkáját; de azért említett idillje nem átdolgozás, mint a Szabó Lászlóé, hanem csak néhány reminiscencia belejátszódása az idill menetébe.

Az idill bevezetése, közepének egy részlete (a messze csapongó képzelet visszahívása), és az idill vége egészen független Rousseautól. Az alapeszme maga egy kevésbé Horatiusra emlékeztet, de nem olyan élénken, mint Szabó László idilljéé.

Mindezek alapján lássuk már most, mennyi köze van Gessner idilljének Szabóéval?

Kétségen kívül van, hogy Szabó László ismerte a *Der Wunsch*-ot. Ezt bizonyítja, hogy idilljének címe ugyanaz, a mi Gessneréé: *A' Kivánság*. Ezt bizonyítja, hogy a mennyiben *A' Kivánság*-ot jogosan tehetjük Szabó váradi éveire (1786—1789.), ez részben összeesik Kazinczy Gessner-fordításának megjelenése évével (1788.) Már pedig Szabó többi, alább tárgyalandó Rousseau-fordítása 1789/90-ben jelent meg, s mivel *A' Kivánság*-éval egy forrásból ered, ezt az idillt is bizvást tehetjük 1788. vagy 1789-re: a Kazinczy Gessner-fordításainak kiadását közvetlenül követő időre. Ebben az időben indul meg a Kassai Magyar Museum, valószínűleg ekkor ismerkedik meg Szabó Kazinczyval. Kazinczy Gessner-fordítása pedig ezt az idillt különösen kiemelve a kötet végére helyezi — mintegy pièce de résistancenak.³ — Mindezek külső érvek. Véleményünket igazolják azonban belső érvek is. Aligha tekinthető véletlennek, hogy Szabó is, Gessner is az *Émile* ugyan-

¹ Ed. cit. II. 20—51. l.

² Bilinguis kiadásról lévén szó, csak a páratlan számú oldalakon van a német szöveg. 21—27. l. tehát négy lapot jelent.

³ *Az én kívánságom*. Ed. cit. 264—280. l.

azon részét dolgozzák föl idillé.¹ Azonkívül van Szabó költészetében még egy vonás, a mely Gessner idilljére utal bennünket: a szüreti leírás.² A Haller gróféknál Mezőtelegden töltött kedves szüreti multság emlékei bizonyára megújulnak költőnkben Gessner idilljének, vagy Kazinczy Gessner-fordításának olvasásakor és ezek hatása meglátszik versein is.

Gessner idilljét tehát Szabó ismerte.

Ha pedig ismerte, úgy *A' Kivánság* keletkezése tisztán áll előttünk. — Forrása, — ezt kutatásaink eredménye egészen bizonyossá teszi, — Rousseau *Émile*-je volt. Az *Émile*-lel egy időben olvassa Gessner idilljét és ez külön is fölkelti figyelmét a IV. könyv végére. Így jön létre az idill. Erre vall legelső sorban az idill címe. Szabó és Gessner tehát egy forrást használtak, de nem egyféleképpen és nem véletlenül.

Szabó idilljének befejezése tudvalevőleg nincs meg Rousseauban. Ez az ötlet, — ha így nevezhetjük, — vagy Gessner alapeszméjének utánezése, vagy Horatius³ híres epodosának, a *Beatus ille*-nek.

A' kivánság tehát mindenképpen fáradsággal, gondnal, szorgalommal megírt munka, illetve annak fejlett eredménye, igen sok élénk vonással, szemléltetően rajzolt képekkel. Kompiláció ugyan, de olyan kompiláció, a melynek szerkezetétől bizonyos fokú eredetiséget megtagadnunk nem lehet. Tervszerűen, rendszeresen írott munka, a melynek egyetlen hibája — helyesen mutat rá Döbrentei⁴ — hogy itt-ott ellaposodik. Annak részletezése pl., hogy házának veteményes kertjében mi minden terem, nem éppen idilli, az, hogy csak gyümölcsfát tűr meg kertjében sétáló-helyül,⁵ legfőljebb fukarságra vall, vagy kevés izlésre, ha az árnyas vadgesztenyefákat haszon-talanoknak mondja.

A mű alapeszméje: vágyódás a falusi élet után. Vissza, talán a Berettyó patakai mellé, Ottományra, szülőfalujába, talán valami békés papilakba, mint egykor tervezte. A falusi élet álmódott boldogsága rajongással tölti el lelkét; és mint falu gyermeke, itt mégis eléggé realista. Már nem a sárga pipéket keresi,⁶ hanem

¹ *Émile*. Ed. cit. 277—297. I. részletei.

² Gessner, ed. cit. II. 37. I. Szabó, *A' nagy szüret Telegden*. (ed. princ. 35—36. I.) és *A bús, puttonos* (ibid. 50—51. I.)

³ Epodon II. Érdekes véletlen, hogy Szabó Horatiusból épen a *Rectius vives Licini*-t (Carm. libr. II. 10.) fordítja és Rousseau is épen ezt dicséri az *Émile* IV. könyvének végén. (Szabó, ed. princ. 37—38. Rousseau, ed. cit. II. 300. I.: »c'est l'aurea mediocritas d'Horace stb.«)

⁴ Id. levelében Kazinczyhoz, 1811.

⁵ Rousseau-nál: »pour parc un joli verger semblable. Ed. cit. 193—294. I.

⁶ *A' Tavas*. Ed. princ. 45—47. I.

Melly meg-elégedtem velem

A' sárga libák körül!

Semmi király, Fejedelem

Illy igazán nem örül.

a megélhetés módját, az élet nehezebb részét. De a kép, a melynek egy-egy vonásában e szerint eléggé ragaszkodik a valóhoz, így is mindvégig eszményi. Az emberek ebben az idillben is, a mi keveset szerepelnek, mind igen jók, nemeslelkűek, békés természetűek: épen mint abban a világban, a melynek emlékei Gellert-fordításából (1788.) most lettek ismeretessé előtte, rövid idő előtt, — a pásztorvilágban. Annak ideálmusa él Szabóban, a ki a göttingeniektől is csak azt tanulta, hogy az emberek mind jók, nemesek, mind tele vannak szeretettel. Ezt tanulta Rousseautól is, az emberszeretetet:

Ki szeretné az életet
Ott, hol nincs emberszeretet? ¹

Erről szólnak azok a történetek, — kikapott gondolatok, — a melyeket Szabó *A' Kivánság*-on kívül Rousseauból fordított.

Ezek a *Töredékek* a Kassai Magyar Museumban láttak először napvilágot. Ott volt megjelenésük annyiban fontos, mert azt bizonyítja, hogy a »Kassai magyar társaság,« jelesen Bacsányi és Kazinczy, tudtak róla, hogy Szabó László Rousseauval foglalkozik; és ez bizonyára támasz volt arra, hogy őt később — közvetve bár — a Martinovics-összeesküvésbe bevonják. Irodalomtörténeti jelentőségük pedig az is, hogy Rousseau *Émile*-jét, ha csak részletekben is, először ismertetik meg a magyar közönséggel, alig több mint egy negyedszázaddal az *Émile* megjelenése után.² Megjelenésük, úgy látszik, némi nehézségekkel is járt. E mellett szól, hogy a különben sem egészen ártatlan, mert társadalmi tendenciájú, Rousseau szellemét mindenben magukon hordó részletek szerzőjét vagy Bacsányiék (illetve Szabó László) nem merték, vagy a censura nem engedte megnevezni, és az összesen hat kisebb-nagyobb elmélkedés ezzel a címmel jelent meg: *Töredékek R... munkáiból*. De emellett szól az is, hogy a fordító neve sincs kiírva a *Töredékek* alatt, hanem csak *Sz. L.* betűk jelzik; hogy ezeknek is Szabó László a szerzőjük.

Igy fogadta ezt el Toldy Ferencz, a ki *A' Kivánság*-ról valószínűleg épen olyan kevéssé tudta, hogy az Rousseau *Émile*-jéből való, mint ezekről a *Töredékek*-ről. Annál inkább elfogadhatjuk tehát mi, a kik *A' Kivánság* forrását ismerjük, tudjuk, hogy a *Töredékek* ugyanarra a forrásra mennek vissza, és tekintetbe veszszük azt, hogy *A' Kivánság* szerzőjének kilétéhez szó sem férhet, mert hiszen Szabó László azt fölvette a saját maga által sajtó alá rendezett 1791-iki kiadásba.

¹ Ed. princ. 57. l. *Az Ember-szeretetről*.

² Az *Émile* első kiadása tudvalevően 1762-ben jelent meg, a *Töredékek*-é 1790-ben.

Ebben tehát igaza volt Toldynak. De nem volt igaza abban, hogy a *Töredékek* eredetijét — nem tudni mi alapon — a német *Rabener* szatirikus munkáiban kereste és ezt a minden alapot nélkülöző hipotézist nem jegyzetben vetette föl, hanem kiadásában e fordítás-részletek címével írta, ezzel későbbi kutatókat is téves irányba vezetve:¹ *Töredékek Rabener munkáiból*.² Rabener nevét sem Szabónak vagy Bacsányiéknak elhallgatni, sem a censornak kitörölni nem volt oka. Nem is Rabener Szabó László forrása, hanem Rousseau, a kinek a göttingenieken kívül a legtöbb hatása volt Szabó egész költészetére, gondolkodásának egész fejlődésére. Az *Émile* III. és IV. könyve az a hely, a hol e *Töredékek* eredetijét keresnünk kell. És noha egyes részletei — mint sorról-sorra kísért összevetéseinkből kitűnt — még szétszórtabb helyekről vannak összeszedve, mint *A' Kívánság*-é, a fordítás viszont a *Töredékek*-ben hívebb, a mi a következő kis párhuzamból mindjárt kitűnik:

Szabónál: ³

Az ember a más boldogságát csak a külső tekintetből ítéli meg; ott gondolja lenni, ahol épen nincsen, és ott keresi, ahol teljességgel nem lehet. A jó kedv nagyon bizonytalan jele ennek. A víg ember sokszor nem egyéb egy szerencsétlennél, ki csak másokat akar elámitani, és magát megbódítani. Ama vidám és nyájas mulatók a társaságokban többnyire szomorúak és zsémbesek otthon; és a házi cselédek szenvedik az ő társaságban tettett jó kedveknek büntetését. Az igaz öröm se nem igen tréfás, se nem igen víg. Féltvén ezt az édes érzést, róla gondolkodik, midőn vele él; gyönyörködik benne és szinte tart tőle, hogy el ne fogyjon. Egy valóban boldog ember keveset beszél és keveset nevet; a boldogságot úgy szólván a maga

Rousseaunál: ⁴

Nous jugeons trop du bonheur sur les apparences: nous le supposons où il est le moins; nous le cherchons où il ne sauroit être: la gaîté n'en est qu'un signe très équivoque. Un homme gai n'est souvent qu'un infortuné qui cherche à donner le change aux autres et à s'étourdir lui-même. Ces gens si rians, si ouverts, si sereins dans un cercle, sont presque tous tristes et grondeurs chez eux, et leurs domestiques portent la peine de l'amusement qu'ils donnent à leurs sociétés. Le vrai contentement n'est ni gai ni folâtre; jaloux d'un sentiment si doux, en le goûtant on y pense, on le savoure, on craint de l'évaporer. Un homme vraiment heureux ne parle guère et ne rit guère; il resserre, pour ainsi dire, le bonheur autour de son coeur.

¹ Többek között Hajnóczit, a ki id. munkájában a *Töredékek* eredetijét Rabener *Satiren* cz. könyvében jelöli meg.

² Toldy ed. 188. l.

³ Ed. Toldy 194—195. l.

⁴ Ed. cit. 41—42. l.

szíve körül húzza öszve. A tomboló öröm és lármás játékok csak a lélek unalmát és csemerét fedezik bé; de az igaz gyönyörködésnek szomorúság a barátnéja. A legédesebb érzékenységet a szív megindulása s könyvhullatások követik; és maga a rendkívül való öröm is inkább könyvezésre fakaszt, mint sem nevetésre.

Les jeux bruyants, la turbulente joie, voilent les dégoûts et l'ennui. Mais la mélancolie est amie de la volupté: l'attendrissement et les larmes accompagnent les plus douces jouissances, et l'excessive joie elle-même arrache plutôt des pleurs que des ris.

Vannak azonban részletek, a melyek ha szintűgy szóról-szóra megegyeznek is az eredetivel — igen szétszórt helyek kompilációi. A *Töredékek*-nek és az *Émile*-nek pontos viszonyát összehasonlításunk eredménye így állapította meg:

Szabó, ed. Toldy.

Első részlet, 188—190. l.

»Kegyelmes Uram! Élnem kell.«
Ezt mondotta egy szerencsétlen —
— Minden ingyenélő polgár
gazember.

Második részlet.

190—191. l. Csak annyiban
szánakodunk a más nyomorúságán
— — — egész tudományunk szá-
raz systemája.

191. l. És valóban, valamint a
társasági életben — — — ame-
lyekkel akarattunk ellen bír.

191. l. *folytatólag.* Vagynak
olyan emberek, kik — — — soha
nem lesznek könyörülők és kegyel-
mesek. (S miért?)

191—192. l. A szívnek ezen
hibája a nagyobb rendű emberek-
ben — — — soha nehezen nem
esett.

Émile, ed. cit.

Livre III. I. 332—336. l.

Monseigneur, il faut que je
vive — — tout citoyen oisif est
un fripon.

Livre IV.

II. 30. l. On ne plaint jamais
dans autrui que les maux dont on
ne se croit pas exempt soi-même
— — — que n'a point tout l'ap-
prêt de notre sèche morale.

II. 25. l. Si nos besoins com-
muns nous unissent — — — et
que l'autre nous ôte les biens dont
il jouit.

II. 36—37. l. Il y a des gens
qui ne savent — — — il n'est
pas miséricordieux.

II. 26. l. Le voir sans le sen-
tir — — — ne connoît de maux
que les siens.

192. l. Ah, ne nézze senki a maga méltóságának fényes polczáról — — a másikig alátaszíthatják.

192. l. *folytatólag*. Mert, még egyszer mondom — — ez az, amit egy halandó sem kerülhet el.

Harmadik részlet.

192—193. l.

Ellenben nincs meg Rousseau-nál a következő sorok eredetije: 192. l. Egy megaláztatott nagy urat — — öszveséggel érezi és szenved. ²

Negyedik részlet 194. l.

Azt mondják a bölcsekedők — — jövődő kínjait is előre általátta.

Ötödik részlet 194—195. l.

Fönt az egészet közöltük.

II. 31. l. N'accoutumez donc pas — — et inévitables peuvent l'y plonger d'un moment à l'autre.

II. 26. l. Les hommes ne sont naturellement — — voilà de quoi nul mortel n'est exempt.

Livre IV.

Igen összekuszált (mondatról-mondatra fölcserélt) részletek az ú. n. *Troisième maxime*-ből, (32—34. l.) előlről: La pitié qu'on a du mal d'autrui — — — odáig: Homme, ne déshonore point l'homme — három részlet kihagyásával: 32. l. 1. *bekezdés*: On ne plaint pas non plus un mouton — — — le sort des hommes; 33. l. 3. *bekezdés*: Il y a, disent encore nos sages — — le mal de la prévoyance.¹ és a 34. *lapon*: Respectez donc votre espèce — — — mais qu'il se retrouve dans toutes.

Livre IV. II. 33—34. l.

Il y a, disent encore nos sages — — — le mal de la prévoyance.

Livre IV. II. 41—42. l.

¹ L. alább a IV. részletet.

² Egy részlet (Szabó id. kiad. 193. l. Egyáltalában azt tartom... rossznak kiáltják az embert. Rousseau id. kiad. 32—33. l. En général, je juge du prix... l'homme si méchant) az *Émile* új magyar fordításából (*Emil vagy a nevelésről*. Írta Rousseau J. J. A francia eredetiből magyarra fordította Füredi I. Budapest, Franklin, 1896. 2. kiadás.) hiányzik.

Hatodik részlet 195. 1.

A hálaadatlanság sokkal ritkább
volna — — — az igaz jótétemény
sohasem csinált hálaadatlant.

Livre IV. II. 51. 1.

L'ingratitude seroit plus rare —
— — on l'enchaîne en le laissant
libre.

A második és harmadik részlet zavart egymásutánja — nem úgy, mint a rendszeresen kompilált *A' Kivánság*-é — arra vall, hogy Szabó az *Émile*-ből időnkint fordított egy-egy szebb gondolatot, utóbb (talán, mert Bacsányi kéziratot kért tőle) rendszeres egészsze foglalta össze. De nincs kizárva az a föltevés sem, hogy e részleteket (nem ugyan az összefüggés kedvéért) Szabó zavarta össze, hogy az eredetitől annál inkább távolodjék. Mert hogy Rousseaut, — mint említettük, — különösen pedig az *Émile*-t fordítani ebben az időben nem volt épen ajánlatos, az természetes. Nem ugyan irodalmi viszonyaink miatt, sem arra való tekintettel, hogy Németország bizonyos irodalmi köreiből ebben az időben egész hadjárat indul meg az *Émile* tanításai ellen (jóllehet nagy még a regény elterjedtsége), hanem politikai okokból. A reactionarius párt már kezdett fölékerekedni II. József szabadelvű eszméinek, szabad szellemének. S viszont, hogy e részletek, különösen az első, egyáltalában megjelenhettek, csupán a II. József halálakor bekövetkezett rövid áramlatnak köszönhetjük, a mely a Franciaország felől jelzett viharok első szellője volt.

Az első részlet különben egyébként is nevezetes, mert egy ismert szállóigének¹ első magyar fordításával kezdődik:

— »Monseigneur, il faut que je vive!»

— Je n'en vois pas la nécessité!

[— »Kegyelmes uram! Élnem kell!»

— Nem látom szükségesnek lenni!]

A' Kivánság-ban Szabó egy álmodott falusi életnek szépen festett képén helyezi el a modern eszméket, rousseaui elveket, mindenek fölött az emberszeretetét, a *Töredékek*-ben a poétikus rajz helyébe csevegésszerű elmélkedések állnak, a melyek (a hat részletben) a következő tárgyakat fejtegetik: 1. Minden embernek joga van élni; de ez a jog nemcsak újabb jogokkal, hanem kötelességekkel is fölruházza. 2. Ilyen kötelesség a szerencsétlennel jót tenni. Csak a ki sohasem élte át a nyomorúságot, az nem érzi át ennek szükségét. 3. A szájalom relativ érzés. Mindenki megérdemli a szájalmat, de leginkább a köznép, helyzete miatt. 4. A gazdag kevésbé szorul szájalomra nyomorúságában, mert maga idézte azt elő. 5. Az igazán boldog ember zárkózott. 6. Az ember a jótéteményekért természeténél fogva hálás.

¹ L. Tóth Béla, Szájról-szájra.

Mind igazi rousseau-i gondolat, eszmék, a melyek később a német romanticismus alapját tették, filozófiájának irányát jelölték ki, s a melyek már *Werther kesservei*-ben, nálunk utóbb *Fanny hagyományai*-ban módszert adtak az író kezébe: az olvasó érdeklődését az elérzékenyítés által fölkelteni és lekötteni. A wertheri műveknek alapgondolatát és — ha így mondhatjuk — módszer-tanát, de talán a romantikus drámáét is, összefoglalja véletlenül e pár töredék-fordítás.

*

Az eddigieken végig tekintve, megállapíthatjuk, hogy Szabó László eddig tárgyalt prózai munkái legnagyobbbrészt fordítások. átdolgozások, vagy legalább is idegen hatások tiszta tükrei. Az író alanyából tekintve tehát mindez igazában csak stilusgyakorlat volt, de olyan stilusgyakorlat, a mely irodalmunkban nem maradt hatás nélkül és a melynek irodalmunk történetében nem szabad nyom maradnia. Gessnernek, másrészt a göttingenieknél, majd Rousseau-nak hatása érdekes, mert jellemző vonásaik e munkáknak akkor, mikor Kazinczy figyelme is Klopstock követői felé, a hainbund költészetére irányul.

GÁLOS REZSŐ.

ADATTÁR.

EGYLEVELES NYOMTATVÁNYOK A XVIII. SZÁZADBÓL.

(Első közlemény.)

Az egyleveles nyomtatványok rendesen alkalmi művek. Külföldön a pápai bullák, császári pátensek jelentek meg ily egy levélen. Nálunk rendesen születés-, névnap, vagy más személyes jellegű alkalommal láttak napvilágot. Különösen Erdélyben volt ez szokásban, hol a kiváló férfiak emlékét haláluk alkalmával nagy folio-alakú íven versekkel dicsőítették, s ezeket a templomban kifüggesztették. Különösen gazdag a kolozsvári ref. belső templom, hol mintegy tíz ilyen egyleveles nyomtatvány őrizte meg több kiváló férfiú emlékét, melyeket Zoványi Jenő ismertetett e folyóirat egyik régebbi kötetében. Nálunk az ily egyleveles nyomtatvány csak gyéren fordul elő. Egy XVI. századból való magyar nyelvűt a budapesti egyetemi könyvtár őriz. Egy XVII. századi latin nyelvű brassai egyleveles nyomtatvány a m. t. Akadémia könyvtárában van.

Alább közlök három ily emlékversezetű nyomtatványt a XVIII. századból, melyek magas állású személyek emlékére készültek. Az elsőt a kolozsvári ref. collegium növendékei készítették 1718-ban Kemény Zsigmondné, szül. gróf Bánffy Krisztina elhalálozása alkalmával. A másik kettő a marosvásárhelyi ref. collegium növendékeinek műve. Az egyik báró Jósika Imre halálára 1726-ben íratott, a másik gróf Gyulay Ferencz tábornok 1780-ban bekövetkezett halála alkalmával látott napvilágot. Az elme e zsengeit a kegyelet és szeretet sugallta, s azért nem is kell a mai kor kritikájával tekinteni. Mindazonáltal nem lesz érdektelen ezek közlése, már csak azon genealogiai adatok miatt sem, melyek az ily alkalmi nyomtatványokban feltalálhatók; másrészt több oly férfiú írói munkásságához nyújt adalékot, a kik később más téren működtek.

I.

A' külső Embernek Romlásában Épültt Romolhatatlan Ditsőséges Élet. Mellynek tökéletességébe, sok és hosszas szenvedési után, már lel-

kére nézve szép tsendesen bé-érkezett, A' Méltóságos Gróf Uri Ifju Aszszony. BANFFI KRISTINA, Tekintetes, Nagyságos Gyerő-Monostori *Kemény Sigmund* Ur ő Nagysága Életének Párja. Kinek a' mint Életek kezdetében, úgy annak egész folyásában, az Isteni mindeneket böltsen el-rendelő kéz magát szépen ki-mutatá; midőn a' mint, mind édes Attyára, mind édes Anyyára nézve, régi nagy emlékezetű Méltóságos Uri Familiákból e' gonoszokkal 's nehézségekkel tellyes Világra való bėjövetelét rendelé. Ugy hogy hasonló régen virágzó Uri nagy Házakban nevel-tessék, éljen 's Életét-is végezze, böltsen meg-mutatá. Ugyan-is, ez Uri Ifju Aszszony Attyára nézve eredetit vötte; ama' régi, Magyar országban sok felső Tisztségeknél viselésével nevezetes Bánok Familiájából származott Méltóságos Gróff Losonczy Bánff György Urtól, Nemes Erdély Országának XVI esztendőök alatt hűséges Gubernátorától: kinek a' mint édes Attya, Méltóságos Losonczy Bánff Dienes Ur, Hazájának igaz Fija; úgy maga-is mind végig annak hűséges Dajkája vala. Édes Anyyára nézve pedig származott, a' régiséggel 's nagy Titulusokkal nevezetes Méltóságos Bethlen Familiából való nagy Gróff Uri Aszszonytól, Méltóságos Bethlen Kalára Uri Aszszonytól; kinek a' mint édes Anya Méltóságos Thoroczka Mária Aszszony, úgy moga-is az Aszszonyi rendet ékesítő virtusoknak nagy Példája vala. Ez illyen mind két Ágon, nagy Uri vérekből való származásához alkalmaztatott lön, mind fel-nevelte tése, mind egész élete. Mert noha Életének 12-dik esztendejében édes Attyától és Anyjától meg-fosztatván, árvaságra marada; mindazáltal az Isteni mint jó Atyai gondviselésből, fel-neveltetése lön a' Méltóságos Hadadi Vesselényi István Ur ő Nagysága Uri szép Házában, vele egy testvér Nénnye Méltóságos Bánff Kata Uri Aszszony ő Nagysága által; ki-is hozzá nemtsak igaz Atyafiui, hanem ugyan kegyes Anyai indúlattal és szeretettel viseltetvén, az igaz Idvezítő Hitben, kegyességben, Isteni félelemben, szép szemérmetségben, az Uri Aszszonyi rendet ékesítő minden Virtusokban úgy nevelé; hogy tsak nével, nem pedig valósággal mondattathatnék Árvának; mindenütt és mindenekben hűséges Tútora és ugyan Atyai jó Gondviselője lévén Testvér Bátyja, Méltóságos Gróff Losonczy Bánff György Ur ő Nagysága; mind addig, míg a' Házassági szent Életre alkalmas szép Ideje el-érkezhén, a' régen virágzó, ez Haza szolgálatjában nevezetes első Tisztségeket viselt, Uri nagy Familiából származott Tekint. Nágos Gyerő-Monostori Kemény Sigmund Ur ő Nága mellé, Házassági szent szövetség által törvényesen rendeltetnék, és azután 1714. Mindsz. hav. 2. nap. Lakodalmi szép Pompával Bonczidán Mélt. Gróff Losonczy Bánff György Ur ő Nága Uri Házánál adattatnék. Mellyben is a' régé tanult nagy Anya, Tek. Nágos Gyerő Monostori Kemény János Ur Árva Özvegye, Mélt. Teleki Anna Aszszony ő Nága által nagy kedves és örömmel fogadtatván, említett Férjével Házassági tisztaszent Életet éle. De tsak hamar ennek szintén kezdetiben, Ifjui szép idejének virágjában, el-érkezhék hozzá az ötlet lassan lassan fogyatósokféle nyavalyák között, az Isteni 's Atyai bölts látogató 's tanító kéz; melly e világi külső Életnek erősségére, javára, s nevelésére tartozó dolgokat s eszközöket, a' mint egyfelől tőle el-foga; úgy azok között, sőt ugyan

azok által, hogy Lelkét jó eleve Teremtő 's Megváltó Urához, mint igaz Jegyeséhez készitené, arra ötet hathatóson egész életében tanítá. Mert noha mind Uri Férje Házától, 's abban említett jó nagy Aszszonyától, mind kedves Testvér Attyafiaitól megkívántatható mindē szükséges Eszközök, hosszas nyavalyája orvoslására, reá való jó gondviselésre tartozó hívséges Dajkaságok ki-szolgáltatnának-is; látván mindazáltal mint Istentől tanított nagy bölts Lélek, mind ezekben 's ezekáltal, az Isteni tanító kéz ötet mire akarja vezérteni, a' szent Apostol mondása szerint, a' külső Embernek romlásában, a' belső Embernek éppülését 's újjúlását, és ama' romolhatatlan ditsőséges Életet; a' Házassági szent Életnek nyavalyáji miá bomlásra való készülletibē, amaz egyetlen-egy Fő Férjéhez a' Kristushoz szorosabban való tökéletes köttetését; rajta szánakozó, véle szívesen jól tenni kívánó Attyafiainak keveset használható munkájokban, e' világi életre tartozó minden jóknak majdan elhagyásában, Istenéhez mint Attyához, és nála le-tött örökségébe való bé-jutását a' mint buzgó foháskodási által kíváná, jó hiti által munkálódá, úgy osztan el-is éré: mert a' mint egyfelől a' külső életre tartozó dolgok benne és körülötte fogyatoztanak, úgy másfelől sokkal nagyobb mértékben az igaz Idvezítő Hit (mellyben édes Szüléji 's Gondviselőji, és a Krisztus mellette lévő szolgálji által neveltetett) benne erősödött 's gyökerezett; a' minthogy a Testtől 's minden külső dolgoktól meg-válásra való készülletiben e' Nemes Lélek maga jeles, szép és szent munkáit, mindeneknek a' mint tsudájokra, úgy méltán követhető Példájokra ki-is mutatá; midőn az Isteni szent kegyes életnek valóságos gyakorlásában, az Isten beszédének olvasásában, hallgatásában, 's arról való szorgalmatos értekezésbē, a buzgó közönséges és magános helyeken való Imádkozásokban, szívbeli Istenhez való foháskodásokban, minden maga dolgainak Istene szent kezére való bízásában, Isten Atyai szent akaratjában való megnyugvásban, Kristusához, Megváltó édes Urához hiti által állhatatos ragaszkodásban, magát szüntelen gyakorolván; és ugyan mint erős vitéz minden nehézségeken győzedelmeskedvén; végre az Isten hívséges Szolgája 's körülötte lévő Felei előtt istenes szép beszédei, és mintegy Confessiója között, szép tsendesen Lelkét, Teremtő 's Megváltó Urának meg-adá, ez jelenvaló Esztendőben, Sz. Iván hav. 6-dik napján, reggeli 6 órakor; Életének 22-dik Esztendejében, Hagyván keserves Uri Férjének, minekutánna a' Házassági szent életben véle együtt 3. esztendőket és 8 hónapokat élt volna; a szomorú gyászszal egybe köttetett nagy kárt, azon Uri Házbā való nagy Anyának mint jó Aszszonyának keserűséget; az egész Uri Kemény Háznak maga ditséretes jó emlékezetit. Nevezetesen pedig ez ő illy véletlen szomorú Halálán gyászba borult Uri nagy Bánffi Házban, édes Attya helyén való hívséges Gondviselő Testvér Bátyjának, Mél. Gróf Losonczi Bánffi György Urnak; és hozzá mindenkor igaz Atyafiui szeretettel, sőt ugyā Anyai indúlattal viseltetett Nénnyének, Mélt. Bánffi Kata Uri Aszszonynak, úgy Mélt. Bánffi Mária, Kalára, Susánna Uri Aszszonyoknak, véle egy testvér kedves Attyafiainak mindenkori ditséretes emlékezetivel elfelejthetetlen nagy szomorúságot. Mindeneknek pedig utolsó végekre való

készületekben méltán követhető jó Példát. Arra pedig szomoru Alkal-
matosságot, hogy jó Aszszonyához, kegyes Pátrónájához, és a meg-
keseredett Uri nagy Házakhoz való kötelességét, ez utolsó Tisztesség-
tétellel mutassa-meg, a *Kolosvári Reformatum Collegium*.

A kilencz Musák *Halotti* solennitást illenek.

- Melpomene.* Szemérmes Szüzei kies Hélikonnak,
Böls Isten Aszszonyok, vezéri Nimfáknak,
Tegyünk tisztességet e' nagy *Uri Ház*nak,
Legyünk kesergői gyászos' bánatjoknak.
Gyászomat én gyászszal kész vagyok újítani,
Halálos esetén veletek bánkodni,
Koporsója mellett addig keseregni,
Míg tétetik Teste a' földbe nyugodni.
- Clio.* Zöldellő *laurusom'* én is félre tészem.
Sárga Tziprus ággal fejemet fedezem,
Kegyes életéről hogy meg-emlekezem,
Méltó dicsérettel Koporsóba' tészem.
- Thália.* Meg-szünöm illeni szép Komédiákat;
Barmim járom alá nem hajtják nyakokat,
Híves forrással sem enyhítik szomjokat,
Míg sirásban töltök elrendelt napokat.
- Euterpe.* Keserű fűzfára Musikám' függesztem,
Mások bús elméjét véle nem élesztem;
Gyötrő bánatokkal magamat epezzem,
Keserves jaj szókkal sirjába' eresztem.
- Terpsicóré.* Hangos Tziterámnak rezei nem zengnek,
Ifjaknak 's szüzeknek örömök meg-szünnek,
Mivel kesergője vagyok ez esetnek:
Nyugalmat kívánok az elesett Testnek
- Érátó.* A' szép Éneklésnek vagyok böls Mestere:
Méltó ditséretit rendelem versekre;
Mellyeket úgy bizok éneklő seregre,
Szomorúan mondják emlekezetire.
- Calliopé.* Állj-meg Utonjáró! tekints e' Táblára,
Reszkető kezemmel rá rajzolt bánatra:
Itt nyugszik az Urban Gróf Bánffi Kristina!
Könyvezvén nellőle térj kezdett utadra.
- Uránia.* Én a' fényes Égnek részeit vizsgálom,
De állandóságát sehol nem találom;
E' szomoru *Házat* azért vigasztalom,
Fonnyasztó bánatját enyhítse, javallom.
- Pólihimnia.* Birok Lött-dolgoknak emlekezetivel;
E' gyászos Pompáról nem felejtkezem-el,
Fel-jegyzem e napot elmémnek élivel,
Gyászt illek ez időn Társim seregivel.

Makai Samuel, Coll. Seniora.

Testnek a' Lélekkel vagyon
Mindenkor minn tusakodjon,
És a' miért ne alkudjon
Együtt, hanem viszszaalkodjon:
Ezek mert természetekben
Ellenkeznek az emberben;
Még- is sokká egyességben
Lésznek, 's tésznek embert egyben:

De ha lészen meg-oszlások
 Embereknek meg-halások;
 Esik mindjárt ki-mulások,
 E' Világtól bútsúzások:
 A' por porrá, mint vólt, válik,
 És a' földdel meg-békéllek;
 De a' lelket meg-frisselik
 A' hit, öröm, 's égbe viszik.
 Hát hol' Bánffi Kristinának
 Testét adták föld gyomrának,
 A' hit 's öröm Jehovának
 Lelkét adta Kristusának:
 Mert hitt, 's hiti jutalmának
 Kellett lenni, és Fjának
 Halálára az Atyának
 Illett nézni, mint Birónak.

Kibédi Márton; Coll. Contrascribája.

Tökéletességnek tiszta eredetit,
 Szentségünknek ékes tífira öltözetit,
 Igasságnak, örök életnek kútfejt
 A' bűn meg-zavarta minden folyomatit:
 Ezért bűneinknek 'söldja lön a' Halál,
 Világ mezejében ki szüntelen kaszál;
 Szorongató szükség 's bánat ezért talál;
 Nemes erkölts, szépség ez ellen nem használ.
 Ezért meg-oszlatni kívánnak a' szentek,
 Hogy romlandóságból fel-építtessenek,
 Kristus igassága légyen öltözetek,
 Amaz el-rejtetett Manna eledelek.
 Ugyan-is az URban meg halók bóldogok,
 Kiváltképen kiket e' fontos tsapások
 Nem találnek, mellyel mostan sok országok
 Tsapdostatnak, fekszik rajtok gyalázatok.
 Bóldognak mondhatod hát Bánffi Kristina
 Magad' Kemény Sigmond Ur hívséges Társa
 Ki valál, vitettél mert olly költsos várba,
 Hol, nem lészen részed semmi változásba.

S. Pataki Sámuel; Coll. Assessora.

Sok változásoknak mezeje e' világ;
 Mellynek a' parlagán noha sok szép virág
 Nő, de szépségében nintsen állandóság,
 Ennek ő lépése egy nyomba mert nem hág.
 Ha ma egészséget és nagy kedvességet,
 Mosolygó szépséget, bútól ürességet
 Enged; de holnap hoz ránk kedvetlenséget,
 'S édes örömhöz tóld keserű véget.
 Én Bánffi Kristina, világ hívságának
 Im' tüköre vagyok változó sorsának;
 Ki kevés örömet kóstoltam javának,
 De sokságát láttam bokros gonoszszának:
 Mért utánnam vetett nyavalyák által lest;
 Reám olázkodni bizony nem-is volt rest;
 El-is esék hamar ez a' nyavalyás Test
 Miatta, rút büzzel melly most koporsót fest.

Jól van! Jészushoz mentt testől megváltt Lélek.
 Ez előtt nem éltem, de már vígan élek;
 Soktól féltem eddig, de immár nem félek:
 Élők ti veletek hát én nem tserélek.

Tatai A. János; Coll. Assessora.

Sok sohajtás könyhúllatás im' mindenütt láttatik;
 Tsak jajgatás, panaszkodás, mindenütt hallattatik:
 Vig mulatás, kedv folytatás, nagy fogságban tartatik;
 Mert meg-válás, szabadulás, haláltól nem adatik.

Ezt mutatja, bizonyítja e' Meghólnak példája;
 Ezt siratja, és óhajtja, gyászos Udvar Pompája;
 Mivel tudja, szemmel látja, hogy oda hü Dajkája;
 Hívek Attya, mert hívatta, 's lett már egek lakója.

Kegyességgel, szelídséggel, mivel éltében fénlett,
 Emberséggel, szép hűséggel, Férjéhez viseltetett;
 Termetével, erköltsével, mindenütt híresedett;
 Igaz hittel, 's nagy reménnyel, most Istenhez vitetett.

Meg-ütközött, és meg-győzött, próbás háborúságot;
 Bút el-üzött, le-vetkezett minden nyomorúságot;
 El-költözött, 's fel-öltözött, végetlen boldogságot;
 Mert keresett, 's már meg-szerzett gyöngynél drágább jószágot.

Gyulai Ferencz, Coll. Assessora.

Megszólítása a' Meghólnak: Mát. 16:24.

Nem felsőbb Tanítvány édes Mesterénél.
 Kristina! Kristushoz kereszttel eredél,
 A' nagy Kemény *kerlbe* mikor helyezettettél;
 Mert világi jók között sok nyavalyát érél;
 Valóság, mert neved magával azt hozta;
 Ki *Keresztjén*, lenne Mártíromok társa,
 Sok nyavalyák által jutna-is próbákra,
 Kálvária hegyre Kristusnak útára.

Kristina! Kristusod három nap' volt halva;
 Három esztendőt Tés töltél nyavalyákba:
 Kristina! Kristusod osztán fel-támadta,
 Hogy haláloed után vinne Mennyországba.

Óhajtás a' Keservesekért:

Hármas Egy-valóság! az Anna *Özvegyet*,
 Ki Mára' vizében rég hogy már evezett;
Özveggy Férjét, ki Bánfi *Házzal* szövetezgett,
 Uj örömmel töltsd-bé, 's e' két Ház *Sereget*!

Telegdi P. István; Coll. Assessora.

Valamíg bujdosnak hívek a' kék égnek
 Alatta, mezején siralom völgyének;
 Terhes gonoszokkal mind addig küszködnek,
 Tsendes nyugodalmok nintsen életeknek.

Kiván ezek után Világ olázkodni,
 Titkos hálójába őket keríteni,
 Ezekben Isten-is magát meg-szentelni,
 Szokta, 's tsapásokkal őket látogatni.

Méltóságos Aszszony! nagy példa vagy ebben,
 A ki sok fájdalmat viseltél testedben;
 Sokszor a' Márának keserű vizében
 Teli töltt pohárod' meg-ittad élttedben:
 De már holtod után Szentek Seregében
 Vagy, Jésus Kristusnak egyesülésében;
 Hol' az Istent látni, 's tisztelni lélekben
 Nem fáradsz-el, annak buzgó szerelmiben.

K. Batzoni Gergely; Coll. Al. és Parv. Tanít.

Nem egyéb e' Világ, hanem egy kalitka,
 Mellybe zárta embert Mennyei Ur titka;
 Vigsága hol a' szívnek titka,
 Mert érdeklő bűnnek sebes átka.
 Ha víg nevetségre mostan nyílik szája,
 Nem reméltt felhőbe majd borúl ortzája;
 Ha ma hatja, holnap fordul vakja,
 Inában van gyakor veszély árja.
 Ezért romlik hamar földből való tserép,
 Tüs-gyökerű 's éles-törű Nemesi nép,
 Bár légyen szép mintegy Angyali kép,
 A' Halálnak de révére majd lép.
 Illy változó sorsnak én vagyok példája,
 Kit világnak ráza sok törös próbája;
 Által-jára Halál megvonnt íjja,
 Lelkem' várát mellyel régen víjja.
 El-hunyék élttemnek tündöklő fáklyája;
 De Lelkem a' magas kék Egeket járja:
 Sir-halmára, koporsó gyalmaára,
 Testem juta, 's méne nyugalmaára.
 Nem rémit már dőlőfős Világnak dagályja,
 Nem fenyeget Halál' haragos szabályja;
 Mert bástyája, 's magas kösziklője
 Én Lelkemnek az Egek' Királyja.

Tsepregi T. Ferencz; Coll. Al. és Poét. Tan.

Nints embernek soha olly friss palotája,
 Avagy téli füsttől kormos kunyhótskája,
 Hova Dánieltől látott Kos példája
 Ne menjen, 's ne légyen annak akadályja:
 Mert hosszabbik szarva, a' felsőbb rendeket;
 Rövidebbik szegény sorsú embereket,
 Nap nyugot' 's Északon az idős véneket
 Rontja, s Nap-keleten a' kis gyermekeket.
 De, jaj! nézd, szarvával dühösködik Délre,
 'S ott-is minden erőst öklel ő csak félre,
 Nem hajtván sem poros, sem a' gyöngyös székre;
 Mint ez *Méltóságos Aszszony* példa erre.
 No azért, ki a' szép harczát meg-harczolta,
 'S az ő Jegyesének lelkét im' meg-adta,
 Testét ő Annyának földnek ajánlotta,
 Ott már vigadozzék a' hová óhajta.

Tsétsi M. Mihály; Coll. Al. Thec. és Synt. Tan.

Uri termet, érték, 's világi ditsőség,
 'S mindent felyül múltó mesterség, 's vitézség
 Koronázott, 's szépen fel-ruházott
 Sok Urakat, 's földi Királyokat:
 Ritka szeméremmel, 's drága jó erköltstsel,
 Sok Szűz 's Aszszonyi rend fénllett hírrel nével,
 Mint *Támiris*, avagy *Sémirámis*,
 Vagy a' szép szűz Római *Praxédís*.
 De ezeket Halál mind bé-zárta sírbe,
 Mondj hát olyan dolgot, melyet ne zárjon-be?
 Illyen *virtus*, melly zöld mint a' mirtus,
 Illatozik mint jó szagú tziprus:
 E' *virtussal* kívánt szépen illatozni
 Gróf BÁNFFI KRISTINA Aszszonyi zöldelleni;
 Ég tengelyi hát 's föld kerületi
 Míg fenn tartnak, fenn áll ditséreti.

Délsei László, Coll. Al. és Etym. Tan.

Egyedül magában az Isteni Felség
 Bóldog, ezenn kívül hervad minden szépség,
 Mint füst el-enyészik világi ditsőség,
 Szennyes gyászra fordul Királyi ékesség.
 Vigyázz hát, mert meg-ísal, hidd-el, e' rossz világ;
 Meg-romlik, valaki ennek tóribé hág;
 A' veszedelemre vezető útja tág;
 Ha kísért, ha mit ad el-ne vedd, mert hivság.
 E' romlandóságnak világos példája,
 Jó emlékezetű Gróf BÁNFFI KRISTINA;
 Világi éltében *virtus*nak Leánya,
 E vólt, de véletlen lön Halálnak rabja.

Szalhmári P. Sándor; Coll. Alum.

Számtalan gonoszink jajjal szaporodnak,
 Gyászos esztendejink ím' nem újúlhatnak;
 Nagy Isten! te tudod okát mind azoknak,
 Diszét miért rontod rongyollott Hazánknak.
 Haragod jeleit hatalmad mutatja,
 Mint e' Méltóságos *Ház* ezt bizonyítja,
 Midőn illy Aszszonyinak szavát nem hallhatja:
 Mond meg *Eccho* azt, ki látogattya? *Ecch.* Attya:
 Attya, mert ez így szól: Istenem, Szerettem,
 Értte mindeneket tsak semminek véltem,
 'S már fő méltóságra menybe helyeztettem;
 Jutalmat hát tőle ha szenvedtem; *Ecch.* vettem.

B. Szénás Ferentz; Coll. Al. és Rud. Tan.

Pályám meg-futottá, harczom' meg-harczoltam; 2. *Tim.* 4:8.
 Végig tusakodtam, hitem' meg-tartottam;
 Jésumért magam' híven meg-tagadtam, *Mát.* 16:24.
 Testieket bátran értte hátra hagytam. *Fil.* 3:8.
 Tudom, kiben hitté, azért letőtt kintsem'. 2. *Tim.* 1:9.
 Meg tartotta nékem, mellyre őriztettem
 Hit által; hát részem vagyom 's kies helyem, 1. *Pét.* 1:5
 Nyilván örökségem szép jutott énnékem. *Sólt.* 16:6.

Teremtömnek lelkem', földnek adtam testem'
 Mellyből vétettetem; de bizonynal hiszem, *Préd.* 12:9.
 Hogy fel-támad testem, mert él én *Goëlem*, *Jól.* 19:25.
 Azzal vitézkedtem, ennél van hát részem. *Jel.* 3:21.

Gróf BÁNFFI KRISTINA magát így biztatta,
 Méltán-is, Kristusa mert lött lelke árra, 1. *Pél.* 1:19.
 Nintsen semmi kára, nem árt pokol zára, *Róm.* 8:11.
 Mert Kristus kövára, kit-is hozzá vára. *Sólt.* 18:8.

Dési Ferentz, Coll. Alum.

A' Meghólnak szavai:

Jaj melly véletlenül fáklýája kedvemnek
 El-alvék', mert mikor közepít éltémnek
 Élném, hát sujtoló veszszeje Istennek
 Rám szálla, 's Tagaim oszlani kezdének:
 De a Lélek bátor, semmit-is nem haboz,
 Hartzol a Halállal készülven útjához,
 Siet ahoz a' ki néki zöld ágat hoz;
 Nem múlatoz, de fut idvesség Urához:
 El-érkezik, 's ottan Lelkemet el-telé
 Nagy öröm, 's az Urnak bátran ezt felelé;
 Győzedelmeskedtem, ültess jobbod felé,
 Mert véred nékem-is bűneim el-törlé.
 Akkor a' Völegény megfáratt lelkemnek
 Jobb-kezet nyújt, 's helyt ad, mint saját hivének,
 Ezt mondván, részese vagy ditsőségemnek,
 Részese mert vóltál sok szenvedésimnek.

Szilágyi P. Mihály; Coll. Alum.

Romlandó éltünknek valamig sátorát
 E' földön viseljük, érezzük romlását;
 Isten mert gyakorta haragjának borát
 Mi reánk köszöni, 's itatja pohárát.
 Ne tsudáld hát, ha nints itten állandóság;
 Im' mindent elegyít méreggel romlottság,
 Vigságunk' követi gyakran szomorúság,
 Virágát éltünknek hervasztja sárgaság.

Példa lehet erre Gróf BÁNFFI KRISTINA;
 Kinek egy idejig délben fénlő Napja
 Homályba borula; de Jésus' markába
 Lelkét ajánlotta, melly vólt egy fő tzélja.

Nem fél e' lelki Szüz e' lelki hartzában,
 Olajja mert bővön vagyón lámpásában,
 A' Bárányt követte a' lakodalomban;
 Mellyért ékeskedik már koronájában.

Ertsei N. János; Coll. Alum.

Ámbár tisztasága tessék mindeneknek,
 A' gazdag Ofírból hozatott ezüstnek,
 Mellyet már hét ízben lángja közt a' tűznek
 Vas serpenyője meg-frisselt az Ötvösnek.

Ámbár a' salaktól idegen aranyak
 Tisztaságán szive kapjon a' bányásznak;
 De ezeknél még-is, a' szent Mennyországnak,
 Kintsét az igazak itélik tisztábbnak:

Méltán-is, mert a' ki élteben szert tészén
 A' Mennyei kintsre, az olyan egészen
 Hólttakor-is kétség nélkül bődög lészen,
 Mivel öt' pálmája akkor várja készen.

Te-is, kegyes Aszszony, bődög vagy éltednek
 Végén-is; mert habján világ tengerének
 Míg úszál, kereséd addig a' Mennységnek
 Kintsét, mellyhez nem fér szennye az időnek.

Bődög leszsz már Lelked ott-fenn Mennysorszáiban :
 Hiredet-is nálunk addig a' kapukban
 A' te ditsérőjid forgatják szájokban,
 Míg szarvasul' a' Hóld havi forgásiban.

Verestói György; Coll. Alum. és Rhet. Tan.

Jóllehet embernek itten állapotja
 Bődogságban légyen helyheztetve útja,
 Minden szándékának kívántt foganatja
 Teljék, és szívének ne essék bánatja.

Mindazáltal végbe kinek-kinek czélja
 Ugy mégyen, a' miként Isten parantsolja;
 Mivel az ő titkát szív fel-nem találja,
 Sem emberi elme azt ki-nem gondolja.

Innen némellyekben több jóknak példáját,
 Némellyekben pedig külső ábrázatját
 Adja-ki; mindenek hogy ő akaratját
 Tanúlják, 's ditsérjék mindeneknek Attyát.

Ennek szép példája ez Uri Aszszonyban
 Bőséggel ki-tetszett BANFFI KRISTINÁBAN,
 Ki helyheztetve volt külső 's belső jókban;
 De tzélját el-érvén, nyugszik Mennysorszáiban.

Baló Pál; coll. Alum.

A' meghóltak szavai.

Három ellenségem vólt míg földön éltem,
 A' Sátán, e' Világ, és a' magam Testem;
 Kikkel meg-harczoltam, lévén én Vezérem
 Kristusom, 's nyertesen győzedelmeskedtem.

Már el-végeztetett futásom' pályája;
 Kezemben van hitem' zöldellő pálmája;
 Fejemet keríti élet Koronája;
 Illatozom szépen, mint Sáron rósája:

Az Éden kertének vagyok már lakója,
 Hol a nagy Istennek hatalmas jobb karja
 Meg-fáratott Lelkemet igasságban bírja;
 Setét bóltotskában tetemim' nyugtatja.

Szigeti T. István; Coll. Alum.

A' Bölts Férjfi mondja: jobb minden dolognak
 Vége kezdetinél; jobb napja halálnak
 Születés napjánál, mert ez sok gonosznak
 Kezdeté, de ama' vége a' jajoknak.

Gondold életemet ha én elő hozom,
 Bús esztendejimet hogyha meg-gondolom,
 Kevés vólt világon jó izü lakásom;
 Kereszt, sok nyavalya bántotta vígságom.

Már el-érvén végem' vágyon nyugodalmom.
Melly 'sólddal tartoztam azt meg-adtam, 's nyugszom,
Porból fel-kelésem' nagy örömmel várom;
Tudom kibén biztam, azért nem leszsz károm.

Radnótfái Sigmund; Coll. Alum.

Isten Dékrétoma meg-nem változhatik;
Halál által minden világból ki-múlik,
Valaki a' testi Atyától születik;
Tsak föld, azért földbe viszsza térítettik.

Magán tapasztalja most ezt a' Bánffy Ház;
Mellynek virtussai számosak, mint sok száz;
Ereje sem olly vólt, mint tserépre kentt máz;
Nézd, egy ijjesztő váz illy erőt mint meg-ráz.

Ezen Uri Háznak egyik élő Ága
Erre légyen példa, Gróf BÁNFFI KRISTINA;
Kit Halál le-vága, de semmit nem árta,
Mert Kristus által lőtt Istennél váltsága.

Baróti Miklós; Coll. Alum.

Thália hárfáját szomorán zendíti,
Szomoru zengéssel nótáját tetézi;
Tetézi, mert búknak keserű árai
Aradának reánk, mint tenger habjai.

Hab módra változik termet, pénz, gazdagság,
Gazdagsággal fénlő királyi méltóság;
Halál mérge ellen nem lehet orvosság,
Mert kedvezés nélkül mindeneket le-vág:

Le-vágá véletlen Gróf BÁNFFI KRISTINÁT,
Im' KEMÉNY SIGMOND Ur életének Párját;
Ki-is ez életben meg-futván pályáját,
Hitinek el-nyerte zöldelő pálmáját.

Görgényi Cs. Móses; Coll. Alum.

A' mi életünknek siető órái
Olly gyorsak, mint sebes Aeolus postái;
El-futnak embernek mulandó napjai
Gyorsabban, mint tenger' nyargaló árai.

Nem késik utánnunk, 's nem vár-meg bennünket,
Postán küld utánnunk Isten követeket;
Szabott kinek-kinek olly határt 's végeket,
Mellyen senki által nem léphet 's nem mehet.

Példa erre mostan Gróf BÁNFFI KRISTINA,
Kit Isten élete' közepin ki-vága;
El-szárada ugyan élete virága,
De Lelkének már van örök bódogsága.

Losontzi István; Coll. Alum.

Keresztfán kínomért kint látott Kristusom,
Érttem halált kóstolt Megváltó Jézusom,
Ki által lett nékem meg-szabadulásom,
'S a' bűn alól való fel-óldoztatásom:

Hozzád siet Lelkem, veled kíván lenni,
 Szentséges színednek látásával élni;
 Fogd kézen, engedjed országodba menni,
 Kiért életedet sem szántad le-tenni:
 Várván-is vártalak Felséges URamat,
 Hogy vedd füleidbe én imádságomat,
 Minthogy szent véred el-mosta rúttságomat,
 Lelki kösziklára állítsd lábaimat.

Pókai Bénéjámín; Coll. Alumnussa.

Ollyan az embernek e' földön élete,
 Mint béres el-futó idejének töltte,
 Mellyben nints bődögság, hanem ennek része
 Munka, és fájdalom 's gyötrődés szélvészé.
 Ne vágyjon hát senki e' Világban élni;
 Hanem igyekezzék ebből ki-költözni,
 Égi jóknak egyik részesévé lenni,
 Szentek seregével együtt örvendezni.

Ez Uri Aszszonynak e' vala főtzelja,
 Látván melly sok gonosz világ útát állja,
 Inkább kívánt lenni fényes Ég lakója,
 Mint világ múlandó javának bírója.

Trintséni Pál; Coll. Alumnussa.

Jajjal jó bé ember Világ pusztájára,
 Jajjal kitsinységből nevededik nagyra,
 Jajjal életének nagyobb részét bírja,
 Jaj viszontag ismét világát el-öltja.
 El-óltatva vagyon Gróf BÁNFFI KRISTINA;
 Ki, miként tudjátok, éltében vólt Mára;
 Mára, mert nyavalya mint sebes viz árja,
 [Rá todult] 's rontotta miglen el-oszlatta.
 El-oszlatta bátor, 's koporsóba zárta;
 De mivel a' Kristus vólt néki barátja,
 Nem árthatott semmit nyavalyák fulánkja,
 Hanem ezek által ment a' bődögságba.

Vitkai László; Coll. Alumnussa.

Aszszonyi diszesség, lelki belső épség,
 Kárbunkulust, sáfirt felyül muló szépség,
Ez Uri Aszszonyban, szent szemérmesség,
 Noha taláztatott, kegyesség szelidség;
 De, jaj! ékessége, tettetes szépsége,
 Romlik, omlik, bomlik, oszlik ékessége;
 Halál mérges szele fú, 's hervad zöldsége;
 De hiti gyümöltse él jó reménsége.
 Mert noha szent Attya eleve dorgálta,
 Mint gyenge Leányát vesszővel sújtólta,
 Hoszsza tűrő Lelke de meg nem útálta;
 Mellyért ditsőséggel Ura koronázta.

Kolosvári P. Sámuel; Coll. Alumnussa.

Megtérésedet ne halaszd vénségre,
 Iffjuságnak virágát hogy rendre
 Aldozd Istennek, téged a' Bölts erre
 Int félelemre.
 Tudta bizonynyal e' dolgot jó renddel,
 BÁNFFI KRISTINA, ki nagy kegyességgel
 Elt e' világon, 's józan eszességgel,
 'S jámbor étellel :
 Iffjuságának virágát Istennek
 Szentelvén, azért az örök életnek
 Isten-is ifljan tévé részesének,
 'S örökösének.

_____ *Décsi K. József*; Coll. Alumnussa.

Életek végéről midőn elmélkednek
 Sok erős Férjfiak, Haláltól rettegnek,
 Illy bajnokkal szembe miként mehessenek,
 Történik hogy sokszor kétségbe essenek.
 De ki bizodalmat a' Krisztusban veti,
 Ez Halál erejét mintegy tsak neveti,
 Mert ha eltelnek-is rövid esztendeji,
 De örök bődögság azonnal követi.
 Ez *Uri Aszszony*-is mivel élt Krisztusnak,
 Semmit nem irtózott mérgétől Halálnak ;
 Mert halál útja vólt nagy bődögságának,
 'S Mennyei Hazába való jutásának.

_____ *Zilahi Dávid*; Coll. Alumnussa.

Sokan hányták azonn régen elméjeket,
 Talám még mostan-is futtatják eszeket
 Némellyek, miképen nyújsák életeket
 Hoszszára, hogy halál ne érje végeket.
 Irják *Paracelsus* felől, azt mondotta :
 Hogy ő halál ellen orvosságot tudna,
 Tsetsemöt kezébe tsak valaki adna,
 Ugy nevelné hogy az soha meg-nem halna.
 De igéretinek ő meg-nem állhatott ;
 Ö-is mint a' többi, a' földbe dugatott.
 Ugyan-is orvosság más nem találtatott
 Halál ellen, hanem mellyet Krisztus mondott ;
 Szent János ötödik része bizonyítja,
 Holott Jésum Krisztus beszéde azt tartja :
 Ki Istenben hiszen, 's igéjét hallgatja,
 Az idvezül, örök halál azt nem rontja.
 Gróf BÁNFFI KRISTINA elég példa erre ;
 Kit a' testi halál keserüségünkre
 Noha most el-ólta, de nem lőn vesztére,
 Jésum Jegyesével mert már él kedvére.

_____ Említett Néhai Aszszonya Nénnyét szánván, tsekély verseivel
 így tiszteli Gróf Széki *Teleki Mihály*, Urfi ; Publicus.

_____ Elejitől fogva a' serény okosság
 Nem szünt-meg vizgálni, miben a' valóság,
 Kiben találtatik-fel a' fő bődögság,
 Melly örökké tartna van-é olly gazdagság.

Nyilván van mindennél, olly érték és szépség
Nintsen, 's nem-is lehet olly fénlő tisztesség,
Betsület, Uraság, sem Tsászári Felség,
A' mellyért adatnék az örök idvesség;

Sem, hogy ezek által a' Halál fulánkját
El-kerülhetné, ki ne látná kapuját:
Ez emésztő féreg életünk virágját
Mind addig tsipkedi míg érzi nyers vóltát.

Nem nézi reggeli, sem déli nyílását,
Sem dél után késő estve virágzását,
Tellyes növéseére való el-jutását,
Egyaránt le-vágja gyengéjét 's kóróját.

Imé előttünk van a' világos példa;
Világ színes javát ki alig kóstolta;
És mikoron jutna tellyes ki-nyílásra,
Juta nagy hirtelen sorsa hervadásra.

Néhai Aszszonya Nénnyét így tiszteli Gróf Széki
Teleki Ádám Urfi; Rhetor.

Az elmés Sénéka régen tanátsolta:
Hogy bátran adhassad Lelkedet halálra,
'S nagy örömmel léphess révének partjára,
Mikor el-közelget éltednek határa;

Elmédet szüntelen függeszszed reája,
Forogjon előtted utolsó órája
Éltednek, hogy mikor érkezik postája,
Lelked magát bátran kezébe ajánlja.

El-ment a' halállal nagy lelki készséggel
Gróf BÀNFFI KRISTINA, ki szép kegyességgel
Tündöklött éltében, most lelke örömmel
Örvend az Angyali ditső szent sereggel.

Gróf *Bethlen Farkas*, Urfi, Syntaxista.

El-múlándó 's változandó e' rosz világ,
Minden dolga s leg-főbb java olly mint virág,
Bár szemléld-meg. Hányd-meg, vesd-meg,
Nintsen benne állandóság.

Igy hát mit téssz, jaj! hová térsz ha rád talál,
A' tört vető, 's téged leső sárga Halál,
Ki mind vezért, Gazdát 's 'sellért,
Ha hol talál el-lekaszál.

Kegyességhez, szent élethez kell hát nyúlni,
Erős hittel 's reménységgel kell el-hinni,
Hogy életet, Idvességet,

Ama Sáfár kész meg-adni.
Im' ez *Uri Aszszonyt* hiti így biztatta,
Hogy Mennyekbe le-tött kintse van meg-tartva;
Bizodalma, Meg-nem tsalta,
Mert van része bődögságba.

Rédei József, Urfi; Rhetor.

Beszélgetés a' Lélek és a' Test között.

- T. Jaj! minémü felleg fogá örömemet,
Melly nagy fekete gyász borítá kedvemem,
Mert látom hogy mindjárt meg-kéri lelkemet,
Tovább nem vihetem világon életemet.
- L. Felleg 's fekete gyász örömed mért fogja,
Hogy halál eltéved tovább nem bocsátja?
- T. Világnak is tovább mert szemem nem látja
Semmi ditsőségét, 's javait sem adja.
- L. Múlándó Világnak minden fényessége;
Nintsen a' Léleknek benne ditsősége;
Jóllehet, a' Testnek tetszik édessége,
De bizony néki-is tsalárd ellensége.
- T. Ha így! Miért laknám én ellenséggemmel?
Jer menjünk, holott nem lészünk félelemmel.
- L. Nekem-is e' tetszik, oda siessünk-el,
'S ditsérjük az Istent mi-is több szentekkel.

Czegei Vass József Urfi; Rhetor.

Oh, Halál! mért hozál illy szomorúságot
Közinkbe? mért mutatsz illy mostohaságot
Hozzánk? mért viszed-el kegyes Aszszonyunkot?
Kérlek! mért borítasz gyászba mindnyájunkot?

A' Halálnak szavai az Udvarhoz.

Hogy meg-maradhasson valaki életben
E' földön, épen nem kedvezhetek ebben
Senkinek; mert minden foganttatik bűnben,
Bűnnek pedig 'söldja Halál, tudja minden.
Azért gyengék, ifjak, értt elméjü vének,
Nagy urak, közrenden lévőek, és szegények,
Böltsek, tudatlanok, bátrak, erőtlének,
Egyszeri halállal tartoznak Istennek.
Hát ne törődjete, hogy ezt tselekedtem;
Mert parantsolatját Istennek követtem,
Hogy ez arany Ágat le-vágjam, küldtettem,
Le-vágtam 's Istennek elejibe vittem.

Czegei Vass Miklós Urfi; Rhetor.

Mint virágos kertben szemnek tetsző virág,
Gyümöls-fákon bővebb gyümölsöt termett ág
Le-vágatik, addig míg fene ojt nem rág,
'S urának kertésztl adatik mint újság;
Sintén úgy e' szép Ag Gróf Úr Bánffy Háztól
Ki-vágotott mostan váratlan Haláltól,
És el-választatott KEMÉNY SIGMOND Urtól;
Azért ki tarthatná magát meg-sirástól?
Ág vólt ez, mert termett sok szép gyümölsöket,
A' mennyiben viselt drága erköltsöket:
Innen mindenkhez igaz szeretetet
Mutatott, és viselt engedelmességet.

Czegei Vass György, Urfi; Syntaxista.

A' Paraditsomba ember tekinteni
Ne resteld, 's Szüléjink dolgát ott szemlélni,
Kik a' nékik szabott törvényt által hágni
Nem féltek, kívánván az almában enni.

Melly tselekedetért nagy átok követte,
'S romlandóság alá őket rekesztette;
Még Maradékis, mérge úgy sebhette,
Hogy ma nékik meg kell halniok érette.

Miért kívánnád hát Világnak pompáját,
Gyémánttal tsillagzó drága szép marháját?
Mellynek mint árnyéknak látod el-múlását,
Egy pertzentés alatt semmivé válását.

Jobb inkább magadnak szerezz barátokat;
Kik a' szoros útra vezérlik útadat:
Lámpásodban-is tarts jó bőven olajat,
Hogy el-ne tagadják lelki hajlékodat.

Sztojka Sigmond, Nemes Publicus.

Nintsen állandó jó ember életében;
Hervad minden virág Világnak kertében;
Fák sem mosolyognak mindenkor zöldségben;
Gyakran borúl fényünk gondos fellegekben.

Gróf BÁNFFI KRISTINA példa lehet erre,
Ki kevés örömet ez életben ére,
Napjait *Lachesis* ottan el-metszette,
Feljebb kívántt napja fénye nem mehete.

Soos Ferentz, Nemes; Poéta.

Vigyázz *Utonjáró!* 's eszméld-meg magadat,
Mért Halál hálója fűzte-meg utadat:

Im' BÁNFFI KRISTINA példázza sorsodat,
Kit Halál meg-lepe, mint gyenge madarat.

Minthogy jövevény vagy e' testi sátorban,
Készítsd Lámpásodat 's Olajt szerezz abban;
Lelki Vőlegényhez a' Lakadalomban
Hogy bődögöl utazz a' szent Kanaánban.

Telegdi P. Sámuel Nemes, Publicus.

Kolosváratt, Nyomtatta Telegdi Pap Sámuel, 1718. Esztendőben.

II.

Életében És Halálában Győzedelmeskedő Pálmás Oroszlán Méltóságos Liber Baro Branitskai JOSIKA IMRE Úr Ő Nagysága, A' Felséges I. Leopoldus, I. József, és VI. Károly Római Tsászároknak egy Lovas Regimentének Colonellusa; N. Torda-Vármegyének Fő Ispánnya; &c. etc. Ki-is nagy Nevű Uri Törsoökből, az Emberi Rendet meg-külömböztető Felséges Istennek kegyelmességéből, vévén természeti származást; úgymint, édes Attyától Méltóságos L. B. Josika Istvan Vrtól; Jobb Attyától pedig ugyan L. B. Jósika István Urtól, Nemes Erdély Országa akkori Fő Can-

celláriusától; kinek-is Édes Attya az-időben Tömösvári Bánsággal tiszteltetett; édes Annjától pedig Méltóságos Szalánczi Mária Aszszonytól, kinek-is édes Attya akkorban Erdélyi Tanács-Uraságot viselt. Jóllehet Ez Méltóságos Szüléjének hűséges nevelő kezeik között, a' jóra mulató Nemesi és Uri Virtusnak akadályt vető Halál által még gyenge korában ki-vétetett légyen; mindazáltal a' nagy Familiákra szorgalmatos szemekkel vigyázó nagy Istennek igazgatásából, Fejedelmi irgalmas Tutorság alatt, oly hiven és jelesen neveltetett, tanítatott, tanult 's nevedekett, hogy elevenkedni kívánó gyökerét a' kedvetlen 's nehéz terhek nem alább 's meg alább nyomnák, hanem pálmái természettel mind inkább inkább nagyobb tekintetű felsőségre emelnék. És noha Ifjantában huzalkodni kívánó Nemes Pálmájának emelkedését a' sokféle nehéz terhek szintén meg-győzik vala; mindazonáltal a' kísértetek között Vitézkedni kezdett Isteni félelem, kegyesség, 's Uri Familiájának Pálmás Oroszlán tziemerére szorgalmason tekintgető Nemes elme annyira serénykedtenek benne, hogy Uri Törsökének hervadni kezdett Pálmáját Oroszláni jeles bátorsággal viszontag meg-elevenítené és zöldítené: mellyeknek únhatatlan gyakorlási oly renden folytanak, hogy Naponként quà Togâ, quà Sagó, mind tanátsal, mind vitézséggel mind inkább inkább tündökölné; és ugyan azokra való jeles tekintet mozdította az Uralkodó Felséges Király és Fejedelmet, hogy ez Nemes oroszlánnak nyertt Pálmául adná, mind a' Colonellusi Méltóságot mind a Tekintetes Nemes Torda Vármegyei Fő Ispánságot; melly Méltóságos Hivatalokat úgy igyekezett ékesíteni, hogy mind Istenének, mind Felséges jó Urának, mind édes Hazájának, használhatna. És noha Ősi Nemes nyertt Pálmáját Oroszláni bátorsággal tartotta, 's kezeiből ki-tekertetni és nyerettetni nem engedte légyen egész élete folytában; mindazáltal akkor vala leg Nemesebb 's Vitézebb, a' mikor leg-végső hartzan a' Pokolbéli Oroszlánnak ütközetei 's hartzai közül drága hite Pálmáját győzedelmesen ki-hozá, 's Megváltó Ura mellett-is mind halálíg hív lön: mellyet-is Vég órája előtt lett idvesség beszédi, 's Virtussaihoz ragadott emberi botlásaitól nyilván lett Valástétele ki-fényesitnek. Ugyan-is tudta és hitte, hogy az Oroszlánok-is meghalnak, és hogy az hervadhatatlan Pálma a' Győzedelmeseknek a' Kristusnál az egekben tartatik. Valóságos gyászba és mély keserűségbe borúlt, még nem vártt el-estén el-hagyatott igen kedves Párja, Méltóságos Bánffi Susánna Gróff Aszszony, a' bődög emlékezetű Gróff Losonczi Bánffi György Erdélyi Országi Gubernátor ö Excellentiája édes Leánya: Kivel Isten Törvényében parantsoltatott Házassági tiszta életet élt Nyóltz Esztendők 's kevés napok el-folyások alatt. Keseregnek, első szerelmes Társa néhai Méltóságos Rátz Kristina Aszszonytól, a Néhai Tekintetes Nemzetes Rátz Péter Ur édes Leányától, Isteni Jó-akarattól adatott jeles reménségi, Josika Josef, és Josika Moses Ifjú Ur Fífai: Mélyen szomorkodnak Méltóságos Uri két Ágon lévő Attyafiai: Szánakoznak az Ország-nak Nagy Rendei: Bánatos ortzával kíséri Tekintetes Nemes Torda Vármegye: 's mint hajdan emlőjin nevelt jó Fiját, azután irgalmas Patronussát e' siralmas Versekkel tiszteli, a' Károly Várból Maros Vásárhelyre telepedett, és Isteni kegyelem alatt élő Nemes Collegium.

Hullnak az Oszlopok, 's reng az Isten Háza,
 Ingadoz 's hanyatlik, mert a' bűnnek mázza
 Béfogta, 's erőssen az ellenség rázza;
 Mivelhogy *fatumit* nints ki magyarázza.
 E' dolog bizonyos, sok példa tanítja,
Baró Josika Ur' vége bizonyítja;
Fatuma melly rajta esett azt állítja,
 Ez dolgot kétségtől nyilván szabadítja.
 Volt Ez igaz tagja Erdély Országának,
 Kegyes Patronussa az Isten Házának,
 Attya 's táplálója özvegynek 's árvának,
 Nem volt meg-vonója kintse 's tanácsának.
 Torda Vármegyének volt Ez Fő Ispánnya,
 Urunk Vitézinek Ezres Kapitánnya:
 El-hiszem, sok özvegy 's árva ma-is szánnya,
 Hogy tovább igazat nem ítélt, bánnya.
 Már Teste nyugoszik a' földnek gyomrában,
 A' Lelke pediglen örül mennyországban;
 Mert Mennyei kintset Isten országában
 Szerzett vólt magának e földön jártában.

Besenyei Márton; Coll. Seniora.

Az Isteni Felség a' ki mindeneket
 Semmiből ki-hozott, égi 's földieket, *Róm.* 4:17. *Heb.* 11:3.
 Teremtés idején formálván ezeket,
 Határt tett nékiek, hogy tudnák rendeket.
 Ez Királyi Felség az okos embernek,
 A' kit formált vala urává mindennek, *Gen.* 1:28.
 Díszes Királyává minden földieknék,
 Hogy vétkezzék, vete határt életének. *Gen.* 3:19.
 Melly határt senki-is hatalmasságával
 El-nem ront, fel-nem bont sok gazdaságával, *Jób.* 14:5.
 Ékes termetével, friss ifjúságával,
 Fejedelmi 's Uri nagy Méltóságával.
 Ez hatalmas Urnak meg-változhatatlan,
 Minden rendek iránt meg-oszolhatatlan
 Végezését, mostan melly nem állhatatlan, *Jób.* 42:2.
 Nézzetek, itt-is vólt meg-másolhatatlan. *Sól.* 33:11. És 14:27.
 Mert az Uri Háznak egy erős Oszlopját
 Halállal ki-döjté, mint égő fáklyáját:
 Bánattal sebhete sokaknak vig napját,
 Késérü jaj szóval bé-tölté most száját.
 Méltán, mert ez vala az Isten Házának,
 Oszlopa, 's Gyámola, a' *Republicanak*,
 Igasságot téven özvegynek 's árvának;
 Mellyért részese lett égi Koronának.

Albisi Tamás; Adessor és Thecarius.

A' Méghóltt szavai:

Jaj kegyetlen Halál! Miért hogy még rám találál?
 Kevéssé hátrább nem állál, Jó szándékomban meg-tsalál,
 Életemnek mezejének Rétén jaj miért kaszálál?
 Vólt még szándékomban, Hogy szolgáljak ez Hazában,
 Az Ur Isten Sionában, Melly vagydon romladozásban,
 Ha Istennek, Teremtőmnék, Ugy volna Dékrétomában.

Halál:

Eleget szolgálál, Tisztvedben híven el-jártál,
 Prófétáknak Attyok vóltál, Hazádért sokat izzadtál:
 Már bóldog vagy, Jutalmad nagy, Mennyégben mert
 fel-irattál.
 Tudom hogy siratnak, Prófétak fíjai szánnak;
 Ország Rendei búsuílnak, Eléggé rám haragusznak;
 Abdiások, Jósiások, Tőlem hogy így el-hordatnak.
 De nintsen mit tennem; Énnékem oda kell mennem,
 Valahová küld Istenem: Nem lehet ebben kedveznem:
 Szegény kóldús, Nagy kintsü dús, Király sem állhat ellene.
 Te Istennek éltél, sok szegényekkel jól tettél,
 Prófétákat segítettél, Mennyországba igyekeztél:
 Hát eredj-bé az örömbe! Hová éltedben készültél.

Viszont a' Megholt szava:

Nohát tsak el-mégyek! Kérlek Isten, títéd légyek!
 Fényes ditsőségbe érjek, Hol soha sirást ne tégyek:
 Jésumtól, Meg-váltómtól, Élet koronáját végyek!
 Nemes Erdély-ország, virágozzál, mint pálma ág:
 Kivánóm, hogy ne légy tsúfság; Légyen benned öröm
 's vigság,
 Áldás, bövség, Jó békesség; Ne járjon a' szomoruság.
 El-maratt Feleim, Feleségem, és Gyermeğim,
 Több egyéb Jóakarójim! Noha könyveznek szemeim;
 De az Úrnak, Jobb karjának, Hagynak utolsó szavaim.

Szathmári M. János; Coll. Assess.

Ember ez világon minden mesterségét
 Meg-vesse, hogy lelje drága örökségét;
 Világi kintsekben állandó épséget
 Nem találja, maga örök békességét.
 Mert világi kintsben nintsen állandóság;
 A' fényes gazdagság azon múlandóság;
 Erő, vagy hatalom, minden halandóság;
 Semmi halandóban nints örök bóldogság.
 Mert mind egy órában ezek el-vétetnek,
 Kevés idejiglen itt gyönyörködtetnek,
 Virágzó vóltunkban csak minket szeretnek,
 Halál kapujánál tovább nem követnek.
 Örök bóldogságot hát itt nem találunk;
 Jézushoz járúlnak, tőle el-sem válunk;
 Kintsnek 's gazdagságnak nem sokat óralunk;
 A' mint erre példát itt előttünk látunk,
 Gazdagság, Hatalom ez Uri személyben,
 Vitézség, Méltóság, JOSIKA IMREBEN,
 Egyszóval, sok Virtus, mint a' drága-kőben
 Fénlett, 's hathatósan ki-tündöklött ebben.
 De álló örömet ebben nem találta,
 Minden ékességét háta-megé hagyta;
 Jésumában nagyobb örömet tartotta,
 A' kinek szerelme ám magához vonta.

Angyalosi K. Sigmond; Coll. Assesor.

Jaj! az ember melly halandó,
 Halál által melly romlandó!
 Ha ki azt jól meg-gondolja,
 E' világtól magát ójja.
 Ojd hát magad kegyes Lélek
 Világ szerelmétől, kérlek;
 És Istenednek igazán
 Szolgálj, szüntelen vigyázván.
 Mert jól látod, hogy az Halál
 Akárhol mihelyt rád talál;
 Eleted' tőled el-vészi,
 'S tested' föld gyomrába teszi.
 Látod, hogy nints olly Méltóság,
 Szép Virtus, vagy drága Jóság,
 Nints olly kints, vagy bölts okosság,
 Melly itt lehetne orvosság.
 Im példa JOSIKA IMRE,
 Kit az Halál földre vere:
 Nem nézé Kegyes jóságát,
 Sem nagy Uri Méltóságát.
 Kinek noha földben Teste,
 (Mert ezt még Ádám kereste:)
 De lelke Istenhez meg-tért,
 Kitől nyert drága kintset 's bért.

Csernátfalusi Kis András; Coll. Assesor.

Az Idvezültt Urnak Árva Párjához való szavai:

Szövevény e' Világ, melybe a' ki bé-hág,
 Szemlélvén el-látja, élte nem Uraság
 Míg a' testben vagyon; hanem azon fogság,
 'S ő hazáján kívül való szarándokság.
 Meg-esmértem vólt már világ praktikáját,
 Lelkem vesztésére meg-vetett hálóját;
 E' végre kívántam Lelkem vádolóját
 El-hagyni, hogy látnám Testem Formálóját.
 El-hiszem! nem kétlem, hogy nagy keserűség
 Szívbéli gyöttelelem, félelem, epeség
 Érdekli szivedet; mert ért véletlenség,
 'S irántam-is, többé nem táplál reménség.
 Ne félj; ébrezd szived! van nálad eszesség,
 Gondold-meg; mert hívott a Mennyei Felség:
 Hívott, el-is mentem; azért a' ditsőség
 Meg-adatván nekem, már követ fényesség.
 Tudom, gondja lészen read-is Istennek,
 Tsak követője légy a' kegyes életnek:
 El-hiddjed meg-látván sirját ez életnek,
 Lészen fedezője te árva fejednek,
 Kegyes hűségédert az Isten meg-áldjon,
 Szomorú szívednek vidámságot adjon;
 Hóltod után téged Mennyekekbe el-hozzon,
 Hogy itt a' Szentekkel Lelked vígadozzon.

Létzfalvi József; Coll. Assessor.

Jaj! mert Nemzetünkkel az Úr hadakozik;
 Mint erős Oriás, fel-költ, 's vagdalkozik:
 Ki nem retteg azért, vaj 's ki nem irtózik?
 Vagy, ki az, a' kibén vígaság lakozik?

Ordít az Oroszlán! 's kitsoda ne félne?
 Haragszik az Isten, hát jót ki remélné?
 A' sok bűnök között bátran ma ki élne?
 Hogy mind ezek után büntetést ne vélne.
 Földünk ellen bizony a' szép ég háborog,
 Mellyért Isten átka rajtunk igen forog:
 Mint a' sebes esső, szintén úgy ránk tsorog,
 Végső veszedelmünk meg fog, mint az horog.
 Talán az Ur minket egész Nemzetestől;
 El-akar törteni épen mindenestől;
 Vagy szép Nemzetünket földből gyökerestől
 Ki irtni akarja egészen tövestől.
 Mert a' mint im látjuk, erős Oszlopait
 Széllyel döjtögetni kezdi Istápaít,
 Tövestől szaggatja magas Czédrusait,
 A' kik igazgatják, 's viselik bajait.
 Illy magas Czédrus-fa 's erős Oszlop valál,
 Méltóságos *Baro*, a' mig meg nem halál,
 Mind addig Hazádnak hasznoson szolgálál;
 Még-is nem kedveze tenéked az Halál.
 Jóllehet nagy Oszlop tőlünk el-távoztál,
 Házadra 's Hazádra nagy bánatot hoztál:
 De hired fenn marad mellyel illatoztál,
 Virtusid-is élnek kikkel virágoztál.

Szokolylai A. István; Coll. Assessor.

Az Halál hol meg-száll, ott hijjába nem hál,
 Szegényt és gazdagot mind egy rendbe kaszál:
 Nints helye, 's ideje, hol 's mikor kit talál,
 Kar, pais, sem pántzél ennek ellent nem áll.
 Méltóságos Urnak JOSIKA IMRENEK,
 Udvara jól tudja, karjok' erejének
 Nints előtte haszna, fel-indúlt mérgének;
 Ifjuság és Vénség nem áll mentségének.
 Kitsoda, mitsoda, Isten végezését
 Fordítsa, hárítsa örök rendelését?
 Ég alatt nints állat, okos el-nézését
 Ki meg-másolhassa ő végbe vivését.
 Ur JOSIKA IMRE tudta ezt szívében:
 Nints ki meg-másolná, hitte életében;
 Nem vólt reménsége karja erejében,
 Sem gazdagságában; hanem Istenében.
 Illy hívnek, kész szívnek Teste föld gyomrában,
 És lelke vitetik Istennek markában,
 Nyugalom helyére Attya Országában,
 Holott a' Szenteknek leszsz társaságokban.

Sárkány Pál; Coll. Assessor.

Protasis de Tripode.

Lemma.

ὅς σοφίῃ πάντων πρῶτως τοῦτ' ὀτρυνῶν δῶς.

Arany széket, nagy szentséget, mellyen *Phoebus* bélyege,
 Talál nyilván, örvényt járván, Halászoknak serege,
 Kik' szívekre, mindjárt ére, villongások' fellege,
 Kijé lenne? nem érthette, még Böltseknek-is ege.

Phoebus osztán felel, mondván: *Azé, ki Bőltsebb lenne!*
 Kérdik mindjárt, sokat költ 's járt, illy titulust ki venne?
 Bőlt csak egy nints, kívül e' kints valóban egyet tenne,
 Kétség nélkül, *Phoebus* kívül, nintsen-is hová menne.
Phoebus Templomában vitetik 's tétetik vigadásban,
 Itt nyugodalom lészen, 's Isteni szóra készen.

Apodosis.

Programma:

BÁRO JOSIKA IMRE

Anagramma:

KÁR A' SOYOM BÉRI?

Más:

KÁROM-IS BE' YO ÁR!

Epigramma:

Kemény hálók, el-nem válók, a' mellyek meg-fogának!
 Isten keze, bennem tetsze, mihelyt hozzám nyúlának;
 Bőltsek esze, serény keze, környülöttem forgának,
 Tsak mustráltak, nem használtak, mert BÖLTSEBB
 nem valának.
 KÁR A' SOYOM BÉRI, vagy sár, ezeket látván mondom:
 Egtől földig, földtől égig, mert nyughatatlan gondom,
 Belől kívül, mind hül 's hevül, ha így hanyattatándom:
 KÁR A' SOYOM BÉRI, mondom, dolgom így ha látán-
 dom.
 Ezen jajim, Siralmaim BÖLTSEBB magához vévén,
 Meg-fordulnak, és vidúlnak, Templomába bé-vívén:
 KÁROM-IS már BE' nagy YO ÁR Engem bétessé tévén:
 Fénnyel tellyes, jajtól üres Egék diszszézé lévén.
 Itt vagyon olly nyugalom, mellyet soha nem borít
 álom:
 Itt nintsen unalom, sem bánatos siralom:
 Itt vagyon olly védelem, mellytől alá nem menő délő:
 Itt nintsen sérelem; sőt ditsöült szerelem.

Diószegi János; Coll. Assessor.

Romlandók 's múlandók Világi sorsaink,
 Sok fárattságokkal folynak bús napjaink,
 Esnek életünkben sok akadályaink,
 Meg-nem lábolhatók mérges nyavalyáink.
 Nyavalyájink esnek, mint tapasztalhattuk
 JOSIKA IMRÉBEN, mérgeit láthattuk,
Furiák munkájit itt fel-találhattuk,
 Ámbár sok virtusit ki-nem számlálhattuk.
 Nem néz a *Párkáknak* virtust keménysége;
 Jóságot 's szentséget mérges dühössége:
 Adatott Istentől ennek erőssége.
 Le-vág, meg-rág, nem szán békéltelensége.
 Akadályt vete 's vázt Halál e' jósnak,
 Ada gyászt és szurkost, mikor igazságnak
 Borítá fordítá napját vigasságnak,
 Módjait el-vonván maradandóságnak.

Maradandóságot nyert immár magának,
 Már látja jutalmát kegyes munkájának;
 Meg-áll e' szent bajnok tenger sok árjának,
 Segídséget látja mert Isten karjának.
 Karjaitól néked adatott bődögság,
 Mennyei nem földi gazdag nagy uraság,
 Hatalmas nagy erő, állandó vigasság,
 Mert fénlík lelkedben mennyei igasság.

Gróff Teleki László Urí; Publicus.

Mitsoda e' világ! talám szemfény vesztés,
 Vagy éjjeli látástól való ijesztés,
 Vagy mennyei jóktól való el-rekesztés,
 Vagy pediglen épen talám csak epeztés.
 Mi dolog? itt nintsen személy válogatás,
 Hanem mind egyaránt vagy az osztozás,
 Urnak és koldusnak itt sirt mér a' kapás,
 Itéli hogy sorsa itt az Urnak nem más.
 Ah! miért születünk Nagyságos nemzetből?
 Hogyha gyenge testünk osztán eledelül
 Adatik férgeknek friss kedves étékül,
 A' földben mihelyen a' melegtől meg-hül.
 Baro JOSIKA Ur e' dolog példája,
 Verseim czéljának köves koronája;
 Kit már változásnak nem terhel igája,
 Mert az Ur Istennek nála *grátiaja*.
 Már nyugszik a' földben, 's az Ítélet napját
 A' szent koronának meg-adattatását
 Várja, a' Szenteknek fel-támasztatását,
 Isten elejibe való állatását.

Gróff Bethlen Gábor Urí; Poéta.

Az Élő szói:

Jaj, jaj! az Istennek haragja ki-omlott,
 Jaj! az Eklésia Gyámola meg-bomlott,
 Jaj! mert egy nagy erős Oszlopa le-romlott,
 Jajra méltó bizony, mert törésen állott.
 Állott, és sokakat okos tanátsával
 Tanított, 's sokakat segéltet javával,
 Jól tölt az Istennek Eklésiájával,
 És annak érdemes igaz Tagjaival
 Mert nagy hit, reménség, ebben gyökerezett;
 Kegyesség, nagy elme ebbe bé-férkezett,
 Békeséges türes ezekhez férkezett,
 Isteni félelem mellyekhez érkezett.
 Ezek idvezült Ur JOSIKA IMRÉBEN,
 Vóltak, mint *virtusok* igaz tükörében,
 E' Nemes Hazának egy igaz Hívében,
 Mellynek igazgatta ügyét életében.
 Életében Testét Hazája hasznára,
 De Lelkét Megváltó Jésusa számára
 Szentelte volt, még-is Halál nem sokára
 El-jöve váratlan végső órájára.

Ah ah! sárga Halál, BÁNFFI SUSÁNNÁNAK
 Mért töltél siralmat szívére Párjának?
 Jaj! miért nevezéd nevét már Márának?
 Mért írad közibe árva táborának?

A Halál felel:

Igy kellett lennie, Isten így akarta,
 Akaratja szerint magához hivatva,
 Hivatván, általam már bé-is iktatta,
 Iktatván mennyégben meg-koronáztatta.
 Azért minden szájtól jaj szó már el-váljon,
 El-váljon, és sirás szívébe ne szálljon,
 Ne szálljon; sőt inkább nagy kegyesség szálljon,
 Szálljon, mellyel kiki Jézusához álljon.

Angyalosi Balás; Coll. és az idvezült Alum.

Virtus lelki jószág örökké fenn marad,
 Terhes gondban elme jóllehet el-fárad,
 De ő ditséreti soha el-nem szárad.
 Ágról Ágra marad, 's firól-fira árad.
 Táblája volt ennek Ur JOSIKA IMRE,
 Régi *virtus*oknak mint fénlő czímere;
 Okos tanácsoknak nála volt nagy fészke,
 Jótéteményinek nem lehet mértéke.
 Sirhatsz romlott Haza, mert a' nagy Istennek
 Pöri vagyon veled, ült az ítéletnek;
 Számlálja Tsillagid, kire szemid néznek,
 Nagy Házakba száll-bé, példája itt ennek.
 Hol vagytok *Juristák*? hol vagytok Urfiak?
 Tanátsi Fő Rendek, Méltóságos Urak?
 Hol van ítélője nehéz *Causáknak*?
 Halva látjátok itt párját *Justinusnak*.
 Azt ítélem vala, hogy Uri Paloták
 Halál 'söldátitól lehetnek *exemták*,
Salvus Conductussal ha *repellálhatnak*,
Praeceptoriummal vagy *apellálhatnak*.
 De nagy Házakba-is *Praesidens*et szállít,
*Procuratorok*nak serény vigyázását,
*Protestatiokkal allegatio*it
 Nem tekinti semmi *inhibilio*it.
 Nem használ itt semmit Doktorok munkája,
 Pésmás Patikája, 's mézes pilulája,
Esculápiusnak drága orvossága,
 Sem *Gálénus* pompás Doktori nagy Háza.
 Többet használ itten Énoknak példája,
 Istennel járása, 's menyei Hazája;
 Mert ez nem engedi, hogy Halál fulánkja
 Senkit-is meg-sértsen; leszz Oltalmazója.

Márkosfalvi András; Coll. Alumn.

E' világ állhatatlan tsalárd változandóságiról.

Uri Familia, Uri nagy Méltóság,
 Uri Tekintetes, nagyságos Uraság!
 Minden földi hivság, testi romlandóság
 Egy spitzten el-fordúl, nézd-meg ez gyarlóság.
Jer. 18. Péld. 27. Sirák. 40 : v. 1. Róma. 7 : v. 24.
Edipus bölts király midőn észre vette
 Az ember életét, hányván fel-vetette,
 Tsak árnyéknak, szélnek lelte 's tekintette,
 Melly miatt örömét mind el-felejtette. *lásd Euripid.*
 Ez ember életét tsak *dieculá*hoz, (a)
 Vagy pedig időnek végső *punctumá*hoz, (b)
 Árnyék, vagy folyóviz, füst, álom, párához, (c)
 Hasonlítóan, szabta mezei virághoz. (d)
 (a) *Eurip.* (b) *Demetr. Phaler.* (c) *Sóll. 102 : és 90* (d) *Esa. 40.*
 Így e' Nemes Haza' betses fényességét,
 E' Méltóságos Ur' Ország ékességét,
 Mint Abnert, Amását, Hadak ditsőségét,
 A' Halál meg-ölte, 's minden díszességét.
 Jaj! miként e' világ bokros jajjaitól
 Hánykódék gyakorta, jajos árjaitól:
 Mint tengeri sajka árviz habjaitól
 Süllyedezvén, de már mentt nyavalyájitól.
Ezek régi Pater Nazianzenus szavai.
 Állj tovább, ne katzagd, világ hát sorsomat,
 Ne siess el-tsalni mennyei jussomat!
 Mert el-értem czéлом, 's pallya-futásomat, (e)
 'S hittel meg-is fogtam édes Jésumomat.
 (e) 1. *Tim. 4 : 12. August. 22. Könyv. de Civ. Dei. Cap. 1.*

Sallai István; Coll. Alumn.

Isten végezése meg-nem változhatik,
 Teremtett állatban gyakoroltathatik,
 Emberben-is akkor ki-nyilatkoztatik,
 Midőn Halál által élte megfosztatik.
 Példa lehet ide fénlő Uri Ágból
 Fel-nevelt 's nagyra mentt dijadalmi Házból,
 Méltóságos nagy Ur JOSIKA hogy abból
 Származván, életét folytatta nagy jókból.
 Elmondhatom bizvást, míg élete fénlett,
 Hasonló volt Jóhhoz ki élete mellett
 Igasságot tartott mind maga 's más felett,
 És így példájával sokaknak tündöklött.
 Bölts vólt, mint *Salamon*, ha jól meg-visgáld;
 Okos vólt, mint *Dávid*, Ez, igazán vallold;
 Ékes, mint *Absolon*, szent Írásból hallod,
 Hallván, magadévá tennie javallod.
 Ámbár sok időt élt igaz okos, 's bölts vólt;
 De az Halál ötlet ki-vágta, nem gondolt
 Életével néki; ím' látod meg-is holt;
 Nyugodjék immár ott hol készített a' bólt!

Vajai Samuel; Coll. Alumn.

A teremtett dolgok múlandóságának tsekély le-rajzolása.

1.

Nosza ébredj-fel!
 Visgáld ember böltseségeddel
 Jól-meg e' világi dolgokat; 's nézd-el
 Mit látsz, és valljon mit találsz azokban?
 Nem által-menést-e? a' porban,
 Setét halálban?

2.

Nagy Oczeánnak
 Sok halai ugyan úszkálnak:
 Liget erdők vadai játszadoznak;
 Levegő-égben madarak repdesnek;
 De idővel mind ezek esnek,
 Tsak porrá lésznek.

3.

Nints állandóság
 Mező füveiben tartóság,
 Erdők fájiban maradó valóság:
 Teremtett állatoknak állapotja
 Múlandó, okosság láthatja,
 Ezt taníthatja. *Róm.* 8:20.

4.

Ez nagyobb lehet:
 Ember azok' ura nem lehet,
 Hogy örök életet, 's hoszszan, nem élhet;
 De Lelkét, ha ötven esztendő bajjal
 Vagy hatvant, hetvent élt sirással,
 Botsátja kinnal. *Sóh.* 90:10.

5.

Például legyen,
 JOSIKA IMRE Úr, ma tégyen
 Bizonytságot, kit Isten hogy már végyen
 Magához, tetszett. Ez böltseségével
 Nem tartatott kegyességével,
 Drága kintsével.

6.

Életben Ez vólt
 Tegnap, de ma, látod, im meg-hólt:
 Lakó helyéül lészen a' setét bólt;
 Holott nyugalmat bádgyadt Testének
 Itéletig végyen, 's Lelkének
 Akkor adassék.

Marosi János; Coll. Alumn.

1. Miért akarsz király lenni?
Titulust sok pénzen venni?
Halál tisztet nem esmér.
2. Birodalmát sok terjeszti,
Mert *Cupido* fel-gerjeszti
Ha meg-hal, kis helyre tér.
3. Sok sokképen gyűjti pénzét,
Szaporítja drága kénsét,
Mind ezek el-maradnak.
4. Melly sokan izmos karjokkal
Országot győznek, kardjokkal;
Halál előtt olvadnak.
5. Király tsontját koldusétól,
Köz rendekét Urakétól,
Ott esmérni nem lehet.
6. Mert ott semmi külömbséget,
Mások előtt elsőséget,
Sem fő sem kints nem tehet.
7. Kinek testét bíbor fedte,
Halál sirbe ha bé-tette,
Köldustól nem esméred.
8. Sok orczák fényesítettnek;
Mi haszna, ékesítettnek?
Színek sem leszsz, meg-éred.
9. Gyöngytől sok tagok nehezek;
Alá, nem fel-húznak ezek;
Hol a' szív, azt mutatják.
10. Gyöngy, pénz, jószág mind el-vesznek,
Egy órában oda lésznek;
A' dolgok úgy tanítják.
11. Ha jól étél, 's Istent féltél,
Arra néznek, mit míveltél:
Ez minden nyereséged.
12. Ha meg-halsz, mint hü barátid,
Követnek tselekedetid:
Tégy jól, leszsz idvességed!

Szathmári Pál; Coll. Alum.

1. Párkakkal perleni, az halandóknak sír!
Sem szem, sem serénység, sem ész vélek nem bir,
Halálos ír, sérelmet szerző hir:
El-fáradnak
Kezek, meg-száradnak,
Kikre ez halálos vizek ki-áradnak.
2. Az élet mitsoda? álom, étel, árnyék,
El-kél, megemésztjük, fűt, nints fejében fék:
Itt tsak játék a' gögös Uri szék;
El-szaladnak
Kintsből ki-tagadnak,
Fényes ékességid mind másra maradnak.
3. Kérdd, MIRE A' SIK JO, ha e' SOK JAJ IM ÉR?
UR JOSIKA IMRE válaszolni így mér:
Hozzád jaj fér, a' míg az Eg meg-kér;
Itt akadnak
Az erek, szakadnak,
ÁROS ROSA színü orczák el-hervadnak.

4. SOK JAJ MÉRİ 's éri a' porból lett házat;
 Ránczban elegyedik szem tsaló ábrázat;
 Edény mázat, színt, veszt, a' ruházat;
 Derekadnak
 Láncz-szemi fonnyadnak,
 A por felett állnak, mikor fel-támadnak.
5. Idétlen fíjait a' Test akkor szánnya;
 Igyen szól: nem kellök! magától el-hánnya,
 Nagyon bánja, 's az Eget kívánnya;
 Bé-fogadnak,
 Szentek közt helyt adnak,
 Minden kívánságid ha tsak oda vagynak.

Paksi István; Poéták Praec.

Im ez Uri Háznak egy fényes Oszlopát,
 Ország egy részének hív kormányozóját,
 El-lövén az Halál méreggel kent nyílat,
 Sebheti, 's el-üté kezéből zászlóját.

Mert Világ, mint hajó hánykódó tengerben,
 Hánykodik szüntelen, 's nintsen tsendességben:
 Ugy hogy valaki ül hajókázni ebben,
 El-merül végtére Vizek mélységében.

Hol midőn hajósnak törik árbotz-fája,
 Háborús tengerben le-merül sajkája,
 Hol Halálban haboz élete bárkája,
 Mivel zúgással fúj vitorlák bontója.

Igy ember kezéből életnek zászlója
 Ki-dül, tsak egyet szól Czédrusok Rontója,
 Hol Lelkét el-fogja kegyes Megváltója,
 Ki vólt a Jésusnak hív Zászlótartója.

Marlonosi György; Coll. Alumn.

Jaj! melly szomorúan kezdem Verseimet,
 Mivel nagy bú, bánat fogta-el szívemet,
 Szomorúság árja borítja elmémet,
 Vigaság szellője nem éri testemet,

Ne tsudáld, az Hívek hogy velem lankadnak,
 Bánat fellegétől minden-nap' nyomatnak,
 Vigaságra okot hogy nem találhatnak;
 Mert Isten Házából az Oszlopok hullnak.

JOSIKA IMRE Ur az Isten Házának
 Oszlopa vólt, Attya annak Fijainak,
 Vólt kegyes Gyámola szenvedő Scholánknak,
 Tanáts adásával használó sokaknak.

Sok dolgokban forgott, látott, hallott sokat,
 A' mellyből tanátsolt okosan sokakat:
 Hü fárattságával veszélyes dolgokat
 Gátolt; azért lásson, hólta után jókat.

Többet nem szólok-is, ez egy lészen elég
 A' meghóltt díszére: hogyha tudna az Ég
 Virtust, serénységet, eszet nézni; hát míg,
 El-töltt életében nem lett vólna most vég.

De mivel a' *Párhák* siketek és vakok,
 Könyörületlenek, kemények, és vadok,
 Irgalmasság nélkül valók és szabadok;
 Azért nem tekintett semmit szörnyü tagok.

A' míg életének evezett tengerén,
 Az Urnak ereje viselte tenyerén;
 Végre által kelvén az Halálnak révén,
 Vitetett Mennyégbe ditsőség szekerén.

Bánhorváti Ferentz; Coll. Alumn.

Mit mondjak? mit szóljak kívánságtok szerint?
 Jajt szaporítsak-e, mint az állapot int?
 Kék Aconitumot Halál köztünk im' hint:
 Tétovázzak még-is, fessek mitsoda színt?
 Bizonnyal nem semmi ez Urnak el-este,
 Mert régi Törsöknek idősbjét kereste
 Az halálos féreg, olyan ágát nyeste,
 Udvarának mellyel díszült egész teste.
 Ez betsület nélkül rögös útját vette
 Magának pályául, s' arról le-nem tette
 Lábait, míg a' mint híven reménlette
 Fárattsága, méltó gyümölteit szette.
 Ez vólt sokak felett tellyes áldott észszel,
 Külső avagy belső szolgálatra készszel;
 Forgatta a' fel-vett dolgokat két kézzel;
 Vólt tanács adása tellyes izelt mézzel.
 Sok dolgokban forgott látott s' hallott vólt,
 Honnan hol tanácsát okossággal szólt,
 Hol hü fáratssággal a' veszélyt gátolta;
 Méltó azért, meszsze hogy haladjon hólta.
 Magában az eszes vénség nem ártalom;
 De Attyok tisztelő Fijakon jutalom;
 Noha nintsen véle a kardos hatalom;
 De követi éssznek olly soka, mint halom.
 No tehát egy részént illik tenni sirást!
 Mert Szolgát küldünk-el tálentomost 's girást;
 De tudván, hogy ebben nem lehet tenni mást,
 Fordítsunk feléje hüséges halomást.

Szokoljai Ádám; Coll. Alumn.

Idegében mérges nyilakat az Halál,
 Az Halál viselvén, harczon, vagy hol valál?
 Hol valál? nem kérdi, hanem kit hol talál,
 Kit hol talál ottan seregébe számlál.
 Seregébe számlál, mert jussa mindenhez,
 Mindenhez jussa van, úgy ahoz mint ehez,
 Sándori felséghez, 's Codrusi szegényhez,
 Szegényhez, akármi rendbéli személyhez.
 Jaj! e' jussa szerént, JOSIKA IMRERE,
 JOSIKA IMRÉNEK élete erére
 Löve mérges nyilat ez Haza fényére,
 Ez Haza fényének így juta végére.
 Jaj végére juta! sokan így könyveznek,
 Könyveznek, mert már-is nehezen eveznek
 E' bajos időben, azért nem kedveznek
 Szemeknek, mert nem várt terheket éreznek.
 Érezhetnek! mert nints vélek bátor szíve
 Ez Uri személynek, 's óltalmazó íve:
 JOSIKA, Jésusnak jól el-készült míve,
 El-készült míve volt, 's hidd-el most is híve.

Bornemissza János; Coll. Alum.

Tekints e' Világra, nézd-meg melly múlandó,
 Mint a' ki-nyíltt virág hamar el-húllandó;
 Semmi szerentséje soha nem állandó,
 Hanem enyészetre sietve hajlandó.
 Hazug e' Világnak ő gyönyörűsége;
 Kérlek! ne hidj néki, meg-tsal ékessége;
 Meg-szégyenit ennek legjobb reménsége,
 Világnak keserű minden édessége.
 Mert kis öröm után hoz sűrű bánatot,
 Lépes mézeiben rejt mérges falatot;
 Ha kit ditsőségnek székében állatott,
 Halálnak porára hirtelen szállatott.
 Imé e' Világnak állhatatlanságát
 Mostan-is szemléljük el-mulandóságát,
 Karika forgású változandóságát,
 Ha idvezültt urat nézzük ő Nagyságát.
 Fokadj-ki mi szemünk sűrű siralomra!
 Mert az Isten hívott szörnyű fájdalomra;
 Fordúlt vígaságunk vén aggodalomra,
 Mert rakatott Urunk Teste sir halomra.
 Elégeld-meg Isten immár tsapásinkat,
 Ne szedd-el közzülünk Uri gyámolinkat,
 Ne tetézd bánattal megint bánatinkat;
 Mennyei örökre fordítsd siralminkat.

Szombati Gergely; Coll. Alum.

Kolosváratt Nyomtatta Telegdi Pap Sámuel. Annò 1726.

Közli: HELLEBRANT ÁRPÁD.

A CSOKONAIRA VONATKOZÓ IRODALOM ÉS A KÉZIRATOK

I. Csokonai műveinek kiadásai.

a) Önálló kiadványok.

Serkentés a nemes Magyarokhoz a mostani országgyűléskor. Cantata. Pozsony. 1796. (Wéber Simon Péter német eredetijével együtt. Zenéje Toszt Ferencztől).

Diétai Magyar Muzsa. 1796. (Nov. 1-ig összesen 11 száma jelent meg és egymaga állította ki részint kész, részint akkori események által előidézett iránykölteményekből.)

A nemes magyarságnak felülésére. T. n. Komárom vármegye rendéinek készítette és várbogyai Csepy Zsigmond urnak s hites társának Készely Klára asszonynak segedelmekkel kiadta ápr. 26. 1797. Komárom.

A haza templomának örömnappja. Nagym. gr. Széchényi Ferencz ő exjának a ns. Somogy vármegye főispáni székébe jul. 4-én 1798. lett beiktatására Bécs. 1798.

A szépség ereje a bajnoki szíven. Debreczen, 1800. (Borbély Gábor kapitány és Vay Zsanetta kisasszony menyegzője alkalmatosságával.)

Óda m. Rhédey Lajos cs. kir. kamaráshoz. Somsich Lázár után latinból. (Bécs, 1802. Magyar Hirmondó mellett.)

Óda m. gr. Festetich Györgyhöz. (U. o. 1802. M. Hirmondó mellett.)

A szélhez. Óda. (U. o. 1802. M. Hirmondó mellett.)

Amaryllis. Idyllium Schraud kir. tanácsosné halálára. Trattner. Pest, 1803.

A tavasz. Irta Kleist, ford. Cs. V. M. Hozzájárulnak Kleistnek nemes apróbb darabjai. Komárom, 1802. (II. kiadás Nagyvárad, 1806.)

A pillangóhoz, egy óda. Muzsikáját készítette Haydn ur. A szemrehányás, egy dal, a muzsikáját készítette Stipa ur. Bécs, 1803.

Anakreoni dalok. Bécs, 1803. (Megjelent 1806.)

Dorottya, vagyis a dámák diadalma a fárságon. Furcsa vitézi verzeset IV. könyvben. Nagyvárad és Vác, 1804. (2. d. kiadás Nagyvárad, 1808. Ism. Szépirod. Figyelő, 1861. Salamon Ferencz és Irod. Tanulm. 3-ik kiadás Bpest, 1875.)

Halotti versek. Melyeket néh. mélt. Kohányi Kacsándy Therezia asszony, kishédei Rhédey Lajos ur házastársának eltemetésekor tartott tisztességtételre készített és el is mondott ápr. 15. 1804. Nagyváradon.

Amintás. Tassónak eredeti meséje. Olaszból U. o. 1806.

Lilla, érzékeny dalok III. könyvben. Nagyvárad, 1805. (2. kiadás. U. o. 1808. 3. kiadás Bpest, 1877. Olcsó könyvtár 42.)

Ódák két könyvben. Nagyvárad, 1805. (2. kiadás U. o. 1809. 3-ik kiadás Bpest, 1879. Olcsó könyvtár 65.)

Alkalmatosságra írt versek. Nagyvárad, 1806.

A pásztor király. Énekes pásztorjáték 3 felv., szerz. Metasztázio Péter. U. o. 1806.

Galatea. Szerz. Metasztázio Péter. U. o. 1806.

Dorottyából német szemelvények a bécsi Literaturzeitung Int. Blatt 1814. évi 40. sz.

Csokonai V. Mihály poetai munkái. Kiadta Márton József. Bécs, 1813. Négy kötet.

Dorottya. Bécs (Pichler) 1816.

Csokonai Vitéz Mihály nevezetesebb poetai munkái. Kiadta Márton József. U. o. 1816. Két kötet. arczk. és életrajzzal.

Csokonai Vitéz Mihály élete s még eddig ki nem adott munkái Domby Márton által. Pest, 1817.

Schedel Ferencz: Blumenlese aus ungarischen Dichtern. Pesth und Wien, 1828. (26—31. l. Csokonai.)

Anthológia Csokonai Vitéz Mihály munkáiból. Kassa, 1836. Arczképpel. (Zsebkönyvtár I. és II. kötete.)

Csokonai Mihály minden munkái. A szerző saját kéziratai s az első kiadásokhoz gondosan egyengetve, számos kiadatlanokkal bővítve, jegyzésekkel világosítva, s életrajzzal bevezetve kiadta dr. Schedel Ferencz.

Pest, 1843—1846. (Nemzeti Könyvtár II. 2—10 f. Összes kiadott és kiadatlan munkáinak repertoriumával.)

Csokonai Vitéz Mihály munkái. Közli Kelemföldy. Lipcse 1843—1845. Három kötet.

Csokonai válogatott munkái. Kéziratok s eredeti kiadások alapján Toldy Ferencz által. Pest, 1864. Három kötet. Arczképpel.

Csokonai Vitéz Mihály válogatott versei. Bpest, 1873. (Kis Nemzeti Múzeum 21. 2-ik kiadás. U. o. 1874.)

Békaegérharcz. Irta Homer. Átalöltöztette a Blumauer módja szerint (1791. U. o. 1881. (Olcsó könyvtár 300.))

Doróthya. Olcsókönyvtár, új sorozat. 1—2 Magyar könyvtár 10.

Ódák. Olcsó könyvtár, új sorozat 145, 146.

Lilla. Olcsó könyvtár, új sorozat 89—90.

Versei. Egyetemes könyvtár. 70., 71. sz.

Lilla. Olcsó könyvtár 42.

Ódák. Olcsó könyvtár 65.

Válogatott versei. (Magyar remekírók 6. Kis nemzeti múzeum 21.)

Válogatott munkái. Bevezette és jegyzetekkel ellátta Tóth Rezső, (Athenaeum kiadása 1901.)

Bánóczi: Csokonai V. Mihály munkái. (Magyar remekírók. Franklin kiadása. 8. k.)

Csokonai V. Mihály válogatott munkái. (Remekírók képes könyvtára. XXVII. k. Lampel kiad.)

Dr. Horváth Cyrill: Csokonai Mihály összes művei. I—II. Életrajzzal, Budapest.

Dr. Kardos Albert: Csokonai válogatott versei. Debreczen. 1905. A Csokonai-kör kiadása.

b) Műveiből és leveleiből közlemények.

Magyar Hirmondó. 1801. (Marosvásárhelyi gondolatok és egyéb közlemények.)

Magyar theátrumi Almanach 1815. évre. Czimlapjának belső oldalán Csokonai: »A békekötésre« cz. költeménye van nyomva.)

Almanach. Sáros Nagypatak. 1816-ból. (Nemes Vajda Juliánna névjegyével és több Lilla-dalokkal, virágfüzerekkel és képekkel.)

Zsebkönyv. 1821.

Szépliteraturai ajándék 1823—1824.

Hon. 1871. évi 269. sz.

Fővárosi Lapok. (1871. A magánossághoz és Vályi Klárához írt két verses levelet Beöthy Zsolt közölte. Helyreigazítás: Egyetemes Philologiai Közlöny, 1878.)

Egyetemes Philologiai Közlöny. II. 63. (Csokonai ismeretlen versei.)

Egyetemes Philologiai Közlöny. XX. 734. (Csokonainak egy állítólagos munkája: A magahitt kalmár, Dr. Kardos Alberttől.)

Irodalomtörténeti közlemények. V. (Diák korbeli vigjátéka. Lengyel S. névnapjára.)

Irodalomtörténeti közlemények. XI. (Csokonai latin nyelvű felségfolyamodványa.)

Nagyvárad Szabadság 1878. évi 226. sz. (Egy gögös leányhoz.)

Figyelő X. k. (Ányos Lajos gyűjteményéből tized.) XVI. (A pesti dicsőség). XIX. (Mi a csók? Közli Kabos Ede és Kanyaró Ferencz megjegyzése. XXI. (Abafi saját gyűjteményéből tizenhetet.)

Magyar Szalon 1884. (Mártonnapigunár panasza.)

Arad és Vidéke 1884. évi 237. sz. (Ősz.)

M. Szemle 1890. évf.

Debreczeni Ellenőr 1890. évi 224. sz. (Hencse, Hencse kezdettel.)

Koszorú 1884. II. 45. (Mi a csók?)

Levelei:

1795. aug. 18. (Hon. 1871. évi. 269. sz.)

Lillához, Komárom 1798 márcz. 12. (Vasárnapi Ujság 1857. évi 38. sz. Hölgyfutár 1857. évi 216. sz.)

Arankához, Nagy-Bajom, Somogy 1798 aug. 4 (Új. M. Múzeum 1858. I. 394. Reform 1872. évi 190. sz. Vasárnapi Ujság 1872. évi 19. sz.)

Bizáki Puki Istvánhoz, Debreczen, 1799 márcz. 16. Pest, 1801. szept. 26. Debreczen, 1803 aug. 17. (Ország-Világ II. 1881. évf. 274. l.)

Tanügyi levele Csurgó 1799 jun. 25. (M. Paedagógiai Szemle 1882. évf. 346. l.)

Kazinczy Ferenczhez. 1801 jul. 11. Bagamér. 1802 decz. 26. és az év végén, vagy 1803 elején. Debreczen 1803 febr. 20. (Kazinczy Levelezése I. 434., 538., 541. l. M. Szépirodalmi Szemle 1847. I. 21., 22. sz.) 1801 jul. 19-én (Hortobágy, 1865. évf. 19. sz.)

Pap Szász Józsefhez, Debreczen, 1802 jun. 15. (Rozsnyói Híradó 1881. évf. 28. sz.), az 1802. debreczeni nagy tűzvész alkalmából. (Vasárnapi Ujság, 1871. évf. 33. sz.)

Engel Jánoshoz, Debreczen, 1803 ápr. 27. (Akadémiai Értesítő, 1855. évf. 1. sz.)

Dr. Sándorffy Józsefhez, Debreczen, 1804 jan. 3. (Delejtű 1859. évf. 99. sz.) Debreczen. 1804 jún. 3. (Vasárnapi Ujság 1871. évf. 46. sz.)

Obernýk Józsefhez. Debreczen, 1804 decz. 4. (Figyelő IX. 1880. évf.)

Utolsó levele Papp József. Erős Gábor és Pethes Dávid togátus barátihoz. Debreczen, 1804 decz. 10. (Föv. Lapok, 1871. évf. 235. sz. Igazmondó 1871. évf. 42. sz.)

Verses levele Mátyási Józsefhez. Pest, 1795 máj. 10. (Magyar Könyvszemle, 1891. évf. 11. l.)

Emlékezetnek okáért (Csokonai levele, mikor bujdosásnak indult. Oláh Gábor közölte az Irod. tört. Közl. 1905. évf. I. f.)

Csokonai búcsúbeszéde a kollegiumi ifjúságtól. Közölte: Oláh Gábor (Debr. Prot. Lap, 1905. évf. 21. sz.)

II. Csokonaira vonatkozó művek és képek.

- Magyar Mercurius*, Bécs, 1794. II.
Magyar Hirmondó, 1794. II. 643. I. (Munkáira felhívás.)
Magyar Kurir az 1805. évre Dr. Décsi Sámuel és Pánczél Dániel által.
Hazai Tudósítások. 1806. II. 119., 252. I. 1807. I. 44., 52. I. (Sírkövérről Kazinczy.)
Catalogus bibl. Fr. Com. Széchényi. I. 241. II. 538. Suppl. I. 126. II. 102.
Magyar theátrumi almanach 1815. évre. (Czím lapjának belső oldalán Csokonai V. Mihály: »A békekötésre« cz. költeménye van nyomva.)
Domby Márton: Csokonai V. Mihály élete. Pest, 1817.
Tudományos Gyűjtemény 1817. III. (Kölcsey kritikája.) 1823. II. IV.
Németi Nagy János értekezése Csokonai V. Mihály életéről. Bécs, 1818.
Közhasznú esmeretek tára, III. (Csató Pál.)
Versek Ferenczi István úrnak, midőn az általa márványból faragott Csokonai mellképet a debreczeni h. v. kollégiumnak megküldötte. Irta: Vetsei József theológus deák. Debreczen, 1823.
Hébe cz. zsebkönyv. 1824. évi mellékletén kézalírása.
Gr. Mayláth: Magyarische Gedichte. Stuttgart und Tübingen, 1825. 127—133. I. Mich. Csokonai.
Toldy Ferencz: Handbuch der ungarischen Poesie. I. Bd. 268—293. Pesth und Wien. 1828.
Péczeli József: Pallas Debrecina 1828. A 102—110. lapon Csokonait és Ferenczi szobrászt dicsőítő négy magyar, két latin költemény.
Blumenlese aus ungarischen Dichtern. Gesammelt v. Frantz Toldy. Pesth u. Wien 1828.
Debreczeni professorok felelete, röpirat a debreczeni síremlék ügyében 1832-ben.
Rajzolatok 1835. I. 6. sz. (Arczképpel.) 48. sz. (Gunyirat a debreczeni kollégiumról.)
Jelenkor Társalkodója 1835. év 101. sz. (Ugyanaz.)
Erdélyi Híradó II. 36.
Regelő 1836. (Síremlékének képe.)
Honművész 1837. évi 9. (Emléke rajzzal.)
Kisfaludy társaság évlapjai VI. 1846. (Életrajza és az 1794—1795-ben a debreczeni kollégiumban Csokonai ügyében tartott vizsgálat jegyzőkönyve Sárváry Páltól.)
Ungarische Volkslieder v. Anton Wilney. Leipzig, 1848.
Csokonai Lapok. (Szerk. Oláh K. és Orbán P. Debreczen, 1850 jul. 3—okt. 5.)
Pesti Napló, 1853. évi 116. 1862. évi 263. sz. (Jámbor Pál)
1871. év. 235., 236. sz.
Album Hundert Ungarischer Dichter. Durch C. M. Kertbeny. Dresden u. Pest, 1854.

- Müller Gyula: Nagy naptára.* 1855. (Kelemen Mór.)
Nemzeti Nagy Képes Naptár 1856. évi 143. l.
Mátyás diák könyvesháza. 1857. III. 109. l.
Kazinczy Ferencz levelei Szentgyörgyi Józsefhez, ifjú Szilágyi Sámuelhez, Csokonaihoz és Ercseihez. Pest, 1857.
Magyar Írók arcképei 1858. Arczkép.
Vasárnapi Ujság 1859. évi 34. sz. arcképpel. (Zilahy Károly.)
 1866. évi 8. sz. (Varró Sándor: Csokonai mint szóújitó), 1871. (Szász Károly, Csokonai szobrának rajzával.)
Kálmán Ferencz: Iskolai Kalandok. Pest, 1859. (Első darabja egy vers: Csokonai V. Mihály címen.)
Képes Ujság, 1860. évi 8. sz. (Rácz Miklós.)
Csokonai Album 1861. évi 3., 220., 315. l. arckép. (Kulini Nagy Benő.)
Csokonai síremlékének 1866. évi debreczeni kiadása.
Fővárosi Lapok, 1868. évi 3. sz. (Szana T. Csokonai és Lillája.)
 1869. évi 163. sz. (Vajda Viktor: Csokonai mint fűvész. 1883. évi 37—38. sz. (Endrődi Sándor: Csokonai és Lillája.) 1871. és 1876. évfolyam.
Szana Tamás: Csokonai életrajza. Debrecen, 1869. 2-ik kiadás 1871. és Vázlatok. Bpest, 1875. (Csokonai és P. Horváth Ádám.)
Hat magyar énekek. Csokonai dalokról. Pfeifer Ferencz, Pozsony.
Szász Károly ódája és *Imre Sándor emlékbeszéde* a szoborleplezésnél 1871. és 1884. évi kiadás.
Igazmondó, 1871. évi 42. sz. arckép.
Magyarország és a Nagyvilág. 1871. évi. 42. sz. képpel.
Budapesti Közlöny, 1871. évf. 235—236. sz. (Imre Sándor emlékbeszéde.)
Figyelő (Szana-féle) 1871. évf. (Molnár A. Csokonai emléke és Kazinczy), 1875. évf. *Ifj. Szinnyi József* Csokonai Vigjátékai.
Reform. 1871. évf. 281—291. (Dux Lajos.)
Hazánk és a külföld. 1871. évf. 41. sz. rajzokkal.
Akadémiai értesítő. 1871. évf. 232., 268. l.
Szücs István. Debreczen története. Debreczen. 1871. III. k.
Szinnyi: Repertorium. Történelem. I—II.
Figyelő. I. 1876. II. Szilágyi István: Csokonai síremléke és a debreczeni tanári kar.) III. IV. VIII. XIV. XVI. (Jakab Elek: Csokonai életéből. Abafi. Kazinczy Ferencz M. Pantheonja Csokonai nekrológjáról). XVII. XIX. (Haraszi Gyula: Csokonaihoz). XXI. (Baróti Lajos: Német költők hatása Csokonaira). XXIII. (Illésy János. Adalékok Csokonai munkásságához). XXV. (Szekely György: Bürger mint lyrikus és Csokonai, Csokonai Lillája és Kölcsey bírálata).
Ellenőr, 1877. évf. 270. sz. (Csokonai legatiója.)
Népzaszlója, 1877. (Viharos Albert: Gvadányi és Csokonai).
Déliab. Debreczen, 1877. évf. 36. sz. (Géresi Kálmán megnyitó beszéde a Csokonai-ünnepélyen.)

- Budapesti Szemle*, XVI. 1878. évf. 26—270. sz. (Imre Sándor.)
Szabadság. Nagvárad. 1878 decz. 25. renk. sz.
Kazinczy Ferencz: Pályám emlékezeté. Bpest, 1879. 52. 205. 1.
 (Nemzeti Könyvtár III.)
Magyar Pantheon. 213. 1. (Nemzeti Könyvtár XXXVI.)
 Hon. 1880. évf. 240. sz. (Reviczky Gyula.)
Haraszi Gyula: Csokonai Vitéz Mihály. Bpest, 1880. (Nemzeti Könyvtár XIV. Ism. P. Napló 230. Ellenőr, 434., 436. sz. Hon. 240. Reviczky Gyula. Föv. Lapok. 232. Ambrus Zoltán. Koszoru. 4. sz. Ország-Világ. 1881.)
Borsodmegyei Lapok. 1881. évf. 29—33. sz. (Simon Pál.)
Dr. Zelizy Dániel: Debrecen sz. kir. város történetének leírása. Debrecen, 1882.
Magyar Helikon. Pozsony. 1883. I. oszt. 2. k. (Badics Ferenc).
 arck. és rajz.
Ungarische Liriker von Gustav Steinacker. Lipcse. u. Budapest.
Egyetértés. 1884. évf. 108. sz. (Jakab Elek: Csokonai élete és jelleméhez),
Gondűző és Szarvasi Lapok. 1885. (Szana: Csokonai Lillája.)
Endrődi Sándor: Költők világa. Nagvárad, 1887.
Csurgói ev. ref. főgymn. értesítője 1888. Kondor József: Csokonai Somogyban).
Az 1887. évi csurgói Csokonai ünnepélyről: Nemzet 1887. évf. 297. sz. Budapesti Hirlap 296., 300 sz. Dunántúli Prot. Közlöny 43. sz. Iskolai Szemle 19. sz. Somogy vármegye 19—24. sz. (Kondor József).
Budapesti Hirlap. 1888. évf. 316. sz. (Tempefőinek, Rákosi operett-jének ism.)
Egyetemes philológiai közlöny XVI. 188. 1. (id. Szinnyi József: Csokonai V. Mihály: Csokonai V. Mihály és Lillája). XVIII. 629. 1. (Csokonai és a classicus írók). XVIII. 387. 1. (Kraut Győző: Csokonai mint ódaköltő.) XX. 734. 1. (Kardos Albert: Csokonainak egy állítólagos munkája: A magahitt kalmár.) VII. 665. 1. (Csokonai mint műfordító.) XVII. 370. 1. (Csokonai V. Mihály.) XVII. 603. 1. (Csokonai V. Mihály.) X. 355. 1. (Petz Gedeon: Cs. A haza templomának örömnepje, összehasonlítva Pyra: Der Tempel der wahren Dichtkunst. cz. allegorikus költeményével.) XIII. 483. 1. (Csokonai: Dorottya.) XVI. 151. 1. (Csokonai: A szépség ereje a bajnoki szíven.) XVII. 634. 1. (Csokonai: Az estvéhez.) XVIII. 636. (Csokonai: A reményhez.) XVIII. 637. (Csokonai: Anakreoni dalok.) XVIII. 637. (Csokonai: Ajánlás.) XVIII. 639. (Anakreoni dalok előtti jegyzet és Horatius.) XVIII. 645. (Csokonai: A csikóbőrös kulacs.) XVIII. 730. (Csokonai: A mostani háborúban vitézkedő magyarokhoz.) XX. 735. (Csokonai; A szépség ereje a bajnoki szíven cz. alkalmi költeménye és az Arany-féle Éjféli párbaj két sora.) XVI. 149. (Csokonai és a bécsi Mercurius.) XIX. 24. (Csokonai Dayka verseiről.) XIX. 311. (Csokonai és Kazinczy Ferencz.) XVIII. 654. (Csokonai és Kölcsey a komikumról.) XII. 733. (Haraszi Gyula: Csokonai és Kotzebue.) XV. 236. (Csokonai és Matthiesson.) XVIII. 882. (Szócs Géza: Csokonai és

az olasz költők.) XVIII. 628. (Csokonai és Ovidius.) XVIII. 685. (Csokonai és Petőfi.) XVIII. 634. (Csokonai: Párhuzamos idézetek.) XVIII. 723. (Csokonai: Az ég és a csillagok, párhuzamos idézet.) XVIII. 726. (Csokonai: A reményhez, párhuzamos idézet.) 1905. évf. 353. 1. (Haraszti Gy.: Csokonai százados ünnepén.) U. o. 336—368. 1. (Siegescu J. Csokonai V. Mihály Békaegérharcának latin és oláh fordítása.) U. o. 362. 1. (Váczai János: Egykorú ítélet Csokonairól.)

Petrik: Könyvészete és Bibliogr. I.

Beöthy Zsolt: A M. Nemz. Irod. Tört. Ism. I. II. Szépprózai elbeszélések. I. Magyar irodalomtörténete. Képes kiadás.

Székelgy György: Bürger költészete és hatása Csokonaira. Bpest. 1888.

Erdélyi Hiradó. 1890. 247—250. sz. (Szőcs Géza.)

Kazinczy Ferencz levelezése. I—II—III. k. (Szerk. Váczy János. Kazinczy több levele Csokonaihoz.)

Képes Családi Lapok. 1891. (Tolnai Lajos.)

Csokonai V. Mihály élete I. k. (A Révai-féle Nemzeti könyvtárban.)

Gaál Mózes: Csokonai V. Mihály élete és költészete. (Nemzetünk nagy költői. Szerk. Gaál Mózes. 7. sz.)

Csokonai kör évkönyve 1890—93. Jelentés a Csokonai Kör 1894. évi működéséről. U. a. az 1886/7. évről. 1903. és 1904. évi jel. Az 1884. évi 29,032/VII a.) sz. belügyminiszterileg jóváhagyott »A Debreczeni felolvasó körből alakult« »Csokonai kör« alapszabályai. Debreczen, 1890. U. a. 1895. Debreczen.

Székesfehérvári főreáliskola Értesítője. 1891. (Wolff Béla: Kölcsény ítélete Csokonairól.)

Magyar Könyvszemle. 1891. (Dr. Sebestyén Gyula: Csokonai kiadatlan versei a M. N. Múzeumban.)

Budapesti Látogatók Lapja. 1891. évf. 6. sz. (470. 1. a Csokonai szobor és siremlék rajzával.) U. o. 1892. jun. 20-iki füzet. *Komlóssy Arthur: Debreczen írásban és képen.* Három nyelven: magyar, német, francia, 4 képpel, nagy alak.

Debreczeni Képes Kalendárium. 1901. és 1902. évf. (Hamar László: Csokonai Lillája. 3 képpel.)

Kúnos Ignác: Csokonai nyelve. (A Simonyi-féle »Tanulmányok az egyetemi magyar Nyelvtani Társaság köréből« cz. sorozatban.)

Marosvidék lap. 1896. máj. 2. sz. (Csokonai-közlemény.)

Ungarischer Dichterwald. Übersetzt. v. Irene H. Cserhalmi. Stuttgart, 1897.

Budapesti Hírlap 1899. ápr. 2. (Szendrey Imre: Csokonai kulacsa).

Komáromi polgári fiúiskola 1898/9. évi értesítője. (Szendrey Imre: Csokonai Komáromban.)

Tolnai Vilmos: Csokonai V. Mihály verstani nézetei. Bpest, 1899.

Rácz Károly: Csokonai induló. Debreczen.

Csokonai Naptár 1900. és 1904. évf.

Koncz Ákos: Debreczeni Útmutató. Debreczen.

Komlóssy Arthur: Lilla arczképe. (Felolvasás a Csokonai Kör 1901. nov. 16-iki ülésén.) Debreczen. Lilla arczképével.

Körmöczbányai állami főreáliskola értesítője 1901. (Teveli Mihály: Csokonai »A lélek halhatatlanságáról« irt tanítókölteménye.)

Ország-Világ 1901. decz. 1. sz. (Csokonai V. Mihály és Lilla arczképe).

Szalay Pál: Komikus eposzaink. Irod. tört. tanulmány. Gyöngyös, 1902.

Dóczy Lajos: Csokonai élete. (Magyar Könyvtár 300.)

Oláh Gábor: Csokonai és a latin költők. Budapest, 1904.

Csokonai Lapok 1904. és 1905. évf.

+ *Budapesti Hírlap* 1904. nov. 17. (Egy magyar költő házacskája. Magyar Szó 1904. nov. 18. és Magyar Hírlap 1904. nov. 18.)

Csokonai lakadalmi felköszöntője. Eredeti olajfestmény Jankó Jánostól és: Csokonai lakadalmi felköszöntője. Élkép a Csokonai kör megnyitásakor. 1890. jun. 1. (Id. Komlóssy Arthur gyűjteményében Debreczen.)

A csurgói ref. főgimnáziumban: Csokonai olajfestésű arczképe Aggházi Gyulától. A csurgói gymn. első helyiségének fényképe. (A hagyomány szerint Csokonai lakhelye.) A csurgói gymn. régibb épületének képe. 1796—1799. A csurgói gymn. új épületének képe.

A Csokonai kör birtokában: Sárközy Imre nagybajomi házának fényképe, a hol Csokonai 1798. jun. végétől 1799. május végéig Sárközy Istvánnál tartózkodott.

Aranyosi Pál: Csokonai V. Mihály. (Tolnai: Világlapja 1905. 5. sz.)

Móricz Zsigmond: Csokonai V. Mihály. (Az Ujság 1905. 31. sz.)

Havady Barnabás: Csokonai halálának századik évfordulójára. (Magyar szemle 1905. 6. sz.)

Kálmán Dezső: Csokonai V. Mihály emlékezete. (Barsi Hírlap 1905. 9. sz.)

Móricz Zsigmond: Csokonai V. Mihály. (Uránia 31. sz.)

Knyaskó Lajos: Csokonai. (Torontál 59. sz.)

Szatmári Zoltán: Csokonai V. Mihály. (Pesti Hírlap 1905. 44. sz.)

Balog Pál: Csokonai. (Pesti Napló 139.)

Divényi Gyula: Csokonai V. Mihály. (Miskolczi Napló 117. sz.)

Horvát József: Emlékbeszéd. Csokonairól. (Nagykőrösi Hírlap 1905. 6., 8. sz.)

Kálmán Dezső: Csokonai V. Mihály emlékezete. (Tolna m. 1905. 8. sz.)

Oláh Gábor: Ál Csokonai versek. (Bpesti Hírlap 1905. 141. sz.)

Szendrei Imre: Csokonai Lillája. (Csokonai Lapok 1905. 2—4. sz.)

Dr. Kardos Albert: Csokonai Maecenásai. (Csokonai Lapok 1905. 2., 4. sz.)

Dr. Kardos Albert: Csokonai dallamok. (Csokonai Lapok 1905. 9. sz.)

Nádasdi Sárközy István arczképe, kinél Csokonai Nagy-Bajomban tartózkodott és Sárközy Istvánné sz. Chernel Eszter arczképe. (Csokonai kör tul.)

Csokonai fája, a kisasszondi u. n. csikényi erdőben, melybe a költő nevét belevéste és melynél: A maganossághoz cz. költeményét írta. (Csokonai kör tul.)

Lilla sirjának fényképe 1905. máj. 14. a duna-almási temetőben. Lilla sirjának a duna-almási hölgyek és a komáromi Múzeum-egylet által való megkoszorúzásáról 1905. máj. 14-én fényképfelvétel. (Csokonai kör tul.)

Debreczeni Független Ujság 1905. 50. sz. (Id. Komlóssy Arthur: Csokonai picziny könyvét Lillának ajánlja.)

Debreczeni Prot. Lap. 1905. évf. 4. sz. (Dr. Barcsa János: kollégiumi élet Csokonai korában.)

Budapesti Hirlap 1905. jan. 28. (Hirlaptud. Csokonai haláláról.)

Színház és élet. Szerk. Lenkei Lajos 1905. évf. máj. 14. sz. (Csokonai szám.)

Vasárnapi Ujság 1905. febr. 19. sz. (Csokonai és Lilla arczképeivel.) U. o. Csokonaihoz: Irta és a Kisfaludy-társaság közülésén felolvasta Kozma Andor.

Egyetemi Lapok. 1905. márcz. 5-én tartott Csokonai ünnepély műsorával. 1905. évi 15. sz.

Szalón Ujság 1905 ápr. 8. sz. (Id. Komlóssy Arthur: Csokonai arczképe, élete és jellemrajza.)

Új Idők 1905. jan. 29. sz. Csokonai és Lilla arczképe és Csokonai életrajzaival.

Vasárnapi Ujság 1905. évi 8. sz. (Szathmári Zoltán: Csokonai halála.)

Pesti Hirlap 1905. febr. 9. sz. (Szathmári Zoltán: Csokonai V. Mihály.)

+ *Vasárnapi Ujság* 1905. évi 8. szám. (Beöthy Zsolt emlékbeszéde Csokonairól, a Kisfaludy-Társaság 1905. febr. 12-iki ülésén.) U. o. Csokonai emlékezete. Tanulmány. Irta és a Kisfaludy-Társaság közülésén felolvasta Dr. Ferenczi Zoltán. Ismertetés. U. o. Csokonai vőlegény. Elbeszélés. Irta és a Kisfaludy-Társaság közülésén felolvasta Pekár Gyula. Ismertetés.

Kolozsvári »Napló« 1905. jan. 29-iki száma. (Egy százéves irodalmi pör. Csokonai halálának századik évfordulóján.)

Budapesti Hirlap 1905. febr. 15. sz. (Csokonai zszurnaliszta évei.)

Pesti Hirlap 1905. febr. 25. (Egy nevezetes ereklje.)

Debreczeni Prot. Lap. 1905. évf. máj. 21. sz. (Oláh Gábor: Csokonai búcsúbeszéde a kollégiumi ifjuságtól és: Dr. Barcsa János: Csokonai kollégiumi póre.)

Csokonai V. Mihály: A reményhez és: A tihanyi ekhóhoz cz. költeményei. Férfikarra alkalmazva Szügyi Józseftől. Békés, 1905. jan. 28.

Szávay Gyula: Csokonai köszöntése és más beszédek. Debreczen, 1905.

Egyetemes philologiai közlöny 1905. évf. IV. f. (Haraszi Gyula: Csokonai százados ünnepén. Váczy János: Egykorú ítélet Csokonairól.

Szegescu József: Csokonai V. Mihály Békaegérharcának latin és oláh fordítása.)

Irodalomtörténeti Közlemények. XV. évf. (1905.) I. f. 103. 1. (Zoltai Lajos: Adatok a Csokonai család életéhez.) I. f. 112. 1. (Dr. Barcsa János: Két nő bírálatá Csokonai Dorottýájáról 1804-ben.) II. f. 247. 1. (Emlékezetnek okáért... Közli Oláh Gábor és Dr. Barcsa János: A debreczeni Csokonai síremlék és Péczely József). III f. Csürös Ferencz: Csokonai kollégiumi póre. 1906. évf. I. f. (Oláh Gábor: Csokonai két ismeretlen verse.)

Magyar Nyelvőr 1905. évf. V. f. 225. 1. (Rubinyi Mózes: Csokonai és a magyar nyelvtudomány).

Akadémiai Értessítő XVI. k. (1905. évf.) VI—VII. f. 353. 1. (Jelentés a debreczeni százados Csokonai ünnepéről a M. Tudományos Akadémiában.)

A százados Csokonai ünnepélylyel kapcsolatos kiállításra vonatkoznak: Budapesti Hirlap 1904. évf, 350. sz. Debreczen. 1905. év. febr. 15. sz. Debreczeni Független Ujság 1905. évf. 99. 112. 114. 115. 118. 129. 132. sz. (A kiállítási tárgyak ismertetése.) Debreczeni Ujság 112. sz. Debreczen 85. sz.

Az 1905. évi jan. 28-diki ünnepélyről (a debreczeni síremléknél). Debreczeni Független Ujság jan. 28. sz.

A budapesti tudományegyetem százados Csokonai ünnepélyéről: Budapesti Hirlap 1905. évf. 65. sz. Debreczen 56 sz. Debreczeni Független Ujság 65 sz.

A Kisfaludy-Társaság százados Csokonai ünnepélyéről: Debreczeni Független Ujság 1904. évf. decz. 13. sz. Budapesti Hirlap 1905. évf. febr. 13. sz. Szabadság (Debreczen) 1905. febr. 14. Debreczeni Független Ujság 1905. évf. 45. sz. Debreczen 1905. évf. febr. 15.

A budapesti Bethlen Gábor-Kör százados Csokonai ünnepélyéről: Debreczeni Független Ujság 1905. febr. 17.

A nagybecskereki Szabadlyceum Csokonai ünnepélyéről: Torontál cz. lap 1905. évf. 59. 60. 61. sz.

Az 1905. május 21-diki ünnepély alkalmából a már említetteken kívül alkalmi számokat adtak: Debreczeni Protestáns Lap 1905. évf. 5., 6., 21. sz. Vasárnapi Ujság 1905. évf. 21. sz. Nagy-Kálló és Vidéke 1905. évi máj. 21. Kisujszállítás és Vidéke 1905. évf. 12—17. sz.

Az 1905. május 21-diki ünnepély előkészületeire és magára az ünnepélyre vonatkoznak: Debreczeni Független Ujság 1904. decz. 8. Debreczen 1904. decz. 1. Debreczeni Független Ujság 1904. nov. 30. (Szávay indítványa). és decz. 13. 1905. jan. 10. (az ünnepély elhalasztása). Debreczeni Ujság 1905. máj. 20—21—22. sz. Debreczen, 1905. évf. 119. sz. (az ünnepély leírása.)

III. Csokonaira vonatkozó kéziratok és Csokonai kéziratai.

a) A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában.

Magyar Irodalom (Levelezés) negyedréte. 155. sz. *Csokonai V. Mihály levelei pártfogóihoz és barátaihoz, ezekéi hozzá* (Eredetiek.)

Csokonai V. Mihály eredeti levelei jóakaróihoz és barátaihoz.
16 db a—9.

* a) *Puky Istvánhoz*. 1800. decz. 20. Debreczenből és 1800. jan. 13. Debreczenből (kettős levél).

* b) *Gróf Festetich Györgyhöz*. 1801. máj. 16. Debreczenből.

c) *Márton Józsefhez*. 1801 . . . 19. Debreczenből.

* d) *Kőrösi Jánoshoz*. 1801. szept. 26. Pestről. (Ingyen szoba és koszt) 16 oldal.

Fogalmazványok	{	e) <i>Gróf Széchényi Ferenczhez</i> . 1802 szept. 16. Debreczenből.	
		f) » » » » » 18. »	
		g) » » » » » 19. »	

h) *Kulcsár Istvánhoz* (kelet nélkül), fogalmazvány.

i) *Egy kamaráshoz* (kelet nélkül). *)

k) *Valamelyik könyvkiadóhoz* 1803. márcz. 1. **)

l) *Borbély Gábornéhoz* 1800. szept. 18.

*** m) *Gróf Czindery Lászlónéhoz* (keltezés nélkül).

{ n) *Egy grófhöz*. (Tartalmából itélve gr. Festetich Györgyhöz.)

**** o) *Egy grófhöz*. » » » » »

**** p) *Kazinczy Ferenczhez*. (Dayka munkái bírálatáról.)

* q) *Institoris Gáborhoz* 1803. márcz. 3. (legjobb kiadójához).

Jelmagyarázat: *) Fogalmazás, valószínűleg Rédey Gáborhoz, a 100 Rhénes frtot kevesli és a megb. mélt. asszonytól valami emléket kér.

) Fogalmazvány, körlevélszerű, mit megküldött öt könyvkiadónak egyformán. *) Fogalmazvány, töredékben. ****) Fogalmazvány, kis füzetke alakjában. *****) Fogalmazvány.

b) A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában.

Csokonai Vitéz Mihály versei: Végbúcsú Rózsitól és Rózsai bucsúzalogai. 1803. pag. 14. in 8°. Poët. Hung. Oct. Széch. 336.

Csokonai Vitéz Mihály: Istenek osztóása. In 8°, pag. 26. S. Hung. (Széchényi.) Poët. Hung. Oct. Hung. 28.

Csokonai Vitéz Mihály: Tolvaj Isten. Vide, Burger. Tolvaj etc. in 8°. Poët. Germ. Oct. Hung. 29. 4., Csokonai Vitéz Mihály: Amaryllis. Idyllium etc. Debreczen. 1803. m. 8°. pag. 16. M. S. Hung. (Széchényi.) Poët. Hung. Oct. Hung. H.

Csokonai Vitéz Mihály ajánló levele gróf Széchényi Ferenczhez, munkája elibe 1802. son. 9., pag. 15. in 8. M. S. Hung. (Széchényi.) Poët. Hung. Oct. 151.

Csokonai Vitéz Mihály: Nmtgu Vázsonkői gróf Zichy Károly úrnak és Nmtu nagykarolyi gróf Károlyi József úrnak, mint Szathmár vármegye instellálendő főispánjának. M. S. Sec. XVIII. (cum notis musicis). Pag. 18. in 4°. M. S. Hung. (Musei.) Poët. Hung. Quart. Hung. 512.

Különféle versek gyűjteménye Csokonai V. Mihály és mások műveiből: M. S. Hung. Saec. XIX. fol. 164. in 8°. Napló 18/1898. Oct. Hung. 568.

Csokonai V. Mihály: *Lengyel József senior úr nevenapjára írott*. M. S. Saec. XIX. fol. 2. in 4°. Quart. Hung. 1337.

Csokonai V. Mihály hálaéneke: gr. Széchényi Ferenczhez. 1802. M. S. Saec. XIX. pag. 3. in fol. M. S. Hung. (Széchényi.) Fol. Hung. 333.

Csokonai V. Mihály: *Az istenek osztozása*. Ms. hung. Saec. XIX. fol. 38. in 8°. (Jankovics Antal ajándéka 1881. jun. 7.) Oct. Hung. 492.

Csokonai V. Mihály: *Istenek osztozása*, s egyéb kisebb költemények. (Máslatok.) 1809. pag. 24. in 4°. (Széchényi.) Quart. Hung. 962.

Csokonai V. Mihály: *némely versei*, egyrészben saját kézírata. Cod. Sec. XVIII. pag. 646—693. in fol. (Széchényi.) Fol. Hung. 893.

Csokonai V. Mihály: Egy jótévőjéhez, Gáspár Pálhoz, Debreczen, 1795. aug. 18. Censurai példány. (Megjelent az 1844-iki Schedel-féle kiadásban, újra a Hon 1871. nov. 22. tárczájában, mint kiadatlan.)

Csokonai V. Mihály Kazinczyhoz: Debreczen, 1803. febr. 23.

Csokonai V. Mihály Nagy Gáborhoz 1794: »Az Eschenburgot holnapután«; 1794: »Szívességgel lekötelezve vagyok«; 1795: »Én hozzád menni nem kívánok«, »Pest, 1801. szept. 16.; 1803: »Én a Dömét azokkal együtt«; 1804: »A Vámostól hozzád«; 1804: »Az estve jött hirtelen egy...«, »Már talán a postára is...«, »Küldöm a kétfnocharsist...«; Debreczen, 1801. febr. 28.; Böszörmény, 1801. jun. 16.; Onga, 1801. jul. 19.; Bagamér, 1802. decz. 26.; 1804. decz. 6.; »Édes Barátom! Én még tavaszra.« »Barátom! Kötelességemnek esmértem.«

Csokonai V. Mihály: Gr. Széchényi Ferenczhez, Komárom, 1798. jan. 23.

Csokonai V. Mihály: Gr. Széchényi Ferenczhez Rév-Komárom, 1802, febr. 13. (Ajánlás cz. versével.)

Csokonai V. Mihály: Gr. Széchényi Ferenczhez Rév-Komárom, 1802 febr. 16.

Csokonai V. Mihály: Gr. Széchényi Ferenczhez. Debreczen, 1802. szept. 24.

Csokonai V. Mihály: Gr. Széchényi Ferencznéhez, Debreczen, 1802. szept. 25.

Csokonai V. Mihály: Gr. Széchényi Ferenczhez, Debreczen, 1802. decz. 19.

Csokonai V. Mihály: Gr. Széchényi Ferencznéhez, Debreczen, 1803. jul. 17.

Csokonai V. Mihály: Gr. Széchényi Ferenczhez, Debreczen, 1803. jan. 19.

Csokonai V. Mihály: Gr. Széchényi Ferenczhez, Debreczen, 1804. jun. 15.

Csokonai V. Mihály ódája: A Széllhez. Irodalmi analecták közt Földy János halála alkalmából írott versének (megjelent Magyar Hirmondó 1802. évfolyamában) másolata.

c) A debreczeni kollégiumi anyakönyvtárban levő kéziratok.

1. *Versezetek, bucsuztatók.* (Széll Farkas ajándéka.)
2. *Méla Tempefői*, vagy az is bolond, a ki Magyarországon poetává lesz. Leirogattam Debr. 1826. jun. 5. Onódy Cz. Péter. (E kéziratban több olyan mű van, mely Csokonai műveinek kiadásából hiányzik.)
3. *Emlékezetnek okáért...* a bujdosásnak induló költő öngazolása. 1798. jun. 18. 4°, bk.
4. *Az 1741-ki dieta.* 8°, bk.
5. *A tavasz.* 8° bk.
6. *Thirsis, Milon és Melitesz.* 4° bk.
7. *Még egyszer Lillához.* 8°, bk.
8. a) *Dorottya eredeti compositiója.*
b) *Az: Oh Tihanyinak...* vázlata.
c) *Az eleven rózsához.* 8°, bk.
9. *Ujesztendei ajándék.* Keszthely, 1797. decz. 24. 8°, bk.
10. *Ne felejt el óh leányka...* 8°, bk.
11. *Uj esztendei gondolat.* 8° bk.
12. a) *Már se hintó, se szánka...*
b) *Rózsám sírja felett.*
c) *Az emberiség és a szeretet.* 8°, vk.
13. *A tolvaj Isten.* 8°, vk.
14. *A nap innepe.* 8°, vk.
15. *Csokonai Békaegérharcz.* Koncz Józsitól oláhu. 1816. 8°, vk.
16. Csokonai kéziratai:
a) *Rhedey Lajoshoz.*
b) *Gr. Festetich Györgyhöz.*
c) *A szélhez.* 8°, vk.
17. Csokonai-Lugossy ereklje, Lugossy másolata:
a) *Mihály napi köszöntő.*
b) *Csokonaiádok.*
c) *Csokonai levele Sándorffihoz.* 1804.
d) *Csokonai keresztlevele Révész Imre debreczeni lelkésztől* kiadva és Lugossy által másolatban mellékelve. 8°, vk.

Csokonai sajátkezű kéziratai:

18. *Kibujdosása a főiskolából.* Két iv négyrét hajtva.
19. *Gerliczeként nyögdecselek...* kezdetű költemény. Én szenvedek és pedig miattad. Csendes este légy tanúja. Debr., szept. 20. 1800. 4 levél. 8-rét. Papir fedélben.
20. *Fazekas Drusámnak,* márcz. 15. 1804. Kerekhajnal sugárral, kezdetű költemény. 4 levél, kis 8°.

21. Csokonai V. Mihály írásban található munkái, tartalma:

1. *Crimen raptus*, vagy Európa elragadtatása.
2. *Az Istenek osztozása.*
3. *Az állatok dialógusa.*
4. *A szerelmes vénleánynak.*
5. *Melyik a legjobb csók?*
6. *Egy individuale datum az asszonyok álhatatlanságáról.*
7. *Hunyadi Ferencz nevenapjára.*
8. *1789-ben Franciaország változásaira.*

22. Csokonai V. Mihály halálára egy vers, melyet Sárvári Pál saját jegyzésében Fazekas Mihálynak tulajdonít.

23. Csokonai V. Mihály levélmásolata Sárközy István b.-somogyi segédgondnokhoz, melyben jelenti, hogy a csurgói gimnáziumban tanári működését megkezdte. Csurgó, jun. 2. 1799. A csurgói ref. gimn. levéltárából másolta Nagybjomiban, 1883. aug. 21. Csire István ref. lelkész, 1 iv.

d) A debreczeni Csokonai-Kör birtokában levő Csokonaira vonatkozó kéziratok.

Csokonai levele pesti kiadók vagy színjáték rendezőkhöz. 1793. (Másolat.)

Csokonai latinul írt eredeti kérvénye a debreczeni ref. egyháztanács bizottságához iskolai tisztségtől való felmentése ügyében. 1794. decz. 18. (Magyarra fordította Jánosi Zoltán ref. lelkész.)

Szomorú halotti bucsuztató versek (iratott 1794. febr. 17.) Csokonai József (Mihály atyja) és Csapó Mihály felett.

Csokonai Lillájának esketési kivonata 1798. márcz. 30. és halál-ozási kivonata 1855 febr. 20. (Eredetiek.)

Csokonai V. Mihály levele Csépan Istvánhoz Csurgóról, 1799. (Másolat.)

Csokonai V. Mihály 1799. jun. 25-én Csurgóról Sárközy Istvánhoz írt levele. (Másolat.)

Csokonai által kiállított *Quietantia* 1799-ből. (Másolat.)

Csokonai *felsőfolyamodványa* I. Ferencz királyhoz; latin másolata és magyar fordítása ifj. Komlóssy Arthurtól.

A XIX. század elejéről maradt *kézírtos könyv*, a kiadó előszavával; Csokonaitól is van benne vers.

Facsimilék a Magyar Tud. Akadémiában levő eredetiekről: 1. Csokonai V. Mihály levele 1800. szept. 18. Debreczenből keltezve, Borbély Gábornéhoz.

2. Csokonai 1801. jan. 13-án Debreczenben kelt levele Puky Istvánhoz.

3. Csokonai 1801. május 16-án Debreczenben kelt levele gr. Festetich Györgyhez.

4. Csokonai 1801 szept. 26-án Pestről kelt levele.

5. Csokonai 1800 okt. 20-án Debreczenben kelt levele.

Csokonai levélfogalmazványa Kövy Sándor sárospataki tanárhoz 1800-ból. (A csurgói gymn. eredetijéről másolat.)

Facsimilék a Magyar Nemzeti Múzeumban levő eredetiekről:

1. Gróf Széchenyi Ferencznéhez, Rév-Komárom, 1802. febr. 6.

2. Hálaének gr. Széchenyi Ferenczhez 1802-ben, melyben könyvtárnoknak ajánlkozik.

3. Csokonai Mihály: kétsoros kotta gr. Zichy Károly és nagy-károlyi gr. Károlyi Józsefnek.

4. Gr. Széchenyi Ferenczhez 1802. szept. 24-én irt levele.

5. Levél Széchenyi Ferenczhez. 1802.

Csokonai V. Mihály levele Papszász Józsefhez: Tisza-Igarra, 1802. jun. 15-éről.

Csokonainak: A pillangóhoz, Szemrehányás és A reményhez cz. költeményei hangjegyre téve. Bécs, 1803. Csokonai sajátkezű dedikációjával.

Csokonai V. Mihály levele a baradlai (aggteleki) barlangról édes anyjához Debreczenbe (egy ex tempore irt vagy mondott verssel.) Ugyanazon füzetben Csokonaitól Verstöredék 38 strófa. Folytatva: Militat omnis amans et habet sua castra Cupido. 29 strófa. Néh. nagyváradi püspök Kondé Miklós epitáphiuma. Budai Ferencz szováti predikátor sirverse és egyéb versesközlemények.

Füsüs Ilona és Jámbor Mária 1804. ápr. 4. és szept. 29-én Dorottya miatt támadó leveleinek másolatai.

Csokonai V. Mihály 1804. decz. 4-én Debreczenben kelt levele rektor *Obernyik Józsefhez*. (Másolat a fejérmegyei és székesfehérvári városi tört. és régészeti egylet eredetijéről.)

Csokonai V. Ferencz. h. nótárius által kiadott *bizonyáglevél*. Igar, 1811. nov. 24-ről.

1814-ből verseskönyv, melyben Csokonai több költeménye be van írva.

Lilla Almanachja 1816. Vajda Juliánna névjegyével, festéssel és rajzokkal.

Az Istenek osztózása és a tolvaj Isten cz. satirikus költemények másolata.

A magahitt kalmár cz. vers kézírata. (Ismertetése a Debreczeni Ellenőr 1896. évi aug. 1. számában.)

Kézírtos könyv 1824-ből, többek közt Csokonaitól is több költeményt tartalmazó könyv.

Öspörös Végh Mihályné Vajda Juliánna (Lilla) *felségfolyamodványa* 1844. jul. 1-ről, fogalmazvány. Ugyanannak sajátkezűleg aláírott örökös nyilatkozata első férje, Neszméli Lévai István hagyatékára vonatkozólag 1847. aug. 1-ről.

Ábrányi Emil Csokonai emlékére írt s 1871-ben dicsérettel kitüntetett *költeményének* kivonata. Eredeti kézirat.

Karap: Különb-különbféle magyar versek. Somosi Mihály jegyzésével. (Több Csokonai verset tartalmaz.)

Csokonai háza cz. költemény. Ismeretlen kézből eredő kézirat.

A *Debreczeni Emlékkert-társulat jegyzőkönyve*, melynek 291. lapján az 1871. okt. 11-iki Csokonai szoborleleplezési ünnepély és az alapok átadására vonatkozó feljegyzések vannak.

Rákosi Jenő: Csokonai Temetői cz. szindarabjának első tervezete. (Eredeti kézirat.)

Csokonai emlékezete. Illyés Bálinttól.

Oldh Gábor: Csokonai emlékezete. Színjáték 1 felvonásban 1905 Debreczen. (Eredeti kézirat.)

Kozma Andor: Csokonaihoz. 1905. jan. 28. (Eredeti kézirat.)

Pekár Gyula: Csokonai emlékezete. Elbeszélés. (Eredeti kézirat.)

e) Kéziratok más gyűjteményekből:

B. Széll Farkas debreczeni táblai tan.-elnök tulajdonában levő kéziratok:

Elegyes dalok. Összeírta Győry Mihály 1825.

Plinii Caecilii: Panegyricus. (Hátsó lapján a gyermek Csokonai kézalírása.)

Pope essay sur l'homme. (A címlapon Csokonai kézalírás.)

Kovács József verseskönyve.

Csokonai: Gerson du Malheureux. Vigjáték. 1793. Debreczen.

Darnay Kálmán tulajdona; Sümegen: Csokonai eredeti levele Györgyfalvi Csépné Istvánhoz, melyet 1799-ben Csurgóról írt. Egy levél-másolat Sándorffy Józsefhez.

A fehérmegyei és Székesfehérvár városi tört. és régészeti egyesület tulajdona: Csokonai levele Obernyik József derecskei rektorhoz, 1804. decz. 4-ről. (Eredeti.)

Több gyűjtő közreműködésével összeállította:

DR. BARCSA JÁNOS.

ADATOK KÉT KÖNYV TÖRTÉNETÉHEZ A XVIII. SZÁZAD UTOLSÓ NEGYEDÉBEN.

Két protestáns teológiai munkáról van itt szó, így tehát a közlendő levelek és okiratok a magyar protestáns egyházi irodalom paragon heverő történetéhez szolgáltatnak adatokat. Igaz, hogy csak a külső történetéhez, de ennek az ismerete szintén nélkülözhetetlen s az ezen a téren való sok mulasztásnak a helyrehozása immár alig halasztható tovább. Az egyik munka a népszerű Osterwald János Frigyes svájci francia ref. teológusnak a maga idejében híres műve: a »*Biblia tárháza*«, melyet 1780-ban fordított magyarra, Németi Sámuel, akkor patasi lelkész, s a mely két kötetben összesen 1415 lapon

jelent meg Győrben. A másik munka 1791-ben hagyta el a sajtót Lipcsében a következő címmel: »*Egy katolikus keresztyénnek vallás-tétele*«; latinból fordította »A. M. E. H. F.« s csak 72 lap az egész. Amaz a biblia tartalmának részenként való kivonata és magyarázata, az utóbbi voltaképen vitairat a transsubstantiatio tana ellen, s habár — mint a közlendőkől kitünik — pár év múltán elkoboztatott, mégis meglehetősen számú példányban maradt fenn.

A rájuk vonatkozó adatokat külön csoportosítva, időrendi sorozatban közlöm az alábbiakban.

I.

1. (*Beleznay Miklós levele Szalay Sámuelhez, Pest 1781. szept. 18.*)

Főtisztelendő superintendens uram!

Még a mult alkalmatossággal, hogy Tiszt. professor uraimék nálam valának, megajánlották, hogy az urnak, Főtisztelendő superintendens uramnak nevemmel referálják, miképen egyedül a publicun hasznára nézve, nem a magam hasznát tekintvén, Osterwaldnak az egész sz. írásra tett reflexióit magyarra fordíttatván, kinyomtatattam a magam költségével és Biblia Tárházának neveztettem a könyvet. Ez a könyv micsoda hasznos legyen mind a tanítókra, mind az hallgatókra, de kivált az árva eklézsiákban lakókra nézve, a ki felőle tud gondolni, megvallja, de mégis, a mint látom, a mi publicumunk csak a nincsent szokta óhajtani, ha pedig az az óhajtott nincs egyszer meglészen, osztán mint vant nem böcsülük. Eddig az volt a panasz, hogy ha patronusok volnának, elegen lennének Cicerones, Marones; most én abban a czélban jöttem, hogy én ha ebben a könyvnek distractiójában boldogulok, tehát az investált capitalisommal együtt több előadandó hasznos könyveknek kiadattatásokra pro fundo denominálnám, ha mi fructusocska lenne is rajta, de a mint látom, már a fructusból semmi sem leszen, mivel már az árát is alább szállítom, mégsem vevődik, minthogy a könyv csak az előjáróknak opiniójoktul függ, azok pedig még eddig nem igen szokták subordinatusaiknak commendálni qualitasukra nézve, holott annál szükségesebb cselekedet sem volna, azzal igen sok métely fojtódnék el.

Ezekre s több, Főtiszt. superintendens uramnál esmeretes okokra való nézve kérem egész confidentiában, hogy valamely medius terminust találjon ezen könyvnek distractiójában, — vagyon még 1600 exemplar; jó volna T. senior urak által publicáltatni és recommendáltatni, vagy pedig ha a Ven. superintendens a maga számára elvenni, vagy a N. collegium, tehát által adnám, vagy mennyi exemplárt kívánna: ezekről kérem szívesen a barátságos tudósítást, ezen czélomban való cooperatiót, mert a papirosból fundatiót nem tehetünk.

2. *(Őri F. Gábor levele Szalay Sámuelhez, Sárospatak 1781. decz. 14.)*

.....
 Mi nézi a Méltóságos generalis ur ő Nagysága költségével nyelvün-
 kön kinyomtatott Osterwald Biblica Reflexióit, rector uram közönséges
 névvel irt ő Nagyságának, instálván alázatosan az exemplumoknak
 hozzánk lehető általtétetések aránt. A mikoron megtudván a conditiókat,
 melyek alatt parancsolja ő Nagysága az eladattatásokat, mi semmit
 abba el nem fogunk mulatni, a mi kötelességünkben s tehetségünkben
 fog lenni, azon exemplumoknak mind mennél hamarább, mind mennél
 nagyobb accuratióval leendő distractiójokban. A Pilisre menendő deákunk-
 nak instructiójában adtuk, hogy mind menet, mind úgy parancsolván
 Főtisztelendő nagy jó uram jövet Miskolczot el ne mulassa. Reménylem,
 hogy eddig alázatos kötelességét tette is Főtiszt. superintendens uram iránt.

3. *(Vay István levele Szalay Sámuelhez, Csege 1781. decz. 16.)*

.....
 Az Osterwald magyarra fordított munkája iránt a Méltóságos
 generalis urral keveset beszélhettem ugyan, s akkor másszorra halasztván,
 valóságos gondolatjárul bizonyost nem is írhatok, de csak úgy tartom,
 hogy a Főtisztelendő superintendens uram bölcс gondolkodása az ott
 való czéllal is meg fog egyezni, csupán csak az árát kellene megtudni,
 a melyen ő Nagysága eladatni kívánná. Maga Főtisztelendő superintendens
 uram jobban fogja tudni, circiter mennyinek eladattatását vállalhatnánk
 magunkra. Fogok magam is T. professor uraiméknak írni az iránt.

4. *(Beleznay Miklós levele Szalay Sámuelhez, Pilis 1781. decz. 27.)*

Főtisztelendő superintendens uram!

Hozzám bocsátott levelét T. uramnak kötelesen vettem. A mi
 Osterwald munkáját illeti, mivel most alkalmatosság nincsen általkül-
 désére, azért úgy határoztam meg magamat, hogy mivel úgy is remén-
 lem, hogy az ur Vay István uram a jövő janiariusban Pestre fog jőni,
 akkor mind az ára, mind általküldése iránt az urral fogok végezni,
 mely végzésünket tudom fogja T. urammal is közleni; én semmi
 nyereséget sem kívánok, megelégszem, ha az typografus bére megtér,
 annak hasznát akár V. superintendens s akár az N. collegium fordít-
 hatja, a mire tetszik.

5. *(Beleznay Miklós levele Szalay Sámuelhez, Pest 1782. szept. 4.)*

Főtisztelendő superintendens uram!

Az urral Vay István urammal már még a mult esztendőben úgy
 beszélgettünk s abban is maradtunk, hogy az Osterwaldnak a szent-
 írásra való reflexióit, melyet a publicum kedvéért magyarra for-

dittattam, vagy a collegium számára, vagy a Venerabilis superintendencia számára elvitetik az urak úgy, hogy annak distractiójával osztán valami hasznót lehetne fordítani, a cassát véle segíteni. Kétezer exemplart nyomtattattam, 500 már distrahálva vagy on belőle, még maradt 1500, de abból is 400. százat (*így!*) Debreczenbe kértetek, még 1200, ezerkétszáz maradt.¹ Az árat limitáltam idegeneknek 3 flra, de osztán, mint feljebb írom, Vay István urral lett beszélgetésemmel a Vener. superintendenciáért vagy a collegium kedvéért két: 2 Rhforintokra hagytam; de azonban most az ur Vay István uram azt írja levelében, hogy elfelejtette, miben maradtott vélem a könyvek eránt, és így én mindeddig in suspenso voltam.

Arra való nézve most de dato praesentium az urat is reflectáltam (*így!*) és az urat is Főtsitzelendő uramat kérem az eránt, hogy ezen drága munkát, melynek csak a Hebdomadalis Bibliorum Resolutio mely drága haszna légyen, nem lehet tagadni, ne hagyják az urak a moly-nak és pornak adni; azért méltóztassanak az urak eránta rendelést tenni, hogy mennyit kívánnának az urak és mimódon rendelnék elvitelét. Én csak a duobus florenis kívánom az árat és a kocsibért, mert én oda nem vitethetem. Az árat azért kívánnám, ha sommáson, kívált ha hova hamarább kezemhez vehetném, hogy más jó haszonban kívánnám ismét fordítani. Ez eránt továbbra is kérem az urat Főtsitzelendő uramat nagy bizodalommal, méltóztasson engem mentül hamarább tudósítani, hogy tudjam mihez tartani magamat, mert mások is kérnek, de ha tudom, az urak megtartják, másnak belőle nem adok többet annál, a mennyi az uraknak kellekik.

6. (*Vay István levele Szalay Sámuelhez, Berkesz 1783. febr. 11.*)

Az Osterwald munkájának az pataki collegiumban való befogadásáról irtam én is a Méltóságos generalisnak, s ebben mutatott kegyességét megköszönvén, recommendáltam, hogy az egyéb rendelések iránt Főtsitzelendő superintendens urammal correspondeálni méltóztasson.

7. (*Szalay Sámuel levele Szentgyörgyi Istvánhoz, Miskolcz 1783. márcz. 29.*)

Tisztelendő professor és rector uram, különös bizodalommal való nagy jó uram!

Az Osterwald bibliára való reflexiói, melyek magyarul Biblia. Tárháza titulus alatt jöttek ki, már kezemhez küldettek a Méltóságos generalis ur ő Nagyságától 500 exemplumokban, most a pesti vásár alkalmatosságával. Irtam vala ő Nagyságának T. Gál István uram által,

¹ A számítás téves, valamelyik szám hibás.

és kértem, hogy ha ő Nagyságának az a tetszése vagyon, abba megnevezett f.-zsolczai formányosra bizodalmasan reá lehet bízni. Ki is adatta ő Nagysága. El is hozták becsőlettel és kár nélkül. Itt megmázsáltatván az egész terhet, ment 17 mázsára és 75 fontra. A pesti mázsálás szerént ment 18 mázsára. De az itt való mázsálás szerént a formányos elengedvén egy mázsának és 75 font tehernek az árát, fizettem 17 mázsáért¹ két-két Rforintjával 34 Rforintokat, hátra levén még Patakig vecturáztatásának az ára. Soknak tartom és mások is úgy tartják két-két Rforintot egy-egy mázsáért, de az utnak mostani szörnyű terhes volta miatt olcsóbban semmiképen nem alkhattam velek, különben is az utazásban sokat kellett keringeni, vizeket kerülni, hogy a könyvek fel ne ázzanak. Én eddig kerestem volna alkalmatosságot, hogy ezen könyveket beküldhessem Patakra, de a vizeknek áradásai miatt tartván attól, hogy ha gondatlanabb szekeresre találnám bízni, kár nélkül el nem vihetné. Azért egy kevés ideig várakozzon az utnak alkalmatosabb volta után. Addig is méltóztassanak Tiszt. professor uraimék oly rendelést tenni, hogy a könyvek hová tétessenek, azoknak manipulatioja kire bízattassék, mind kezéhez való vételére, mind eladására és a könyvek árának incassatiojára és annak idejében számon való adására nézve. A könyvek árát csupán csak a diákokra nézve meghatározta ő Nagysága, és abból egy krajczárnak sem lehet elmaradni, de hogy mindeddig Miskolczig tett és Patakig teendő vecturáztatásnak az ára is kiteljen. szükségesképen kellek az árát feljebbecske rugtatni. Mint fog a dolog meghatározódni, megirom Tiszt. uramnak, mikor a könyveket be fogom küldeni, addig is lehet az ifjuságot praemoneálni, hogy úgy gondolkozzanak, hogy husvét után kiki közülök egy könyvet megvehessen. A mint már ezelőtt is irtam, fogok írni Tiszt. esperest uraiméknak is ezen könyvek felől.

.

8. *(Szalay Sámuel levele Szentgyörgyi Istvánhoz, Miskolcz 1783. ápr. 8.)*

Most közelebb irtam vala Tisztelendő uramnak kegyelmednek, hogy a Mélt. generalis ur Beleznay Miklós ur ő Nagysága pesti vásár alkalmatosságával küldött hozzám »Biblia tárháza« nevezet alatt való könyvek közül 25 kötésben levőket, egy-egy kötésben lévén 20 könyvek. Ezek közül én öt kötetet, melyben száz: 100 exemplarnak kell lenni, in omnem casum itt hagytam, ha azokat itt a városban, vagy ezen borsodi V. tractusban lehetne distrahálni. Husz kötetet pedig, amelyben vagyon 400 exemplar, ime Patakra küldök Nemzetes Bakos Mihály uram által, hogy ott distraháltassanak a már megtett publica determinatio szerint. Minden kötés nyom 71 vagy némelyik 72 fontot, amint megmázsáltattam, mikor Pestről ez a teher ide hozattatott; és nyomott 17 mázsát és 75 fontot. Tizenhét mázsáért vecturában fizettem 34 Rforintokat, mert a szekeres a 75 fontot elengedte. Ezen calculus szerint 20 csomó

¹ Itt is hibás a számvetés.

71 fonttal számlálván, tészen 14 mázsát és 20 fontot. Ennek a tehernek innen Miskolczrul Patakig való szállításáért alkudtam Bakos Mihály urammal 10 Rfrtokban, mely summát pataki senior uram fizessen meg ő kegyelmének. Senior uram a könyvek árának rugtatásából veszi ki a maga 10 forintját és az én költségemnek is némely részét. Mely így lészen meg, ha egy-egy könyvet 8 máriásokon adnak el. Igaz dolog, hogy a Méltóságos generalis ur ő Nagysága azt írta, hogy csupán csak a deákoknak oda enged egy könyvet két Rfrtokban, de ha a deákokra nézve 2 Rfrtokra szakasztatik az ára, úgy fogják azt mások is kívánni, és így a vecturának az ára örökre oda vész, mert ő Nagysága 500 könyvekért egyáltalában megkívánja a két-két Rfrtokat: hát a vecturának 44 Rfrtokbul álló ára honnan telik ki? Ő Nagysága 8 forintokat adott Pesten a szekeresnek, de nekem megírta, hogy azt is ő Nagyságának megküldjem. E mellett azt is fel kell tennünk, hogy Debreczenben ezen könyvek közül egy-egy exemplart, a mint hallom, 4 rforintokon adnak, ha pedig mi két Rfrton adjuk, félő, hogy az ne mondassék, hogy csak elvesztegettük az ő Nagysága jószágát, de ha 8 máriáson adódnak el a könyvek, úgy a vecturának ára is kárunk nélkül kitelik és a könyvek summás ára is valamivel fog szaporodni, és talán nem mondattathatik, hogy csak elvesztegettük ezt a tetemes jószágot. Megvallom, sajnálom, hogy influálnom kell ebben a dologban, de már mit van mit tennünk, csak menjünk ebben a dologban, a mint mehetünk; ha többesként adminisztrálhatunk ad fundum librarium, talán nem leszen kedve ellen ő Nagyságának. Itt egyikünk is maga gyalmanak nem áldozik, elég nyereségnek tartván, ha a publicumnak valamely hasznára szolgálhatunk.

Tiszteletes Szőke Ferencz uram Vatts Izsák Erkölcsei Catechesisét magyar nyelvre fordította és Tekintetes Kácsándy Lászlóné asszonyom költségével ki is nyomtattatta Pesten. Ez a könyv a dunamelléki iskolákban, amint hallom, bevételtetett és a tanuló gyermekeknek inculcáltatik. Hozzám is tegnapi napon érkezett egynehány ezen munkából, elhiszem oly véggel (mert levél hozzá nincs adva), hogy mi is az iskolai gyermekeknek kezekben adnánk azokat. Nem ártana Patakon is avagy csak még most először pro privata informatione adolescentiae ezt a könyvecskét kezekben adni a tanulóknak. Ez is hasonló czéllal vagyon kinyomtatva, mint a Biblia Tárháza: hogy ebből kikerülő pénz legyen a publicumé pro ratione fundi noviter impremdorum librorum.

9. *(Szalay Sámuel levele Beleznay Miklóshoz. Miskolcz 1783. máj. 8.)*

A közelebb mult pesti vásári alkalmatossággal a mely 500 könyvet 25 kötésben méltóztatott Nagyságod hozzám küldeni, azon szekeres emberek azokat kár nélkül hozzám el is hozták, mely teher tett 18 mázsát 25 font hijával, és az akkori terhes uthoz képest Miskolczig minden mázsátul kellett fizetnem 2 Rforintokat szekérberben, egy mázsának terhet elengedvén; azon 8 Rforintokkal együtt, melyeket Nagyságod Pesten a szekereseknek méltóztatott adatni, magam fizettem

26 Rfrtokat, és így 34 Rforintokra ment Pesttől fogva eddig való fuvarnak az ára. Itt Miskolczon hagytam 100 exemplarokat, hogy itt a város népe között és a környékben distraháltatnának, — 400 exemplumokat pedig Patakra beküldöttem, és a collegium annak innen Patakig s az való terhes utban való vecturázásáért fizetett 8 Rfrtot és 30 krt. Igyekezem, mentül előbb lehet a 8 Rforintokat Nagyságodnak visszatéríteni. Hogy mind a könyvek ára két Rforintjával kijöjön, mind a vecturának ára kiteljen, és még valami kevés ezeken felül ad fundum librarium maradjon, én gondolkoztam vala úgy, hogy a könyv 8 máriásokon adódjon el, de már a példa mutatja, hogy azon az áron nem fog kelhető lenni, mert a deákságnak Nagyságod kegyes gratiájából engedtetett 2 Rforintnak az árához akarják más vevők is magokat alkalmaztatni; azért mind a collegiumbeliek, mind mi azon igyekezünk, hogy a könyvek szabott ára fogyatkozás nélkül bejöjön és a vecturában is, ha lehet, kárt ne valljunk. Mikor az Isten a reménylett költséget kezünkben adja, mi is minden hűséggel fogjuk Nagyságodnak megküldeni. Az Ur Isten a köz jóra és az Isten házának vigasztalására tartsa meg Nagyságodat a Méltóságos asszonynyal és Mélt uri házával egyetemben, szivemből óhajtom, és magamat nagyméltóságú kegyes uri gratiájában alázatosan ajánlván állhatatos tisztelettel maradok. . . .

10. (Szalay Sámuel levele Szentgyörgyi Istvánhoz, Miskolcz 1783.
jun. 19.)

A Biblia Tárháza nevezetű könyveknek distractióját én egyenesen Tisztelendő professor uraimék dispositiójokra bízom, akár 8 máriásokon, akár valamivel alább adódjanak el, csak a vecturának árában kárt ne valljunk, mely a collegium és az én részemről is 44 Rh. forintokra mégyen a könyvek kirendelt árán felül. Megirtam a minap okát, miért gondolkoztam én 8 máriásokról, de ha az ugyan nem subsequál, arról nem tehetünk. Mi már 100 exemplart majd többire distraháltunk itt a városon, kit 8 máriáson, kit alább való áron, de többnyire hitelbe, és még annak árából csak a sem jó ki felébe is, a mit én magam fizettem a vecturáért. Azok között az itt letétetett 100 exemplarok között, a mint még eddig tudjuk, 3 exemplar hibás; némelyikbe a Zsoltárok könyve egészen kimaradt, némelyikbe pedig a Királyok könyve kétszeresen is abundál; megeshetett ez a hiba a Patakra küldtetett exemplarokban is, és talán vagy azokat ezekből, vagy ezeket azokból lehet kipótolni. Csudálkozom én azon, hogy erről a valóba hasznos könyvről oly csekélyen gondolkodnak némelyek, és azt annyira ócsárolják, hogy a vevőknek elméjüket is igyekezetektől kívánják elfordítani. Nem mondom én, hogy a commentariusokkal bíró és meditatiohoz szokott emberek nélkül el nem lehetnének, de az a csuda, hogy többire azok az emberek ócsárolják, a kik a könyvekhez nem szoktak, és magok meditatiojokból csak egy helyes porismát is a sz. írás szavaiból alig tudhatnának kihozni, a melyet ebben a könyvben készen találnak, — és csak az előljáró beszéd megéri azt a pénzt, melyet az egész könyvért tar-

toznának fizetni. Ezeket én csak azért írom, hogy már mink az ilyen praepuditosus emberekkel eléggé küzködtünk.

.

II.

1. (*A helytartótanács leirata a tiszáninneni ref. egyházkerülethez.*)

Sacratissimae Caesareo-Regiae et Apostolicae Majestatis Consilii Regii Locumtenentialis Hungarici nomine: Superintendentiae Helveticae Confessionis Cistibiscanae. Eo Consilio huic Locumtenentiali Regio relato, certum libellum, cui titulus »Egy katolikus keresztyénnek vallástétele« in collegio reformatorum Patakiensi actu distrahi, superintendentiae huic hisce committi, ut super eo: Ubinam libellus iste impressus? et an? ac per quem praevie censuratus fuerit? — relationem suam horsum praestet... (1793. márcz. 12. — 6059. sz.)

2. (*A helytartótanács leirata a tiszáninneni ref. egyházkerülethez.*)

Sacratissimae Caesareae et Regio-Apostolicae Majestatis Consilii Regii Locumtenentialis Hungarici nomine Superintendentiae Helveticae Confessionis Cistibiscanae. Ex relatione superintendentiae hujus sub 11-a a. c. horsum praestita eo apparente quaestionaeum librum sub titulo: »Egy katolikus keresztyénnek vallástétele« per constitutos religionis ejusdem censores revisum haud esse, eidem huic superintendentiae hisce committi, ut dijudicet, an liber hic ad classem illorum librorum, quorum censura vigore articuli 26-ti 1791. censoribus penes hanc superintendentiam constitutis delata habetur, spectet, ac comperto eo, quod libellus iste ad classem illorum librorum, quorum intuitu citatus articulus conditus est, pertineat, eundem juxta praescriptum articuli hujus revideri faciat, ac ita dein ulteriorem suam relationem horsum praestet, an non aliqua in religionem catholicam scomata complectatur... (1793. jul. 19. — 17155. sz.)

3. (*A tiszáninneni ref. egyházkerület 1793. aug. 25-én tartott közgyűlése jegyzőkönyvének 7. pontja.*)

Lectum est benigne-gratiosum excelsi consilii intimatum datum 19-a Julii a. c. sub nro 17155 ad superintendentiam in eo dimissum, ut libellus sub titulo »Egy katolikus keresztyénnek vallástétele« an ad classem librorum virtute Articuli 26. 1791. censorum pertineat? et an non scommata quaedam adversus religionem catholicam contineat? Superintendencia haec desuper opinionem suam depromat ac relationem excelso consilio regio praestet.

Articulo 26. 1791. de illorum duntaxat librorum censura, quos evangelici imprimi vellent, sonante, superintendentia vero haec reimpressionem hujus libri nolente eundem ad classem librorum censorum nequitiam pertinere, sequaciter superintendentiam pro dispensatione sua ab hujus libri censura humillime supplicare sub B.

4. (*A tiszáninneni ref. egyházkerület felirata a helytartótanácsához, 1793. aug. 25.*)

Serenissime Regie Haereditarie Princeps, Archidux Austriae, Regni Hungariae Palatine! Excelsum Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum! Domine Domine, Domini Benignissimi, Gratosissimi!

Dignabatur Celsitudo Vestra Regia et Excelsum Consilium R. L. H. in benigno-gratoso dato 19-ae Julii ac sub numero 17155. ad nos dimisso intimato ratione libelli sub titulo »Egy katholikus keresztyénnek vallástétele«¹ superintendentiae huic benigne gratiose praecipere, ut eadem dijudicet, an liber hic ad classem librorum virtute Articuli 26. 1791. censurae subjiaciendorum spectet? eundemque revideri faciat, ac desuper relationem praestet. In cujus sequelam humillime insinuamus:

Articulus quidem 26. 1791. censuram librorum illorum, quos evangelici utriusque confessionis excudi vellent, iisdem iungit, cum autem libri quaestionati impressio citra annutum vel influxum superintendentiae hujus evenisset, sed nec novam ejusdem reimpressionem eadem desideret, a censura ejus per se instituenda gratosam sui dispensationem demisse expetit. In reliquo benignitati, gratiis et favoribus jugi cum veneratione devoti, constanter perseveramus Celsitudinis Vestrae Regiae, Excelsi Consilii R. L. H. servi humillimi obligatissimi obsequen-
tissimi: Superintendentia Helv. Conf. addictorum Cistibiscana.

Datum e superintendentiali nostro concursu Megyaszoviae die 25-ta mensis Augusti 1793. celebrato.

5. (*A helytartótanács leirata a tiszáninneni ref. egyházkerülethez.*)

Sacratissimae Caesareo-Regiae et apostolicae Majestatis Consilii Regii Locumtenentialis Hungarici nomine Superintendentiae Helveticae Confessionis Cistibiscanae ex officio intimandum:

Erga relationem hujus superintendentiae sub 25-ta Aug. a. c. horsum praestitam hisce reintimando committitur, ut ulteriorem declarationem super eo, an quaestionatus liber sub titulo: »Egy katholikus keresztyénnek valástétele etc. etc.«² ad classem illorum, qui virtute articuli 26-ti 1791. per censores penes eandem superintendentiam constitutos censurari deberent, spectet? — quantocius horsum submittat, una vero ipsum librum eidem sub 19-a Julii a. c. abhinc communicatum remittat..... (1793. okt. 29. — 25629. sz.)

6. (*A tiszáninneni ref. egyházkerület 1793. nov. 25-én tartott közgyűlése jegyzőkönyvének 1. pontja.*)

Exhibuit Ven. dominus superintendens benigno-gratosum ex. Consilii intimatum ratione libelli »Egy katholikus keresztyénnek vallástétele«³ in eo ad superintendentiam dimissum, ut eadem declaret: an liber ille ad classem virtute Articuli 26. 1791. censendorum pertineat?

Memoratus libellus ad classem illorum, qui censeri debuissent, pertinere agnoscatur, simulque declaratur dogma in eo contentum esse conforme utriusque confessionis evangelicae religioni, terminos vero quosdam duriores et expressiones in eo occurrentes juxta relationem dominorum censorum neutiquam approbari sub A.

7. (*A tiszáninnen ref. egyházkerület felirata a helytartótanácsához, 1793. nov. 25.*)

Serenissime Regie Haereditarie Princeps, Archidux Austriae et Palatine! Excelsum Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum! Domine domine, domini benignissimi gratiosissimi!

Ad benigne gratiosum Celsitudinis Vestrae Regiae, Excelsi Consilii dato 29. octobris a. c. sub numeris 25629 ad superintendentiam hanc dimissum intimatum, quo mediante eidem committitur, ut suam declarationem super eo; an liber sub titulo »Egy katholikus keresztyének vallástétele« ad classem illorum, qui virtute articuli 26-ti 1791. per censores penes eandem superintendentiam constitutos censurari deberent, spectet? — eidem Excelso Consilio una cum libello secum communicato submittat, humillime insinuamus:

Memoratum libellum esse theologici argumenti, sequenter, antequam imprimeretur, si per hominem evangelicum fuisset scriptus et in gremio hujus superintendentiae et denique post legem latam impressus, de quibus tamen nobis nihil constat, virtute praecitatae legis censurae debuisse subjici.

In consequentiam itaque antecedenter benigne gratiosorum intimatorum in hoc merito interventorum eos posuimus ordines, ut censores per nos constituti eundem revideant, censurae subjiciant, desuperque relationem praestent successive Celsitudini Vestrae Regiae Exc. Consilio submittebant, prout etiam examinantes in continenti talem nobis fecerunt de eo relationem, videlicet:

Materiam praedicti libelli hanc esse: Hostiam in sacramento eucharistiae non esse adorandam, quod evangelici utriusque confessionis et credunt ferventer et profitentur. Si igitur toties memorati libelli auctor communem hanc evangelicorum fidem in omni sinceritate tantum proposuisset et cum debita moderatione argumentisque probare intendisset utique sensa tantum religionem evangelicam profitentium expressisset. Verum non diffitemur eundem saepius tales etiam terminos atque expressiones in opere suo adhibuisse, quales adprobare et ratihabere non possumus.

In reliquo penes libelli hic adclusi remissionem Benignitati et Gratositati devoti constanti cum cultu manemus Celsitudini Vestrae Regiae servi humillimi, obligatissimi, obsequentissimi: Superintendentia H. C. addictorum Cistibiscana.

Datum e consistorio nostro superintendentiali Miskolcini, die 25-a Nov. 1793. celebrato.

8. *(A helytartótanács leirata a tiszáninneni ref. egyházkerülelhez.)*

Sacratissimae Caesareo-Regiae et Apostolicae Majestatis Consilii Regii Locumtenentialis Hungarici nomine Superintendentiae Helveticae Confessionis Cistibiscanae opusculo, cui titulus: »Egy katholikus keresztyénnek vallástétele,« altissimo loco ad classem librorum prohibitorum relegato, eidem superintendentiae hisce committi, ut exstantia adhuc attacti opusculi exemplaria per denatum ministrum helveticae confessionis Komaromiensem Josephum Péczeli Patakinum missa, illico horsum transponat... (1794. febr. 28. — 4398. sz.)

9. *(A tiszáninneni ref. egyházkerület 1794. ápr. 14-én tartott közgyűlése jegyzőkönyvének 5. pontja.)*

Felolvastatott a nagyméltóságu királyi magyar helytartótanácsnak abeli parancsolatja, mely szerint az »Egy katholikus keresztyénnek vallástétele« nevezetű könyv, amely a megtiltatott könyvek közé számláltatottnak jelentetik és még néhai Tiszt. Péczeli József ur által eladás végett Patakra küldtetett, minden található s el nem adatott nyomtatványaira nézve felküldtetni hagyattatik. Melyre nézve coadjutor curator Tekintetes Szemere Albert és esperest Tiszt. Palóczy György urak a pataki collegiumba oly rendelés mellett kiküldetnek, hogy az említett könyvnek eladó hátralevő nyomtatványait beszedvén, Főtisztelendő superintendens urnak felküldés végett szolgáltatassák kezéhez.

A tiszáninneni ref. egyházkerület levéltárából közli:

ZOVÁNYI JENŐ.

KÖNYVISMERTETÉS.

I.

Petőfi. Irla Barabás Ábel. Budapest. 1907. Franklin-Társulat,

Sokszor felhangzott a panasz, hogy Petőfinek még mindig nincs méltó élet- és jellemrajza. Zilahy és Fischer munkája sok tekintetben elavult, Ferenczy Zoltán 3-kötetes nagy műve pedig inkább eredeti kutatások alapján összegyűjtött anyaghalom, mint művészi életrajz. A Petőfiről szóló irodalom nagyrészt kisebb részlettanulmányokban és hírlapi cikkekben merül ki. A legtöbb ilyenmű dolgozatnak Gyulai Pál egyetemi előadása az irányítója, a minthogy a legtöbb újabb írók értékelésében az ő szava birt eddig legnagyobb súlylyal. Ferenczy művének megjelenésével a költő életének minden mozzanata előttünk állt s így sokan óhajtották, hogy a meglevő anyagból Gyulai Pál szerkesz-szen egységes, a költő szellemi arczképét híven tükröző életrajzot. A mivel Gyulai — sajnos — késik, azzal Barabás — sajnos — sietett. Egy vaskos könyvben értekezik Petőfiről, de oly sovány invenczióval, hogy mondanivalója 20 oldalon is elért volna. Végtelen bőbeszédűséggel, bosszantó ismételtetéssel s szintelen frazeológiával mondja el újra mindazt, a mit már Gyulaitól és Ferenczytól tudunk. S a sok banalítás annál inkább bántó, mert szerzőnk az önteltségnek szokatlanul magas hangján úgy adja őket elő, mintha »új szókat« mondana. Pedig Barabás legtöbb »eredeti« gondolatát kalaplevéve üdvözljük, mint régi ismerőst s leg-főlebb az érint kínosan, hogy utolsó találkozásunk óta annyira meg-öregedtek, hogy bőbeszédűen fecsegnek tele 286 oldalt.

Azt hisszük, nincs költőnk, kinek annyira átlátszó lenne az egyénisége, mint Petőfié. Nála igazán semmi nincs abból a sfinxszerűség-ből, a mit Péterfy Keményben talált. Életében, költészetében egyaránt őszinte volt. Hogy tőle vegyünk hasonlatot: minden tette nyitott könyv, melyben cselekvésének rúgói, szándékai, tervei tisztán olvashatók. Mindent elmondott magáról; még halálát is előre elbeszélte. Költészete, följegyzései, kalandjai, a kortársak nyilatkozata: oly adatok, melyek tökéletes voná-sokban tükrözik szellemi arczképét. Hogy fejlődését megérthessük, egyé-niségének ismeretén kívül, valóban nincs szükségünk egyéb-re, mint a kor tanulmányozására, mely rá hatással volt és neveltetése körülményeinek

ismeretére. A buzgó psycholog elmehet addig, hogy szülőiben nyomozza az örökbe hagyott vonásokat, e feladatot azonban megnehezíti az, hogy nem ismerjük őket eléggé. S hogyan magyarázza költőnk egyéniségét Barabás? Talán visszamegy Petőfi nagyatyjára, vagy dédapjára? Nem. Ez nem lenne eléggé tudományos eljárás. A honfoglaláson kezdi. Olvasóm valószínűleg hitetlenül rázza fejét s ezért a könyv első fejezeteit ide jegyzem. »A magyar nép honfoglalása.« »Az új haza néprajzi áttekintése.« »A nép psychológiája.« »A földrajzi fekvés és éghajlat befolyása.« »A magyar nép erkölcsi felfogása.« »A magyar nép szívós kitartása az eszmék szolgálatában.« Minthogy ily messze út után elfáradtunk, nézzük meg, hol tartunk ez utolsó fejezetben. Itt a következő pontok készítik elő Petőfi jellemrajzát. »A reformáció. — A lutheranus, kálvinista és unitárius vallás térfoglalása. — A vallási viták hevéssége. — Rákóczy szabadságharcza. — A kurucz költészet jelleme. — A csüggedés korszaka. — A magyar gondolkodni kezd. — A filozófia behatol az irodalomba. — A forradalmi eszmék csirája. — Az irodalom megújíjdása.« — Mit akar e mérhetlen kitéréssel Barabás? Történelmi kalandozásait azzal indokolja, hogy Petőfi költészetében a magyar lelkét keresi. »Nem csak arról van szó, hogy milyen volt Petőfi képzelő ereje, hanem arról is, hogy milyen a magyar ember képzelete. Nem csak arról van szó, hogyan szerette Petőfi szüleit, hanem arról is: hogyan nyilatkozik a szülők iránti szeretet a magyar embernél« stb. Épp így kutatja Petőfi szerelmét, filozófiáját, hazaszeretét a magyar lélekben. Petőfi költészete tehát olyan növény, »mely ott csirázott valahol a Don és Volga folyamok közt elterülő végetlen rónákon, míg aztán hús és egynehány emberöltő mulva a Duna és a Tisza alföldjén virágzott ki a maga pompájában.« Barabás a fiatalosság irigylésre méltó tüzével hőse számára foglal le minden vonást, mely a magyar természetet valaha csak jellemezte. Petőfi nála mintegy kizárólagos és egyetemes tulajdonosa a nemzeti sajátságoknak. S itt eszünkbe jut: vajjon mit csinálna szerzőnk, ha Aranyról rajzolna »szellemi arcképet«? Fájdalommal gondolunk a Petőfiével teljesen ellentétes természetű nagy költő sorsára, a kit Barabás elmélete érdekében kénytelen lesz kihagyni a »csodás magyar virágok« közül. Hát többi nagy költőnk? Vörösmarty, Tompa, Kisfaludyak? Szerzőnk mindezekkel nem törődik, mert egy korábbi munkájában nem velők, hanem Vas Gerebennel foglalkozott. Természetes tehát, hogy Petőfi mellett legfőlebb Vas Gereben és Jókai magyarsága jöhet számba.

E gondolatért valóban nem volt érdemes a Don és Volga partjára elfáradni. Igaz, hogy ez az egyetlen új dolog a könyvben. De ha szerzőnkben tényleg lenne valami a »filozóf«-ból, úgy őseink honalapításának szemlélése helyett a költő közvetlen elődeire vethetett volna mélyebb pillantást. Mennyivel érdekesebb lett volna kutatni azt, hogy a szláv származású Petrovicsok hogy alakultak át jó magyarokká? Aztán: Petőfi természetének szokatlanul jellegző sajátsága az indulatosság, a hirtelen szenvedélyesség. Hogy nem gondolt szerzőnk arra, hogy a magyar ember általánosan ismert típusa eddig a méltóság, a nyugalom vonásait egyesítette inkább magában. Még a »hirtelen haragú« Toldi is mennyi

mindent eltűr, míg »iszonyatosképpen« megharagszik. Mindenesetre tanulásosabb lett volna annak fejtegetése, hogy az öröklött szláv temperamentumra mennyiben hatott átalakítólag a magyar földnek, népnek és szokásnak az az izzó szeretete, mely szinte perzsel Petőfi költészetében. Taine milieu-elméletét annyira kiszélesíteni, hogy egy író lelki életének vizsgálatánál egy ezredév előtti időkre menjünk vissza igazán, meddő dolog.

A könyvnek hosszú bevezető része tehát elmaradhatott volna. Az ez után következő három fejezet a költő életét, jellemét és költészetét tárgyalja. Szívesen elismerjük, hogy Petőfi élet- és jellemrajza szabatos s a források ügyes felhasználásával készült. Többnyire Ferenczyt, az Utileveleket, a költeményeket s Szendrey Julia naplóját értékesíti itt szerzőnk. A könyvnek ez a része lelkesen írott s bár új szempontja nincs, érdeme, hogy középiskolai tanuló, vagy egyetemi hallgató számára könnyebben hozzáférhetővé tette a szétszórt anyagot. A Petőfi életéről szóló négy fejezetben a lángelméről, a szülőkről (igen, röviden és fölszínesen), a fejlődésről és a költőnek a nemzethez való viszonyáról talá-lunk elmélkedéseket. A jellem »egyik fejlődési folyamatában« a fiúi szeretet, baráti szeretet, a szerelem és hazaszeretet érzelmeit elemzi, a másikkban különböző »rétegeket« bont le a költő egyéniségéről s a rétegek alatt mutatja fel a lélek tulajdonságait. Az első réteg alatt pl. merő külső vonásokat csoportosít. A költő »különccségeiről, nagyzolásáról, állítólagos korhelységéről, gorombaságairól az elvek harczában« stb. emlékezik meg. A második réteg alatt rátalál gyermekét szívére, mértékletességére, egészséges becsvágyára, őszinteségére, látnoki tehetségére stb. A harmadik réteg alatt Petőfi önzetlensége, áldozatkészsége, elvhűsége, önérzete stb. rejtőzik. Látnivaló, hogy ez a »réteg elmélet« fölösleges ékítés csak s nem egyéb, mint egy theoriává felfújtt metaphora. A második és harmadik réteg alatt felsorolt egyéni »jellemvonások« önkényesen fölcserélhetők s mi sem indokolja egyik, vagy másik »réteg« alá tartozásukat. Szerzőnek — ismételjük — itt az az érdeme, hogy a Ferenczy-gyűjtötte óriási anyagot megrostálta s egy kötetbe foglalja azt, a mi Ferenczy előadásában három kötetet tesz ki.

Barabás, könyvének utolsó részében a költőről, mint művésze-ről is megemlékezik. De észrevételei itt annyira kézenfekvők, köznapiak, hogy nem méltók különös figyelemre. A helyett, hogy a költő alkotásmódját vizsgálná, vagy összefoglalná azokat a jellemvonásokat, melyeket kiválóbb elmék Petőfi költészetében észrevettek: többnyire színtelen szólamokban dicsőíti költőnket. Nem az olvasót, hanem a régi gondolatokat melegíti fel. S teszi ezt az önérzetnek oly hangján, melyet úgy látszik, költőnktől tanult el. Vörösmartynak Petőfire írt emlékezetes epigrammját: »Légy buzgó, de szerény, bírónak még te kicsiny vagy« — a minden salaktól megtisztult költő valóban joggal nyújthatná át a vele foglalkozóknak.

II.

Sully Prudhomme. Eine psychologisch-literaturgeschichtliche Studie von Dr. Ludwig Karl. Leipzig, Chemnitz 1907. 8° 126 l.

Karl Lajos a győri főreáliskola tanára. Mikor ezt a könyvét német nyelven írta meg, valószínűleg az a gondolat vezette, hogy így szélesebb olvasókörre számíthat. Talán úgy okoskodott, hogy bizonyosan tud nálunk németül, a ki *Sully Prudhomme* iránt is érdeklődik. Távol van tőlünk, hogy ezt hibájául rójuk fel, hiszen a tudománynak nem a nyelve, hanem az eredménye érdekel inkább bennünket. Mindenesetre a német nyelv helyett a francia választása logikusabb lett volna.

Sully Prudhomme a *Parnasse* néven ismert költői kör egyik legtehetségesebb tagja volt. Ezek a költők arra törekedtek, hogy a költészet tartalmát új hódításokkal növeljék. Így pl. *Heredia*, kinek teljes költészetét megismerhetjük *Vargha Gyula* szép fordításában a Kisfaludy-Társaság Anthológiájából, történelmi tanulmányait vont be a költészet mázával. *Sully Prudhomme* pedig a metafizika problémáit és más filozófiai kérdéseket vont be költészete keretébe. Ifjúságának szomorú napjai nagyon korán kifejlesztették benne a gondolkozó hajlamot. Finoman érző lelke pedig még gondolatait is érzelmekkel szötte át és megfordítva. Érzelmi világának teljes szabad szárnyalását megakadályozta a töprengő érzelem, s e kettő küzdelméből fejlődött bámulatos finomságú, szelid hangú költészete.

Ennek a vonzó hatású életpályának a leírását találjuk *Karl* könyvében. Egy általános jellemzést és a költő külső életét tárgyaló bevezetés után három fejezetben foglalkozik a költővel, a gondolkodóval és a művészszel. Az első fejezetben ügyesen állítja szemünk elé a költő tehetségének ébredését, majd érzelmeinek küzdelmét a mindinkább túlsúlyra jutó gondolati elemmel, majd ez utóbbi teljes győzelmét. Akkor azután elfordult *Sully Prudhomme* a költészettől, hogy teljesen filozófiai munkásságának éljen. Ezzel foglalkozik a második fejezet, míg S. P. előadó nyelvi művészetét és esztétikai nézeteit és hatását a harmadik tartalmazza.

E könyv lapjairól érdekes élet elevenedik föl az olvasó előtt. Benne a költő megrontja a gondolkodót, a gondolkodó pedig folytonos akadályokat gördít a költő útjába. De így is egész ember marad, a ki külső elismerésben is részesült. A Francia Akadémia tagjává választotta, 1902-ben pedig a Nobel-díjjal is kitüntették.

Ez a könyv francia íróról német szellemben készült. Míg a frank szellem egy író megítélésénél, lelki világának rajzánál folytonosan a kritikus szubjektív érzelmeit tolja előtérbe s maga a kritika szellemes irodalmi terméké válik, addig a német »Gründlichkeit« elmerül a tények halmazában és nem valami nagyon kellemes olvasmány. A francia író többet beszél magáról mint a tárgyról és mellette föltétlenül szükségesnek tartjuk még a megbírált író olvasását. A német újra elmondja mindazt, a mit a költő, a kiről szó van, énekelt, saját személyét pedig

csak néha-néha mutatja. *Karl* szintén így tesz. Célja volt *Sully Prudhomme* lelki fejlődését vázolni. Ezért elmondja bőven munkáinak egész tartalmát s rendesen a fejezetek végén összefoglalja pszichológiai szempontból a fejlődés mozzanatait. A mit ilyenkor mond, az nem új dolog. Elmondták már előtte tekintélyes francia kritikusok: *Brunetière*, *G. Paris*, *Coquelin* stb.

Leszámítva a sokszor bő lére eresztett tartalom-elmondást, *Karl* érdemes munkát végzett. Ügyesen tudta vázolni költőjének fejlődését. A címiben szereplő »psychologisch« daczára nem merült el a bőven kínálkozó lélektani analysisben, mely pedig nálunk már szinte betegséggé kezd itt-ott fajulni. Ha eredményei nem is újak, mégis szolgálatot tett azoknak, a kik *Sully Prudhomme* egész pályájának összefoglaló rajzára kíváncsiak.

A mostaninál azonban még sokkal szebb munkát alkothatott volna, ha a nagy angol essay-írók eljárása lebeg szeme előtt könyve írásakor. Teszem *Macaulay* vagy a mi *Péterfy*nk sok szép példát mutat hat arra, hogyan kell lelki analysissel általános vonásokban, de mégis világosan és vonzóan megrajzolni egy költő pályáját és kimutatni helyét korának szellemi mozgalmaiban. Az ilyen alkotáshoz, igaz, az olvasónak jobban kellene ismerni *Sully Prudhomme* munkásságát, mint az a *Karl* könyve megértéséhez szükséges. De ne feledjük, hogy az irodalomtörténet-írónak, a ki sok tekintetben alig több a kommentátornál, érdeme, ha a szellemóriások munkáinak tanulmányozására kedvet ébreszt az olvasókban. Ez egyszersmind jutalma is. A *Karl* monografiája után alig lesz még valakinek kedve *Sully Prudhomme*-ot elővenni, mert azt hiszi, hogy ebből a könyvből már tökéletesen megismerte a költő minden gondolatát. Pedig *Sully Prudhomme*-nak egy szép verse többet ér ennél az egész kötetnél. Szerzőnkben nincs meg az a tulajdonság, mely soh' sem felejtí, hogy csak csatlósa a költőnek és az ő kötelessége érdeklődést kelteni írójának szellemi világa iránt. Ha angolosan jár el, ez mindig eszében lesz és könyve bizonyosan rövidebb, de jobb lett volna. És ez nem utolsó érdem. No meg úgy még teljesebb lenne a nemzetközi koncert, mert magyar tanár francia költőről angol szellemben írt volna német könyvet.

De írását így is figyelmébe ajánlhatjuk az érdeklődőknek.

REPERTORIUM.

- Araló Frigyes.* Kazinczy mint író és szabadkőműves. Kelet 10. sz.
- Balásházy Péter.* A nővérek. Glória. 1907. Ism. Sebestyén Károly. Budapest. Hirl. 1908. 4. sz.
- Balásházy Péter.* Egy kis leány gondolatai és egyebek. 1907. Ism. Sebestyén Károly. u. o. 1908. 4. sz.
- Barabás Ábel.* Petőfi. Budapest, 1907. Franklin-T. (8.-r. 286 l.) 4 K. — Ism. v. p. Neues Pest. Journ. 279. sz. — m. j. Budap. Szemle. 1908. 133. köt. 150—153. l.
- Barcsa János dr.* Az első Magyar Füvész-könyv és Debreczen. — Debrecz. Képes Kalendárium 1908. 58—60. l.
- Biró Sándor.* Vallásos gondolatok. Arany költeményei alapján. Székelyudvarhelyi ref. kollég. 1906/7. értes. 44—64. l.
- Darnay Kálmán.* Megemlékezés Kisfaludy Károlyról, halálának 77-ik évfordulójára. Darnay Muz. 1908. naptára 36—40 l. (K. K. levelei atyjához.)
- Dóczy, Ludwig.* Petőfi's Selbstgefühl. Neues Pest. Journ. 1908. 23. sz.
- Erdős Károly.* Emlékezés Szenczi Molnár Albert zsolnárfordításának háromszázéves megjelenése alkalmából. Közlöny (Debreczen) 38. évf. 3—5. sz. (Önállóan is megjelent 8.-r. 20 l.)
- Farkas Emőde.* Petőfi és Tarczy Lajos. Budapest 291. sz.
- Ferenczi Sári.* Argirus királyfi széphistóriájának muzeumi csonka példánya. Könyvszemle 376. l.
- Gálos Rezső.* A csikóbőrös kulacshoz. Philol. Közl. 970. l.
- Gárdonyi Géza.* Átkozott józanság. 1907. Ism. Vasár. Ujs. 1908. 1. sz. — R—a F. Neues Pest. Journ. 21. sz.
- Győre János.* Abonyi Lajos írói elvei. Abony 20. sz. Abonyi Lajos pályája. U. o. 4. sz.
- Hanvay Zoltán.* Tompa Mihály emlékezete. Az Ujság 305. sz.
- Hartmann János.* Petőfi tájképei. Budap. Szemle 132. köt. 345—355. l.
- Heinlein István.* Takáts Raphael. Magy. Nyelv 447—454. l.
- Ilyés Bálint* költeményei. 1907. Ism. f. Budap. Szemle 133. köt. 146—149. l.
- Janovics Jenő.* A magyar dráma irányai. Tanulmány. Budapest, 1907.
- Benkő Gy. 7 K. Ism. r. p. Neues Pest. Journ. 279. sz.
- Kanyaró Ferencz.* A Batthyányi-kódex mint unitárius Graduál. Philol. Közl. 897—911. l.
- Kardos Albert.* Kazinczy Ferencz és debreczeni barátai. Debreczeni képes kalendárium 1908. 50—53. l.
- Kardos Albert.* Diószegi Sámuel és Fazekas Mihály. Debreczeni Függetl. Ujs. naptára 1908. 65—70 l.
- Katona Lajos.* A Nyelvemléktár befejezése. (Kivonat.) Akad. Értes. 1908. 5—12. l.
- Köbor Tamás.* Kiss Józsefről. Aradi Közl. 291. sz. Pester Lloyd 297. sz.

- Kolosvári Aladár*. Arany János élete 1907. *Ism. Császár Elemér*. Philol. Közl. 1908. 52. 1.
- Londesz Elek*. Fazekas főhadnagy. Tolnai Világlap 46. sz.
- Loósz István*. Zalán futása és az Iliász. Philol. Közl. 1908. 6—20. 1.
- Lukácsy Sándor* (1834—1907.) ő. Budapest. Hirl. 268. sz.
- Melich János*. Révai Miklós nyelvtudománya. Akad. Értes. 716—733. 1.
- Melich János*. A magyar szótáriródalom. 1907. *Ism. Tolnai Vilmos*. Philol. Közl. 1908. 47—52. 1.
- Mezey Sándor*. Tüzek. Bdp. 1907. *Ism. Vasár. Ujs.* 1908. 2. sz.
- Mikes Lajos dr.* Szöllősi Zsigmond. Budapest. Hirl. 1908. 24.
- Négyesy László*. Kazinczy Ferencz szobránál. Akad. Értes. 709—715. 1.
- Oláh Gábor*. Sámson. Költői elbeszélés. 1908. *Ism. Sebestyén Károly*. Budapest. Hirl. 1908. 7. sz.
- Oláh Gábor*. Petőfi magyarjai. Budapest. Hirl. 305. sz.
- Palágyi Menyhért*. Kiss József. Az Ujság 298. sz.
- Pálffy Aladár (Tarcsafalvi)*. Kisfaludy Sándor Etéden. Udvarhelyi Híradó 45. sz.
- Pálos Ede*. Révai Miklós és rajziskolája. *Ism. Nyilasi Lajos*. Philol. Közl. 1908. 76. 1.
- Palágyi, Ludwig*. Der Geist der ungarischen Dichtung. Die Karpathen 99—102. 1.
- Pap Mariska*. A rög. 1908. *Ism. R—a F. Neues Pest. Journ.* 1908. 21. sz.
- Palai József*. Bajza és Lessing. Philol. Közl. 1908. 33—47. 1.
- Payr Sándor*. Históriás ének Dévai Mátyásról. Protest. Zeneközl. 15—19. sz.
- R. V. Gy.* Arany János néhány nőalakjáról. Részletek egy felolvasásból. Munkácsi Hirl. 1908. 1. s. kv. sz.
- Révész Béla*. A nagy börtön. 1907. *Ism. Londesz Elek*. Pesti Napló 287. sz. — *R—a F. Neues Pest. Journ.* 1908. 21. sz.
- Sas Ede*. Desdemona leánya. 1908. *Ism. R—a F. Neues Pest. Journ.* 1908. 21. sz.
- Sebők Zsigmond*. Maczkó úr 1907. *Ism. Lovik Károly* 300. sz.
- S—i A—l.* Arany János. Egyetértés 256. sz.
- Simonyi Zsigmond*. Révai Grammatikájának III. kötete. Akad. Értes. 743—746. 1.
- S. Szabó József*. Diószeghy Sámuel. (Képpel.) Debreczeni Képes Kalendárium 1908. 26—33. 1.
- Szabó Péter*. Adalékok Gauss és Bolyai levelezéséhez és Bolyai Farkas életrajzához. Math. Term. tud. Értes. XXV. köt. 326—338. 1.
- Szabolcska Mihály*. A magam ösvényén. 1907. *Ism. Vasár. Ujs.* 51. sz.
- Szent-Imrey György*. Tompa Mihály. Budapest, 1907. Kókai L. (8.-r. 80. 1.) 1 K 50. — *Ism. Lengyel Miklós*. Philol. Közl. 950. 1.
- Szöllősi Zsigmond*. Palma di Palma. 1907. *Ism. Vasár. Ujs.* 51. sz.
- Takáts Sándor*. Balassa Bálint védelme. Budapest. Hirl. 288. sz.
- Váradai Antal*. Petőfi ellenségei. Az Ujság 301. sz.
- Váradai Antal*. Elfelejtett írók. Az Ujság. 245., 252. sz. (Balázs Sándor.)
- Viszota, Julius dr.* Széchenyi und Metternich Pest. Lloyd. Abendbl. 284. sz.
- Werner Gyula*. Forgách Simon. *Ism. Londesz Elek*. Pesti Napló 287. sz.
- R. Pester Lloyd* 267. sz. — *r. p. Neues Pest. Journ.* 279. sz.
- Zöldi Márton*. A nagy bonvivant. 1907. *Ism. Londesz Elek*. Pesti Napló 287. sz.
- Zuboly*, Salamon Ferencz, a kritikus. Pesti Napló 305. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent IRODALOMTÖRTÉNETI MŰVEK:

- Ábel Jenő dr.** A bártfai Szt.-Egyed temploma könyvtárának története. Egy fametszettel. Ára 2 kor. 40 fill.
- Analecta nova** ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia. Jussu Acad. Scient. Hung. ex scriptis ab Eugenio Abel relictis cum commentariis edidit partimque auxit Stephanus Hegedüs. Ára 8 kor.
- Analecta recentiora** ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia. Jussu Acad. Scient. Hung. ex variis fontibus hausta cum commentariis edidit Stephanus Hegedüs. Ára 8 kor.
- Bayer József.** A nemzeti játékszín története. 2 kötet. Ára 14 kor. — Egy magyar Eszther-dráma. Ára 60 fill.
- Békefi Remig.** A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. Ára 12 kor.
- Bogisich Mihály.** Cationale et passionale Hungaricum societatis Jesu, residentia Turocensis. XVII-ik századbeli kath. énekgyűjtemény. Hangjegyekkel. Ára 60 fill.
- Szegedi Ferencz Lénárt egri püspök énekes könyve. 1674. év. Ára 1 kor.
- Coelius (Bánffy) Gergely.** Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása. (1537.) Bevezetéssel ellátva kiadta Dézsi Lajos. Ára 2 kor.
- Császár Elemér.** Verseghy Ferencz élete és művei. Verseghy arcképével. Ára 6 kor.
- Emlékkönyv,** Akadémiai — Kazinczy Ferencz születése évszázados ünnepéről október 27-én 1859. Ára 1 kor.
- Hegedüs István.** Dicsének Jacobus Antonius Marcellusra. Irta Janus Pannonius. Ford. Ára 1 kor. 80 fill. — Petrarca »Szózatja« és egyik latin költői levele. Ára 50 fill.
- Heinrich Gusztáv.** Kudrun. A monda és eposz. Ára 80 fill.
- Hellebrant Árpád.** A M. T. Akadémia könyvtárában levő ősnymtatványok jegyzéke. Ára 4 kor.
- Irodalomtörténeti emlékek.** I. kötet: Két magyarországi egyházi író a XV. századból: Andreas Pannonius. Nicolaus de Mirabilibus. Közzéteszi *Fraknoi Vilmos* és *Ábel Jenő*. Ára 7 kor. — II. kötet: Olaszországi XV. századbeli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei. Közrebocsátja *Ábel Jenő*. Aurelius Brandolinus. — Ludovicus Carbo. — Galeottus Martius. — Naldus Naldius. — T. Alexander Cortesius. — Ugolinus Verinus. — Jo. Franc. Marlianus. Ára 7 kor.
- Irodalomtörténeti közlemények.** Szerkeszti az I—II. évfolyamot *Ballagi Aladár*, a III. évfolyamtól *Szilády Áron*. Tartalomjegyzék minden évfolyam végén. (Eddig 17 évfolyam 1891—1907.) Minden évfolyam 4 füzetben. Egy-egy teljes évfolyam ára 10 kor. Egyes füzet 3 kor.
- Jakab Elek.** Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig. Ára 1 kor.
- Katona Lajos.** Temesvári Pelbárt példái. Ára 1 kor. 20 fill. — A Teleki-codex legendái. Ára 1 kor. 60 fill. — Alexandriai Szent Katalin legendája középkori irodalmunkban. Ára 1 kor. 60 fill.
- Kazinczy Ferencz levelezése.** Közzéteszi dr. Váczy János. I—XVII. kötet. 1763—1821-ig. Minden kötet ára 10 kor.

Költők tára, Régi magyar —. Szerkeszti Szilády Áron. — V. kötet: (Radán Balázs, Dézsi András, Sztárai Mihály, 1542—1580.) Ára 4 kor. — VI. kötet: (Szegedi Kis István, Cziráki Balázs, Armbrust Kristóf, Máday Mihály, Sarlóközi névtelen, Ráskai Gáspár, Gyulai István, Heltai Gáspár, Tőke Ferencz, Szegedi András, Paniti János, Szepetneki János, Szegedi Gergely, Pap Benedek, Parát István, Nagyfálvi György, Vilmányi Libécz Mihály, Békési Balázs, Névtelenek. 1545—1556.) Ára 6 kor.

Komjáthy B. Epistolae Pauli lingua hungarica donatae. Az zenth Paal leueley magyar nyelven. Krakó 1533. Ára 6 kor.

Magyarországi tanulók külföldön. Szerkeszti Ábel Jenő. — I. kötet: Magyarországi tanulók a jénai egyetemen. Összeállította Mokos Gyula. Ára 4 kor. 40 fill. — II. kötet: Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Összeállította dr. Schrauf Károly. Ára 9 kor. — III. kötet: A krakkói magyar tanulókháza lakóinak jegyzéke. (Regestrum bursae Hungarorum Cracoviensis) 1493—1558. Az eredeti kéziratból közli és magyarázza dr. Schrauf Károly. Ára 3 kor.

Magyarországi tanulók külföldön. Szerkeszti Ábel Jenő. — IV. kötet: A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve. 1453—1630-ig. Közli dr. Schrauf Károly. Ára 12 kor.

Majláth Béla. Telegdi Miklós mester magyar katechismusa 1562-ik évből. Ára 20 fill.

Molnár Albert (Szenczi-) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos. Hasonmással. Ára 9 kor.

Nagy Sándor dr. Szombatos codexek. Ára 60 fill.

Pesti Gábor, Nouum Testamentum seu quattuor euangeliorum volumina lingua Hungarica donata. Gabriele Pannonio Pesthino Interprete. — Wy Testamentum magyar nyelven. Cum gratia & priuilegio Romanae Regiae Maiestatis ad quin-quennium. 1536. Korhű kiadás, merített papíron. Ára 6 kor.

Pollák Miksa. Arany János és a biblia. Ára 3 kor. 60 fill.

Bárány Radvánszky Béla. Rimay János munkái. A Radvánszky- és a Sajókazai-codexek szövege szerint. Ára 9 kor.

Szabó Károly. Régi magyar könyvtár. Az 1531—1711-ig megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. I. kötet. Ára 8 kor. Ugyanaz II. kötet: Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Ára 9 kor. Ugyanaz III. kötet: Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Írták Szabó Károly és Hellebrant Árpád. Első rész: 1480—1670. Ára 10 kor.

Szabó Károly. Második rész: 1671—1711. Ára 12 kor.

Szász Károly. A magyar irodalom újjászületése százados évfordulóján. Ára 40 fill. — A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. Ára 30 fill. — id. gróf Teleki László ismeretlen versei. Ára 20 fill. — Széchenyi emlékezete. Ára 20 fill. — Gróf Széchenyi István és az Akadémia megalapítása. Egy arczképpel. Ára 3 kor. Ugyanaz kötve 4 kor.

Megrendelhetők

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapesten, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.

Budapest, 1908. Az Athenaeum r.-társ. könyvnyomdája.